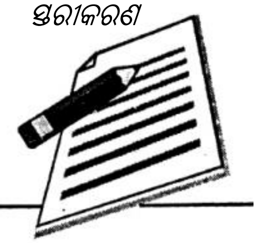

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୩

ପରିବାର (FAMILY)

ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ପାଇଁ ପରିବାର ହେଉଛି ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମାଜିକ ସମୁହ । ଏହି ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ନା କୌଣସି ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ଅଟେ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଛୁ ଓ ବଢ଼ିଛୁ । ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ପରେ ପରିବାରର ଆକାର ବଢ଼େ । ବେଳେ ବେଳେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପିଢ଼ୀର ସଦସ୍ୟ-ସଂପର୍କୀୟ ମାନେ ମଧ୍ୟ ପରିବାର ରେ ସାମିଲ ଥା'ନ୍ତି ।

ପରିବାର ରୂପକ କେନ୍ଦ୍ର ଚାରିପଟେ ଆମର ସମଗ୍ର ଜୀବନ ଆତଯାତ ହେଉଛି । ଆମେ ପରିବାର ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ଆମର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରୁ । ଜୀବନ ନିର୍ବାହ ଓ ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ ପାଇଁ ବାହାରକୁ ଯାଉ ଓ ପୁଣି ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରି ଆସୁ ।

ଆପଣମାନେ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ ଯେ କେତେକ ବାଧ୍ୟ ବାଧ୍ୟକତା ଯୋଗୁଁ ଆପଣ ପରିବାର ଠାରୁ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଦୂରେଇ ରହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତିଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ସୁଖ, ଦୁଃଖ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣ୍ଟିବାରେ ଆପଣମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଓ ଆନନ୍ଦ ଥାଏ । ପରିବାର ସହିତ ରହିବାର କାମନା, ପରିବାର ସହିତ ଆପଣଙ୍କର ଥିବା ଆବେଗାତ୍ମକ ବନ୍ଧନକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥାଏ ।

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ପରିବାରର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନ ରେ ଏହାର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଆପଣ ମାନେ ଜାଣିବେ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ପଢ଼ିବା ପରେ ଆପଣ -

- ⇨ ପରିବାରର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ;
- ⇨ ପରିବାରର ସମାଜ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିପାରିବେ;
- ⇨ ଏହାର ଲକ୍ଷଣ ମାନ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ;
- ⇨ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟମାନ ଆଲୋଚନା କରିପାରିବେ;
- ⇨ ପରିବାରର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ;
- ⇨ ଆଧୁନିକ ତଥା ଯୌଥ ପରିବାରର ଅର୍ଥ ଓ ସମସ୍ୟା ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିପାରିବେ; ଏବଂ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

➪ ପରିବାର ରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଛରେ ଥିବା କାରକଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।

୧୩.୧ ପରିବାରର ଅର୍ଥ ଓ ସଂଜ୍ଞା (Meaning and Definition of Family)

ପରିବାର ହେଉଛି ସମାଜର ମୌଳିକ ଏକକ । ଏହାର କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ସ୍ୱରୂପରେ, ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ରହିପାରିବେ । ଏହାର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ, ଏହା ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ, ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ମାନଙ୍କର ଏକ ସମଷ୍ଟି ଅଟେ ଯାହାକି, ଅନେକ ପିଢ଼ୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଥାଏ ।

ଏକ ଆଇନତଃ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତିଙ୍କର ଏକ ଛାତ ତଳେ ସହାବସ୍ଥାନ ସହିତ ପରିବାରର ଜନ୍ମ ହୁଏ । ଏକ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି ଖାଲି ଯେ ଏକ ସାଧାରଣ ଘରେ ରୁହନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ସହିତ ଶାରୀରିକ, ଆବେଗାତ୍ମକ, ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ସମନ୍ୱୟ ତଥା ସହଯୋଗ ରକ୍ଷାକରି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ପରସ୍ପରର ବିଭିନ୍ନ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷାର ପରିପୂରଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ପରିବାରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଣିଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ, ଏହା ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ଘନିଷ୍ଠତାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥାଏ ।

ସରଳ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ପରିବାର ହେଉଛି ଜନ୍ମ, ବିବାହ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଦୁଇ (ଅତିକମ୍ ରେ) ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାମାଜିକ ପରିଭାଷିତ ସଂପର୍କ ସମୂହ ।

ଏକ ପରିବାର ହେଉଛି ବିବାହ ଭିତ୍ତିରେ ଗଠିତ ଏକ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ, ଯାହା ଏକ ସାଧାରଣ ବାସଗୃହରେ ଏକତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରିଥାଏ, ଏହାର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରିବ ଯେ ବିବାହ, ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସଂପର୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଏକ ଆପେକ୍ଷିକ ସ୍ଥାୟୀ ସମୂହ । ଏହା ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ସୋମାନଙ୍କର ପାଳନ ପୋଷଣ କରିଥାଏ ।

ତେବେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଏହା ବୁଝାଇବା ଦରକାର ଯେ ପରିବାର ଓ ଘର ମଧ୍ୟରେ ଫରକ ରହିଛି । ଘର କେବଳ ଯେ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ; ତା'ନୁହେଁ, ବେଳେ ବେଳେ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ସଂପର୍କ ନ ଥିବା, ଏକାଠି ରହୁଥିବା ଲୋକମାନେ ସାମିଲ ଥା'ନ୍ତି । ସେହି ଏକାଠି ରହିବା ସ୍ଥାନ ବା ବାସସ୍ଥାନ ଟି ଘର, ଆପାର୍ଟମେଣ୍ଟ, କୋଠରୀ ହୋଇପାରେ । ଜଣେ ଏକୁଟିଆ ରହୁଥିବା ଲୋକ ଘରେ ରହିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପରିବାର ରେ ନୁହେଁ ।

୧୩.୨ ପରିବାରର ସମାଜ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ମହତ୍ତ୍ୱ (Sociological Significance of Family)

ପରିବାରର ଅଧ୍ୟୟନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଏହା ମାନବ ସମାଜର ମୂଳଭିତ୍ତି ଅଟେ । ପୁରୁଷ, ନାରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦୃଢ଼ ବନ୍ଧନ ଓ ସ୍ଥିର ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟି କରି, ଏହା ସମାଜ ଗଠନରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରେ । ଏହାକୁ ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ଶିଶୁ-ଦ୍ୟାନ (Nursery) କୁହାଯାଏ । କାରଣ ପରିବାରରେ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ପାଳନ ପୋଷଣ ଉପରେ, ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ଓ ସେମାନେ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି ରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ଆଚରଣ / ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଇଥା'ନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ପରିବାର ମାନବ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରେ ।

ପରିବାରକୁ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ହସ୍ତାନ୍ତରଣ କେନ୍ଦ୍ର କୁହାଯାଏ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିଛୁ ଯେ ଆମ ପରିବେଶର ମନୁଷ୍ୟକୃତ ଅଂଗ ହେଉଛି ସଂସ୍କୃତି । ଜଣେ ଶିଶୁ କେବଳ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ରହି ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ

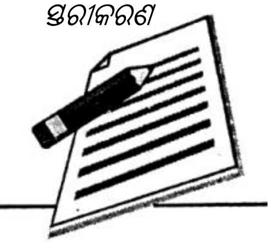

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଦିଗ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଶିଶୁଟି ବୟସ୍କ ହୋଇଯାଏ, ସେ ତା'ର ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନକୁ, ସାମାଜିକ ପ୍ରତିମାନ ପ୍ରଥା ସଂମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତା'ର ଧାରଣାକୁ ତଥା ଜୀବନର ବସ୍ତୁବାଦୀ ଦିଗ ସଂପର୍କୀୟ ତା'ର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ନିଜର ଯୁବ ପିଢ଼ୀ ସହିତ ବାଣ୍ଟିଥାଏ ।

ଜଣେ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାରରେ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ପରିବାର ରେ ସେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଅଭିବିନ୍ୟାସର ପରିବାର (Family of Orientation) କୁହାଯାଏ । ଏହି ପରିବାରରେ ବ୍ୟକ୍ତି, ପୁଅ ବା ଝିଅ, ହିସାବ ରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପରିବାର ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଜୀବନ ଉପରେ ଗଠନାତ୍ମକ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ । ବିବାହ କରିବା ପରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁ ପରିବାର ଗଠନ କରିଥାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରଜନନର ପରିବାର (Family of Procreation)କୁହାଯାଏ । ଏହି ପରିବାର ରେ ଦମ୍ପତି ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ କରି ସେମାନଙ୍କର ପାଳନ ପୋଷଣ କରନ୍ତି । ସମାଜ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ପରିବାର ପ୍ରତିସ୍ତର ରେ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ରେ ଏହାର ଅଧ୍ୟୟନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ।

ଅଭିବିନ୍ୟାସର ପରିବାର
(Family of Orientation)

ପ୍ରଜନନର ପରିବାର
Family of Procreation

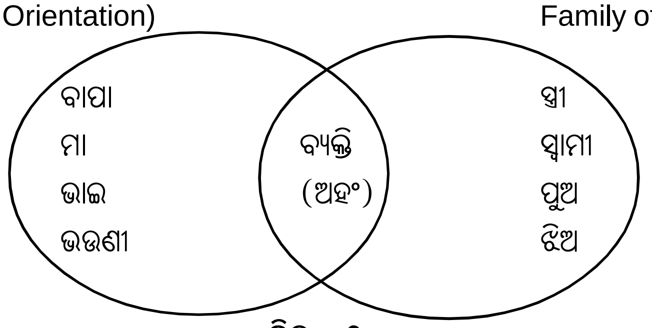

ଚିତ୍ର - ୧

୧୩.୩ ପରିବାରର ଲକ୍ଷଣ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (Distinctive Features of Family)

ପରିବାର, ସାମାଜିକ ସଂଗଠନର ଏକ ମୌଳିକ ଏକକ ଅଟେ, ଏହାର କେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଲକ୍ଷଣ ରହିଛି, ଯାହା ଅନ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଏହାକୁ ପୃଥକ୍ କରିଥାଏ ।

୧. **ସର୍ବବ୍ୟାପକତା (Universality) :** ପରିବାର ଏକ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ସାମାଜିକ ଏକକ ଅଟେ । ଏହି ବିଶ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ରେ ଏପରି କୌଣସି ସମାଜ ନାହିଁ ଯେଉଁଥିରେ ପରିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହାର ସର୍ବବ୍ୟାପକତାର କାରଣ ଏହି କି ଯେ, ଏହା ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ପାଇଁ କେତେକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାମ କରିଥାଏ । ପରିବାର ଏପରି କେତେକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟକୁ ଦକ୍ଷତାର ସହ ନିର୍ବାହ କରିଥାଏ (ଯଥା – ଜୈବିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଓ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ଇତ୍ୟାଦି) ଯେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ହୋଇ ପଡ଼େ । ବାସ୍ତବରେ, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମାଜ ଏପରି କୌଣସି ମୌଳିକ ଏକକ / ସଂଘ ଖୋଜି ପାଇ ପାରିନାହିଁ, ଯାହା, ଏହି ସବୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ, ଏକ ସଙ୍ଗେ, ନିସ୍ୱାର୍ଥ ଭାବରେ ଓ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତାର ସହିତ ନିର୍ବାହ କରେ ।

୨. **ଆବେଗାତ୍ମକ ଭିତ୍ତି (Emotional Basis) :** ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନେ ପରସ୍ପର ସହିତ ଏକ ଆବେଗାତ୍ମକ ସଂମ୍ବନ୍ଧରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ସେମାନେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସ୍ନେହ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଯତ୍ନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥା'ନ୍ତି । ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଓ ପରିବାର ଓ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥା'ନ୍ତି ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

୩. **ସୀମିତ ଆକାର (Limited Size) :** ଏକ ପରିବାର ମୂଳତଃ ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ସମୁହ ଅଟେ ଓ ଏହାର ସଦସ୍ୟତା କେବଳ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଓ ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ଥାଏ । ଆଜିକାଲି ବଡ଼ ବଡ଼ ପରିବାର ମାନେ ସମାଜରେ କମିଯାଉଛନ୍ତି ।

୪. **ସାମାଜିକ ସଂରଚନାରେ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ (Nuclear Position in Social Structure) :** ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ ସମୁହ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିବାରକୁ ମୌଳିକ, କେନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି । ଉଭୟ ସରଳତମ ଓ ବିକଶିତ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ପରିବାରର ମୂଳଦୂଆ ଉପରେ ସମଗ୍ର ସାମାଜିକ ସଂରଚନା ତଥା ସ୍ଥିର ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ମାନେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

୫. **ସାମାଜିକ ନିୟମାବଳୀ (Social Regulations) :** ସାମାଜିକ ପ୍ରତିମାନ ଅନୁସାରେ ପରିବାର ପରିଚାଳିତ ହୁଏ । ସାମାଜିକୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ, ସାମାଜିକ ପ୍ରତିମାନ ଓ ପ୍ରଥା ପରଂପରାକୁ ମାନିବା ପାଇଁ ତାଲିମ ପାଇଥା'ନ୍ତି । ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଆନ୍ତଃ ସଂପର୍କ ଓ ଆନ୍ତଃ-କ୍ରିୟା ସାମାଜିକ ଓ ଆଇନଗତ ନିୟମାବଳୀ ଦ୍ୱାରା ସଂଚାଳିତ ହୁଅନ୍ତି ।

୬ **ଏହାର ସ୍ଥାୟୀ ଏବଂ ଅସ୍ଥାୟୀ ସ୍ୱଭାବ (Its permanent and temporary Nature) :** ପରିବାର ରୂପକ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଏକ ସ୍ଥାୟୀ ଓ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିବାରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହେ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଏକାଠି ଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କିମ୍ବା ବିଚ୍ଛେଦ ପରେ, ପରିବାରର ପୁଅ-ଝିଅ ମାନଙ୍କର ନୂତନ ପରିବାର ମାନ, ପରିବାର ନାମ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ାନ୍ତି ଓ ଏହି ଚକ୍ର ଏମିତି ଚାଲିଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ, ପରିବାରର କେତେକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ (General characteristics) ରହିଛି, ଯାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ।

୧. **ସହବାସର ସଂପର୍କ (Mating Relationship) :** ଯେତେବେଳେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ଏକ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ବିବାହ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଏକ ପରିବାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ନାରୀ ଓ ପୁରୁଷର ଯୌନ ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିପୂରଣ ପାଇଁ ବିବାହ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ଯୌନ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅନୁମତି ଦେଇଥାଏ । ଏକ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନ ବଂଚିବା ପାଇଁ, ଯୌନ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଅତି ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

୨. **ସହାବସ୍ଥାନ (Common Habitation) :** ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ସାମାନ୍ୟତଃ ଏକ ସାଧାରଣ ନିବାସ ସ୍ଥାନରେ ରହିଥା'ନ୍ତି, ଯେଉଁଥିରେ ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ଓ ଅନ୍ୟ ସଂପକୀୟମାନେ ଏକାଠି ରହିଥା'ନ୍ତି ।

୩. **ବଂଶ କ୍ରମର ଗଣନା (Reckoning of Descent) :** ପରିବାର ମୂଳତଃ ଏକ ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସମୁହ ଅଟେ, ଯାହା ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସ୍ଥାନୀୟ ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ, ପିଲା ମାନେ ପିତା ଅଥବା ମାତାଙ୍କ ବଂଶ ଅନୁସାରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି ଓ ସଂପତ୍ତିରେ ଭାଗୀଦାର ହୁଅନ୍ତି ।

୪. **ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Economic System)** : ପ୍ରତି ପରିବାର ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଆବଶ୍ୟକତାର ଯତ୍ନ ନିଅନ୍ତି ଓ ସୁବିଧା କରନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଭାବରେ ପରିବାରର ବଡ଼ ମାନେ

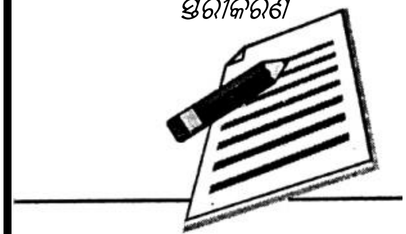

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଚାକିରୀ ତଥା ଅନ୍ୟ କାମଧନ୍ଦା କରି ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଆବଶ୍ୟକତା ମାନଙ୍କର ପରିପୂରଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ବୃଦ୍ଧ ଓ ରୋଗୀ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଦେଖାଶୁଣା କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ପରିବାର ବହନ କରିଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୩ .୧

୧- ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ :-

୧. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ଅନୁସାରେ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ' ଲେଖ ।
"ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନେ ସବୁବେଳେ ଏକ ସାଧାରଣ ବାସଗୃହରେ ରହିଥା'ନ୍ତି" ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।
ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନେ, ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ____________ ଏବଂ ପୋଷ୍ୟ ସଂପର୍କ ରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

୩. ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।
ପରିବାର ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନ ରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୁହ, କାରଣ-
(୧) ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତା ଥାଏ ।
(୨) ସଦସ୍ୟ ମାନେ ପରସ୍ପର ସହିତ, ରକ୍ତ ସଂପର୍କ, ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସଂପର୍କ ରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।
(୩) ପରିବାର ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ଆର୍ଥିକ ଓ ସାମଜିକ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
(୪) ପରିବାର ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକୀକରଣ ରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।
(୫) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ବିକଳ୍ପ ।

୪. ପରିବାରକୁ "ମାନବୀୟ ପ୍ରକୃତିର ଶିଶୁଦ୍ୟାନ" କୁହାଯାଏ । କାହିଁକି ? ଏକ ବାକ୍ୟ ରେ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

୧୩.୪ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Functions of Family)

ପରିବାର ସମାଜରେ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ସେମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ପରିବାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥା'ନ୍ତି । ଯଦି ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା ମାନଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବରେ ଯତ୍ନ ନ ନିଆଯାଏ, ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବିପନ୍ନ ହେବାର ଆଶଂକା ଥାଏ । ତେଣୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ପାଇଁ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ମାନ ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ପରିବାରର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

୧. **ଜୈବିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Biological Functions)** : ପରିବାରର ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଜୈବିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ରହିଛି ।

(କ) ପ୍ରଥମ ଓ ସବୁଠାରୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଓ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ଉପାୟରେ ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ ଯୌନ କାମନାର ପରିପୂରଣ ।

(ଖ) ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ହେଉଛି ଦ୍ୱିତୀୟ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ । ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବାର ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ୀକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ଓ ପରିବାରର ବଂଶ ପରଂପରାକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଏ । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଏହି ପରି ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ନିରନ୍ତର ସଦସ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ମାନବ ପ୍ରଜାତି ଆଗକୁ ଯାଏ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

(ଗ) ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା ହେଉଛି ପରିବାରର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟ, - ନବଜାତ ଶିଶୁ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବୃଦ୍ଧ ଓ ଅସୁସ୍ଥ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଭୌତିକ ଯତ୍ନ ଓ ଦାୟିତ୍ୱ, ପରିବାରର ଏକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକୀୟ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ । ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ, ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଶାରୀରିକ ସୁସ୍ଥତା ଓ ମାନସିକ ଦୃଢ଼ତା ରକ୍ଷା କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ପରିବାର ବହନ କରିଥାଏ ।

୨. **ଆର୍ଥିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Economic Function)** : ନିଜ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆତ୍ମନିର୍ଭରତା ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବାର ସେମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଆବଶ୍ୟକତା, ଯଥା - ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର ଓ ବାସଗୃହ ଇତ୍ୟାଦି ଆବଶ୍ୟକତାର ପୂରଣ କରିଥାଏ । ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ଚାକିରୀ, ବ୍ୟବସାୟ ଓ ଅନ୍ୟ କିଛି ଜୀବିକା ଗ୍ରହଣ କରି, ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇଥା'ନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ପରିବାରର ସାମୁହିକ ଭାବେ ଏକ ପାରିବାରିକ ବୃତ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥା'ନ୍ତି, ଯଥା - ପରିବାରର ବ୍ୟବସାୟ, କୃଷି, ପଶୁପାଳନ, କୁଟୀର ଶିଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ସାମୁହିକ ଉଦ୍ୟମ, ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ତଥା ଆୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଅନ୍ୟ ଆର୍ଥିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିବାର ନିଜର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମାନଙ୍କୁ ସଂପତ୍ତି ତଥା ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

୩. **ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର ସାମାଜିକୀ କରଣ (Socialization of Children) :** ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଦେଖାଶୁଣା କରିବା ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ସମାଜର ସଂସ୍କୃତି ଅନୁସାରେ ବଢ଼ାଇବା (ପାଳନ କରିବା) ହେଉଛି ପରିବାରର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ । ସନ୍ତାନ ଯେପରି ଭୌତିକ ତଥା ଅଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତି ବିଷୟରେ ସଚେତନ ହୋଇପାରିବ, ପରିବାର ସାମାଜିକି କରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା (ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ) ମାଧ୍ୟମରେ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିଥାଏ । ଶିଶୁ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଭାଷା, ପ୍ରଥା- ପରଂପରା, ବ୍ୟବହାର, ପ୍ରତିମାନ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ବିଶ୍ୱାସ ତଥା ସାମାଜିକ ଭୂମିକା ସବୁକୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥାଏ । ଏହି ସବୁ ହେଉଛି ଅଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତିର ଦିଗ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ, ଯଥା- ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ, ଗୃହ ନିର୍ମାଣ, ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବାଦନ ଇତ୍ୟାଦିର ଶିକ୍ଷା ସବୁ ଯୁବ ପିଢ଼ୀକୁ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

> ତେବେ ବାସ୍ତବିକତା ହେଉଛି, ସାମାଜିକୀକରଣ ବିନା ସଂସ୍କୃତିର ହସ୍ତାନ୍ତରଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ, ପରିବାରର ସାମାଜିକୀ କରଣ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଶିଶୁ ମାନଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ସାମାଜିକୀକରଣ ପାଇଁ ସାମାଜିକୀକରଣର ମାଧ୍ୟମ ବା ଏଜେନ୍ସିର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଥାଏ । ତେଣୁ ପରିବାର ରେ ମା' ଓ ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟ, ଯେଉଁ ମାନେ କି ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଏଜେନ୍ସି ଅଟନ୍ତି, ସ୍ନେହ ଓ ମମତା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁଙ୍କୁ ସମାଜର ପ୍ରତିମାନ ସଂମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଉଚିତ ।

୪. **ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Psychological Function)** : ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ସ୍ୱଜନମାନଙ୍କଠାରୁ, ଶୈଶବଠାରୁ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ ମମତା ଆଶା କରେ । ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଦେଖାଶୁଣା ଓ ଯତ୍ନ, ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆବେଗାତ୍ମକ ସମର୍ଥନ, ସ୍ଥିରତା ଓ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

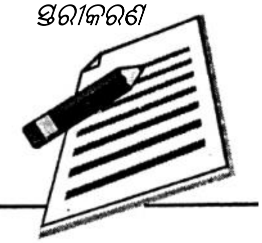

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ବ୍ୟକ୍ତି ଏଥିପାଇଁ ନିଜକୁ ସୁରକ୍ଷିତ ମନେ କରିଥାଏ ଓ ଭାବେ ଯେ ତା'ର ଭଲ ଓ ମନ୍ଦ ସମୟରେ ତା'ର ନିଜ ଆତ୍ମୀୟ ମାନେ ତା'ର ଦେଖାଶୁଣା କରିବେ ।

ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଦାନରେ ନିଜର ସମୟ, ଶକ୍ତି ଓ ଅର୍ଥ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ଦେଇଥାଏ । ଜୀବନ ରେ କଠୋର ପରିଶ୍ରମ କରି ପରିବାରର ଯତ୍ନନେଇ, ପରିବାରକୁ ଶେଷରେ ସବୁ କିଛି ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇ ଦିନେ ସଂସାରକୁ ବିଦାୟ ନିଏ ।

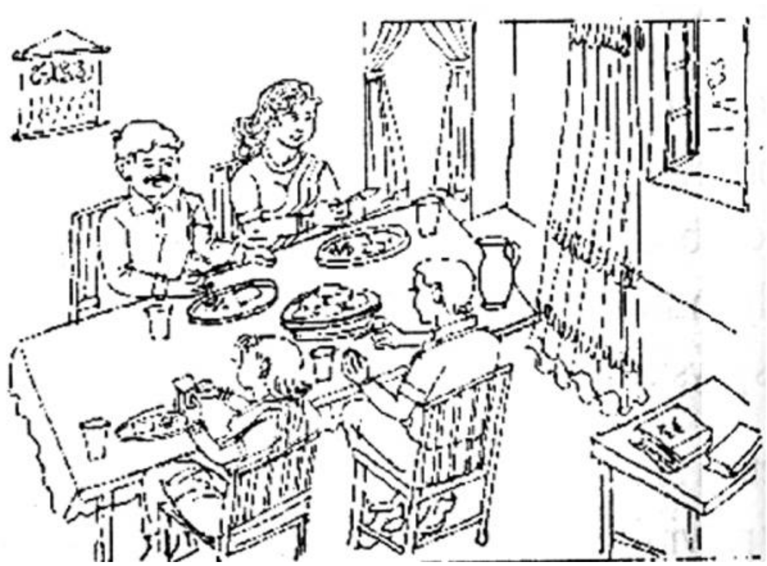

ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆଦର ଓ ଯତ୍ନ

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୩.୨

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ଭୁଲ୍ କିମ୍ବା ଠିକ୍ ଲେଖ ।

୧. ଶିଶୁର ପ୍ରାଥମିକ ଯତ୍ନ ଓ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ।

୨. ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଉତ୍ତେଜନା ସ୍ଥିତିରେ ଆବେଗାତ୍ମକ ସମର୍ଥନ ପ୍ରଦାନ ହେଉଛି ପରିବାରର ________ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ।

୩. ସଠିକ ଉତ୍ତର ବାଛ ।

ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା -

(୧) ଶାରିରୀକ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ

(୨) ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ

(୩) ସମାଜର ପ୍ରତିମାନ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଅନୁଯାୟୀ ଶିଶୁର ସାମାଜିକୀକରଣ ।

(୪) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ।

୪. ପରିବାରର ଏକ ଆର୍ଥିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟକୁ ଦର୍ଶାଅ ।

୧୩ .୫ ପରିବାରର ପ୍ରକାର (Types of Family)

ପରିବାର ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଅଛି । ପରିବାରର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କଲାବେଳେ, ବିଭିନ୍ନ କାରକ ମାନଙ୍କୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇଥାଏ ।

କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରକ ଆଧାରରେ ପରିବାରକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରାଯାଇପାରିବ ।

(୧) ବାସସ୍ଥାନ (Residence) : ନବ ଦମ୍ପତି ଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥିତି ଆଧାରରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତିନି ପ୍ରକାରର ପରିବାର ରହିଛି ।

(କ) ପିତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Patrilocal family)

(ଖ) ମାତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Matrilocal family)

(ଗ) ନବସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Neolocal family)

(କ) ପିତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Patrilocal family) : ବିବାହ ପରେ ଯେତେବେଳେ ନବବିବାହିତ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜ ପିତାମାତା ଙ୍କର ଘର ଛାଡ଼ି ନିଜ ସ୍ୱାମୀର ପିତାମାତା ଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ରହେ, ସେତେବେଳେ ସେହି ପରିବାରକୁ ପିତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ । ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ ପରିବାର ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅଟନ୍ତି ।

(ଖ) ମାତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Matrilocal family) : ଯେବେବେଳେ ନିବ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି ସ୍ତ୍ରୀର ପୈତୃକ ଘରେ ରୁହନ୍ତି. ସେତେବେଳେ ସେହି ପରିବାରକୁ ମାତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ପରିବାର ସେତେବେଳେ ଗଠିତ ହୁଏ, ଯେତେବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀ ବିବାହ ପରେ ନିଜ ମାତାପିତାଙ୍କର ଘର ଛାଡ଼ି ନିଜ ସ୍ୱାମୀ ସହ ଶାଶୁ ଘରକୁ ଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାମୀ, ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀର ମା'ଙ୍କ ଘରେ ଆସି ରହେ, ଏହି ପରିବାରରେ ସ୍ୱାମୀ ତା' ନିଜ ଘର ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଥାଏ । ଭାରତର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳର ଜନଜାତି, ଯଥା – ଖାସି ଓ ଗାରୋଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପରିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

(ଗ) ନବସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Neolocal family) : ଯେତେବେଳେ ଏକ ନବ ଦମ୍ପତି ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ, ନିଜ ପିତାମାତାଙ୍କ ଘର ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଏକ ଘର କରନ୍ତି ଓ ସେଠାରେ ବସବାସ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଓ ସେହି ନବ ଦମ୍ପତିଙ୍କର ପରିବାରକୁ ନବସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଲୋକମାନେ ନବସ୍ଥାନିକ ପରିବାରକୁ ପସନ୍ଦ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ପରିବାର ନବ ଦମ୍ପତିଙ୍କର ପିତାମାତାଙ୍କର ପରିବାର ଠାରୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ଭିନ୍ନ ପରିବାର ହୋଇଥାଏ ।

ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର କେତେକ ଜନଜାତିଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି, ବରର ମାମୁଁଙ୍କ ଘରେ ବା ପାଖା ପାଖି ଘରେ ରହନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରର ପରିବାରକୁ ମାତୁଳସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Avunculocal family) କୁହାଯାଏ ।

(୨) କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (Authority)

ପରିବାର ଉପରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଆଧାରରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପରିବାର ରହିଛି ।

(କ) ପିତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Patriarchal family)

(ଖ) ମାତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Matriarchal family)

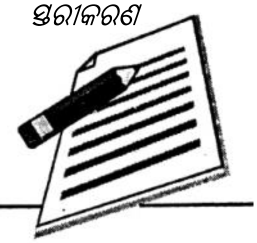

ଟୀପ୍ପଣୀ

(କ) ପିତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Patriarchal family)

ଯେଉଁ ପରିବାରରେ ଔପଚାରିକ ମୁଖ୍ୟ ପିତା ଅଟନ୍ତି ଓ ପରିବାରରେ ସମସ୍ତ ଶାସନ କ୍ଷମତା ପିତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥାଏ, ସେହି ପରିବାରକୁ ପିତୃକୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ । ପିତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଚୁଡ଼ାନ୍ତ ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପରିବାରରେ ମହିଳା ଓ ଶିଶୁ ମାନେ ପୁରୁଷ ସଦସ୍ୟଙ୍କର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଓ ଆଦେଶକୁ ମାନିବାକୁ ବାଧ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ପାରଂପାରିକ ଚୀନ ଓ ଭାରତୀୟ ପରିବାର ମାନେ ପିତୃକୈନ୍ଦ୍ରିକ, ପିତୃସ୍ଥାନିକ ଓ ପିତୃବଂଶୀୟ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

(ଖ) ମାତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Matriarchal Family) : ଯେଉଁ ପରିବାରରେ ମା' ଏକ କେନ୍ଦ୍ରିୟ ଭୂମିକା ତୁଲାଇଥା'ନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଚୁଡ଼ାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ପରିବାରକୁ ମାତୃକୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ । ଏହି ପରିବାର ରେ ମା'ଙ୍କର ନିରଙ୍କୁଶ କ୍ଷମତା ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଥାଏ । କେରଳର ନାୟାର, ଆସାମର ଖାସି ଓ ଗାରୋ ଜନଜାତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପରିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପରିବାରମାନେ ମଧ୍ୟ ମାତୃସ୍ଥାନିକ ଓ ମାତୃବଂଶୀୟ ।

(ଘ) ଆକାର (Size)

ପରିବାରକୁ ଆକାର ଅନୁସାରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

(କ) ଏକକ ପରିବାର (Nuclear Family) :

(ଖ) ଯୌଥ / ବିସ୍ତୃତ ପରିବାର (Joint / Extended Family)

(କ) ଏକକ ପରିବାର (Nuclear Family) : ଏହି ପରିବାର, ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଏହି ପ୍ରକାର ପରିବାର ଆକାରରେ କ୍ଷୁଦ୍ର । ସହରାଞ୍ଚଳ ରେ ଏକକ ପରିବାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ । ବାସସ୍ଥାନର ଅଭାବ, ଆର୍ଥିକ ସମସ୍ୟା, ବ୍ୟକ୍ତିବାଦର ପ୍ରଚଳନ ଭଳି କେତେକ କାରକ ମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବରୁ ପରିବାରର ଆକାର କ୍ଷୁଦ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଏହା, ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଏକ ମୌଳିକ ସମୁହ ଅଟେ । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ନିକଟତର, ପ୍ରାଥମିକ ବା ଦାମ୍ପତ୍ୟ ମୂଳକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

(ଖ) ଯୌଥ / ବିସ୍ତୃତ ପରିବାର (Joint / Extended Family) : ତିନି କିମ୍ବା ଅଧିକ ପିଢ଼ୀର ରକ୍ତ ସଂପର୍କୀୟ ଓ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କୀୟ (ଯେଉଁମାନେ କି ଏକ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ ହେଉଥିବେ) ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଯୌଥ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ଆର୍ଥିକ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହାୟତା କରିଥା'ନ୍ତି ଏବଂ ଯୌଥ ପରିବାରର ନୀତିନିୟମକୁ ମାନିଥା'ନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ, ସେମାନେ ଏକ ଛାତ ତଳେ ରହିଥା'ନ୍ତି ଓ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକୁ ମାନିଥା'ନ୍ତି ।

ବିସ୍ତୃତ ପରିବାର (Extended Family) : ଏହା ଏକକ ପରିବାରର ଏକ ବିସ୍ତାର ଅଟେ । ବିଶେଷ କରି ଏହି ପରିବାର ଘନିଷ୍ଠ ସଂପର୍କୀୟମାନଙ୍କୁ ସାମିଲ କରି ଗଠନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବହୁ ବିବାହୀ ପରିବାର (Polygamous Family) : ଏହି ପରିବାରରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକାଧିକ ସ୍ତ୍ରୀ କିମ୍ବା ସ୍ୱାମୀ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିବ ।

ଏହି ପ୍ରାଥମିକ ପରିବାରର ବିସ୍ତୃତି ତିନିରୁ ଚାରି ପିଢ଼ୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ଯୌଥ ପରିବାର ଭାରତୀୟ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଚଳିତ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୩.୩

୧. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ଠିକ୍ କିମ୍ବା ଭୁଲ୍ ଲେଖ ।

ବଂଶୀୟ ଯୌଥ ପରିବାରରେ, ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ତା'ର ଏକ ପୁତ୍ର ଓ ପୌତ୍ର ସହିତ ରହିଥାଏ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ପରିବାରରେ ମା' ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବୋଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତା ।

୩ - ସଠିକ ଉତ୍ତର ବାଛ ।

ଯେଉଁ ଯୌଥ ପରିବାରରେ ନବ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି ସ୍ୱାମୀର ମାମୁଁଙ୍କ ଘରେ ରହିଥାନ୍ତି, ତାହାକୁ ।

(କ) ମାତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

(ଖ) ପିତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

(ଗ) ମାତୁଳସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କହନ୍ତି ।

(ଘ) ନବସ୍ଥାନିକ ପରିବାର କହନ୍ତି ।

୪. ଯୌଥ ପରିବାର କ'ଣ ? ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

୧୩.୪ ଭାରତ ରେ ଯୌଥ ପରିବାର (Joint Family in India)

୧୩.୪.୧ ଅର୍ଥ (Meaning)

ପୁରାତନ କାଳରୁ ପାରଂପାରିକ ଭାରତୀୟ ପରିବାର ସଂରଚନାକୁ ଯୌଥ ପରିବାର କୁହାଯାଇ ଆସୁଛି ।

ଭାରତରେ ଯୌଥ ପରିବାରର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଯେତେବେଳେ ତିନି ବା ତତୋଽଧିକ ପିଢ଼ୀର ଦଳେ ଲୋକ, ଏକତ୍ର ଏକ ଛାତ ତଳେ ରହନ୍ତି, ଏକା ରୋଷେଇ ଶାଳରେ ରନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଖାଦ୍ୟ ଖାଆନ୍ତି ଓ ସମାନ, ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ଭାଗ ନିଅନ୍ତି; ସେତେବେଳେ ସେହି ଲୋକଙ୍କର ସମୁହକୁ ଯୌଥ ପରିବାର କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲୋକ ମାନଙ୍କର ନିଜ ନିଜର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ସଂପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାର ଥାଏ ।

ତେବେ ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଖାଲି ସାଧାରଣ ରୋଷେଇଶାଳ ଓ ବାସଗୃହ ରେ ରହିଲେ ଯେ ଯୌଥ ପରିବାର ହୋଇଯିବ, ତା'ନୁହେଁ; ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଙ୍କ ମତରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତିନିଟି ସର୍ତ୍ତପୂରଣ ହେଲେ ଯାଇ ପରିବାରକୁ "ଯୌଥ" ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ପାରିବ । ଏହି ସବୁ ସର୍ତ୍ତ ହେଲା ପିଢ଼ୀ ଗଭୀରତା (generation depth), ଅଧିକାର ଓ ଦାୟିତ୍ୱବୋଧ (Rights and obligations) ଏବଂ ସଂପତ୍ତି (Property) ଅଧିକାର । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଦୁଇ ବା ଅଧିକ ପରିବାର ଅଲଗା ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଯଦି 'ଆବେଗାତ୍ମକ ବନ୍ଧନ', 'ସାଧାରଣ ସଂପତ୍ତି', ଓ 'ଏକ କର୍ତ୍ତାର ଅଧିନ', ଏହି ସୂତ୍ର ରେ ସଂପର୍କୀତ ହୋଇଥିବେ, ତାହାହେଲେ ସେହି ପରିବାରର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଯୌଥ ପରିବାର ସଦସ୍ୟ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ।

୧୩.୪.୨ ଯୌଥ ପରିବାରର ଲକ୍ଷଣ (Characteristics of Joint Family)

ଭାରତୀୟ ଯୌଥ ପରିବାରର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଲକ୍ଷଣ ମାନ ରହିଛି ।

୧. **ଏହାର ଏକ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସଂପନ୍ନ ସଂରଚନା ରହିଛି (ବା କର୍ତ୍ତା ଙ୍କ ଶାସନ)(Authority of the Head)-** ପରିବାର ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଓ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବାର

ଟୀପ୍ପଣୀ

କ୍ଷମତା କେବଳ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ । ତାଙ୍କର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଚୁଡାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଓ ସମସ୍ତେ ତାହା ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

୨. ଏହି ସଂଗଠନ ସାମୁହିକ ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ (It has Familistic Organization) - ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସାମୁହିକ ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ ଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ପରିବାର ସ୍ୱାର୍ଥବିରୋଧି ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆଶା, ଆକାଙ୍କ୍ଷା, ପସନ୍ଦ ଅପସନ୍ଦକୁ ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥାଏ ।

୩ . ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ବୟସ ଓ ସଂପର୍କ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥିତି ନିର୍ଭର କରେ (Status of Members depend upon their age and relationship)- ଯୌଥ ପରିବାର ରେ ଜଣେ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରସ୍ଥିତି ଜଣେ କମ୍ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ବୈବାହିକ ଓ ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ଆଧାରିତ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରସ୍ଥିତି ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପରିବାର ରେ ସମ୍ମାନ ମିଳେ । ସ୍ୱାମୀ, ମାମୁଁ, ମାଇଁ, ଦାଦା, ଖୁଡ଼ୀ, ଅନ୍ୟ ସଂପର୍କୀୟ ମାନେ ସଂପର୍କରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରସ୍ଥତି ପାଇଁ ସମ୍ମାନ ପାଆନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସ୍ଥିତି ନିରୂପଣ ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦକ୍ଷତା ଓ ଉପଲବ୍ଧିକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ ।

୪. ବୈବାହିକ ସଂମ୍ବନ୍ଧୀ ମାନଙ୍କୁ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଠାରୁ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । (Blood relationship gets preference over marital relationship)

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ ସ୍ୱାମୀ -ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ, ବାପା-ପୁଅ ବା ଭାଇ-ଭାଇର ସମ୍ବନ୍ଧ ଠାରୁ ଗୌଣ ଅଟେ ।

୫. ମିଳିତ ଦାୟିତ୍ୱ ନିର୍ବାହର ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରିବାର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । (Family functions on the ideal of Joint responsibility)

ପରିବାରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟ ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା, ସୁଖ-ଦୁଃଖ ରେ ସହଭାଗୀ ହୋଇ ପରସ୍ପରକୁ ଯତ୍‌ପରୋନାସ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

୬. ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ସମାନ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଏ (All members get equal attention)- ପରିବାରର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆୟ ପରିବାରର ମିଳିତ କୋଷ (Common fund)ରେ ଜମା ହୁଏ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଅବଦାନ ତୁଳନାରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ନ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଯୌଥ ପରିବାର ସଂପର୍କୀତ ଏହି ଆଲୋଚନା ଏକ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥିତିର ଯୌଥ ପରିବାର ପ୍ରତି ପ୍ରଜୁଯ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖିଲେ, ଜଣାଯିବ ଯେ ସଂପ୍ରତି ଯୌଥ ପରିବାର ତା'ର ଅନେକ ଲକ୍ଷଣ ହରାଇ ସାରିଛି ଓ ଧୀରେ ଧୀରେ ବିଘଟିତ ହେଉଛି ।

ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଯୌଥ ପରିବାର କୃଷିଭିତ୍ତିକ ଓ ବ୍ୟବସାୟ ଭିତ୍ତିକ ପରିବାର (ଯେଉଁଠାରେ କି ଲୋକ ବଳ, ଧନ ଓ ଭୂ-ସଂପତ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ), ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୩.୪

୧. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ସାଧାରଣ ବାସସ୍ଥାନ ଯୌଥ ପରିବାରର ଏକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକୀୟ ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।

୨. ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଯୌଥ ପରିବାରରେ ________ ସଂପର୍କ ଅପେକ୍ଷା, ରକ୍ତ ସଂପର୍କକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ମିଳିଥାଏ ।

୩. ସଠିକ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଯୌଥ ପରିବାରରେ -

(କ) କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଆଦେଶ ମାନିବାକୁ ପଡ଼େ

(ଖ) ବୃତ୍ତିରେ ଉପଲବ୍ଧି ବା ଦକ୍ଷତା, ତଥା ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ ଭିତ୍ତିରେ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥିତି ନିରୂପଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

(ଗ) ପ୍ରତ୍ୟେକ, ସମସ୍ତଙ୍କର ସୁଖ-ଦୁଃଖ ରେ ସହଭାଗୀ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

(ଘ) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ।

୪. ଭାରତୀୟ ଯୌଥ ପରିବାର ର ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷଣ ଲେଖ ।

୧୩.୫ ପରିବାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରକ ମାନ (Changes and factors of change in the Family)

ପାରଂପାରିକ ଓ ଆଧୁନିକ, ଉଭୟ ପରିବାର କେତେକ କାରକ ମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଛନ୍ତି । ସେହି କାରକ ମାନେ ହେଲେ : ୧ - ଔଦ୍ୟୋଗିକୀ କରଣ ୨ - ସହରୀ କରଣ, ୩ - ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି, ୪ - ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା, ୫ - ଆଇନଗତ ଉପାୟ, ୬ - ପରିବାରରେ କଳହ, ଏବଂ ପରିବାରର ଦାୟିତ୍ୱ ନିର୍ବାହ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗଢ଼ି ଉଠୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସଂଘ, ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନ ।

ଉପରୋକ୍ତ କାରକ ମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ପରିବାରର ସଂରଚନା, ଅର୍ଥାତ୍ ଗଠନ ଓ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆନ୍ତଃ ସଂପର୍କରେ ବ୍ୟାପକ ତଥା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟରେ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ସେହିସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମାନ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା -

- ଔଦ୍ୟୋଗିକୀ କରଣ ଓ ସହରୀ କରଣର ପ୍ରଭାବରେ ପରିବାରର ଆକାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ସହରାଞ୍ଚଳ ରେ ବଡ଼ ଆକାରର ପରିବାର ପାଇଁ ଘର ମିଳିବା କଷ୍ଟକର । ପୁନଶ୍ଚ, ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆୟ, ଏକ ବଡ଼ ପରିବାରର ପ୍ରତିପୋଷଣ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ପରିବାର କହିଲେ, ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ବୁଝାଏ । ଏହି ପରିବାରକୁ ଏକକ ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।
- ଏକକ ପରିବାରର ଉତ୍‌ଥାନ, ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆନ୍ତଃ-ସଂପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛି । ଏକକ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ସମାନତା ଆଧାରରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ଆନ୍ତଃ-କ୍ରିୟା କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ କାହାର ଆଦେଶ, ଅନ୍ଧଭାବେ ମାନିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଏହି ପରିବାରରେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ, ନିଜ ନିଜର ସମସ୍ୟା ଓ ପସନ୍ଦ ଅପସନ୍ଦ ବିଷୟରେ ଖୋଲା

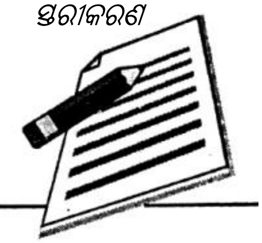

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଖୋଲି ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି । ପରିବାର ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ସଂପର୍କୀୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ସାମୁହିକ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଆଯାଏ ।

➪ ପରିବାର ରେ ବେଳେ ବେଳେ ପରସ୍ପରର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ବୁଝିବାକୁ ଅସମର୍ଥତା କାରଣରୁ, ଯୁବ ଓ ବୟସ୍କ ପିଢ଼ୀ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ତଥା ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଫଳତଃ, ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଥିବା ସ୍ନେହ ଓ ସମ୍ମାନବୋଧ ତଥା ସମ୍ମାନର ସ୍ତର ହ୍ରାସ ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି ।

➪ କିଛି ମାତା ପିତା, କର୍ମବ୍ୟସ୍ତତା କାରଣରୁ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଯତ୍ନ ନେଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା କାରଣରୁ ଏପରି ଘଟୁଛି ।

➪ ଆଜିର ଯୁବକ ଯୁବତୀ ମାତା ପିତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରିକୃତ ପାତ୍ରୀ / ପାତ୍ର ଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରିବାକୁ ଆବଶ୍ୟକ ମଣୁନାହାଁନ୍ତି । ସେମାନେ ଆପୋଷ ଆକର୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବୈବାହିକ ସାଥୀ ଚୟନ କରୁଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ଜୀବିକାର ସମାନତା, ଆର୍ଥିକ ସୁବିଧାକୁ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଛନ୍ତି । ଜାତି, ଶ୍ରେଣୀ, ପାରିବାରିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ, ପରିବାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଇତ୍ୟାଦି ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ହରାଇଛନ୍ତି ।

➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବନ୍ଧନ, ଆଜିର ପରିବାର ଢାଞ୍ଚାରେ ସେତେ ଦୃଢ଼ ନାହିଁ । ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ସମୟର ପ୍ରବାହ ସହିତ ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ରିକ ତଥା ଆତ୍ମନିର୍ଭର ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି । ନିଜର ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଓ ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ଙ୍କ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ସମୟ, ଅର୍ଥ ଓ ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ହେଉଛି ।

➪ ଆଜିର ପରିବାର ମାନ ଶିଶୁ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ହୋଇ ପଡୁଛନ୍ତି । ମାତା ପିତା ନିଜର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା, କ୍ୟାରିୟର ଓ ଚାକିରୀକୁ ନେଇ ବହୁତ ଚିନ୍ତାରେ ରହୁଛନ୍ତି । ଯୌଥ ପରିବାରର ବିଘଟନ କାରଣରୁ ପରିବାରର ବଡ଼ ଭାଇ ମାନେ ସେମାନଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଓ ଭଗ୍ନୀ ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ପିତାମାତାଙ୍କର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ, ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ଯୋଜନା ଓ ତା'ର ରୂପାୟନରେ ବିତୁଛି ।

➪ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଛି । ବିଶେଷ କରି ପରିବାର ଦ୍ୱାରା ହେଉଥିବା ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ସବୁକୁ ଅନ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଏଜେନ୍ସି ମାନେ କରୁଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେତେକ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରୁଛନ୍ତି, ପରିବାର ଭଳି ସାମଗ୍ରୀକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେମାନେ ଦାୟିତ୍ୱ ନିର୍ବାହ କରୁ ନାହାଁନ୍ତି । ନୂଆ ନୂଆ ଏଜେନ୍ସି ଯଥା କ୍ରେଚ୍ - ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଦିବା-ଯତ୍ନ କେନ୍ଦ୍ର, ବୃଦ୍ଧାଶ୍ରମ, କ୍ଲବ, ହଷ୍ଟେଲ ଇତ୍ୟାଦି ପରିବାରର ଭୂମିକା ତୁଲାଉଛନ୍ତି । ତେବେ ପରିବାରରେ ମିଳୁଥିବା ନିସ୍ୱାର୍ଥ ସେବା ଓ ଆବେଗାତ୍ମକ ସମର୍ଥନ କେଉଁଠି ମିଳୁ ନାହିଁ ।

➪ ଅଧିକାଂଶ ସମାଜ ପାଇଁ ପରିବାର ଆଉ ମୁଖ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ-କେନ୍ଦ୍ର ଏକକ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ଉତ୍ପାଦନର କାରଖାନା ମାନଙ୍କର ଆଗମନ ଫଳରେ, ପରିବାରରେ ଆଉ ଦ୍ରବ୍ୟ ସବୁ ଉତ୍ପାଦିତ ହେଉନାହିଁ । ଫଳରେ ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ଘର ବାହାରେ ନିଜ ପାଇଁ କର୍ମ ସଂସ୍ଥାନ ଖୋଜୁଛନ୍ତି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଫଳରେ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶାରିରୀକ ଓ ମାନସିକ ବ୍ୟବଧାନ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି ।

➪ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଜରେ ମଧ୍ୟ ପରିବାରର ଅସ୍ଥିରତା ଦେଖାଯାଉଛି । ବିବାହ ବିଚ୍ଛେଦ ଓ ବିଚ୍ଛେଦର ଶତକଡ଼ା ହାର ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଉଥିବା ପିତାମାତା ଙ୍କ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏହା

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଅତ୍ୟଧିକ ଆବେଗାତ୍ମକ ଓ ସାମାଜିକ ଚାପ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି । ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ନିର୍ମାଣ ସମୟରେ, ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ କେହି ନାହାଁନ୍ତି । ଯେଉଁ ପିତାମାତା ବିଚ୍ଛେଦ ପରେ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଯତ୍ନ ନେଉଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟଧିକ ଚାପ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ।

- ➪ କେତେକ ଦମ୍ପତି, ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ବିନା ମଧ୍ୟ ଏକାଠି ରହୁଛନ୍ତି, କାରଣ ସେମାନେ ବିବାହ କରି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବା ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏଡ଼ାଇବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ଏକତ୍ର ରହିବାକୁ, ସହାବସ୍ଥାନ ବା ଲିଭ୍-ଇନ୍ (Live-in-Relationship) ସଂପର୍କ କୁହାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହା ବିବାହର ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବିକଳ୍ପ ଅଟେ ।
- ➪ କେତେକ ବିବାହିତ ଓ ଚାକିରୀଜୀବି ଦମ୍ପତି, ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିରତା ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ସନ୍ତାନ ଚାହୁଁ ନାହାଁନ୍ତି । ସେମାନେ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କୁ ବୋଝ ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି । ଏହି ପରିବାରକୁ DINK (Double Income No Kids, ଦୁଇ ଆୟ, ବିନା ସନ୍ତାନ) ପରିବାର କୁହାଯାଉଛି ।
- ➪ ଇସ୍ରାଏଲରେ ଏକ ବିଶେଷ ପରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା - କିବୁଜ୍ (Kibbutz) ଦେଖାଯାଏ । କିବୁଜ୍ ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପରିବାର ମାନଙ୍କର ଏକ ସମୁଦାୟ ଯାହା ସନ୍ତାନ ପାଳନ ପୋଷଣରେ ସହଯୋଗ କରେ । ସନ୍ତାନ ମାନେ ପିତାମାତାଙ୍କ ଠାରୁ ଦୂରରେ ଚିଲ୍ଡ୍ରେନ ହୋମ୍ (Children Home) ରେ ରହିଥା'ନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ କିବୁଜରେ 50 ରୁ 2000 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ଥା'ନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ କି ଏକ ଘରୋଇ ପରିବେଶରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଲାଳନ ପାଳନ କରିଥା'ନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କର ପିତାମାତା ଦୂରରେ ଥାଇ ଦାୟିତ୍ୱ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ପିଲାମାନେ ସପ୍ତାହକୁ ଥରେ ପରିବାର ସହ ମିଶିଥା'ନ୍ତି ।

ତେବେ ସଂରଚନାତ୍ମକ ଓ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସତ୍ତ୍ୱେ, ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ସାମାଜିକୀ କରଣ ଓ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ଆବେଗାତ୍ମକ ସମର୍ଥନ ଦେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପରିବାର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରୁଛି । ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ପ୍ରଜନନ ଓ ଲାଳନ ପାଳନ କେବଳ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତୋଷ ଜନକ ଭାବରେ ହୋଇଥାଏ । ବିବାହ ଓ ସଫଳ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ ମାଧ୍ୟମରେ ଯେଉଁ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସନ୍ତୋଷ ଓ ସାମାଜିକ ସମ୍ମାନ ମିଳିଥାଏ, ତାହା ଗୁଣାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅତୁଳନୀୟ ଅଟେ । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ, ପରିବାର ଏକ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୩.୫

୧ - ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ପିଲାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଯତ୍ନ ଓ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ପରିବାରର ଏକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକୀୟ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ।

୨. ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଆଧୁନିକ ପରିବାର __________ କେନ୍ଦ୍ରିକ ହୋଇଯାଇଛି ।

୩. ସଠିକ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଏକ ପରିବାର -

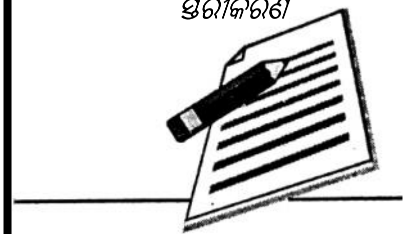

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

(୧) ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ପ୍ରଜନନ ଓ ଲାଳନ ପାଳନ ପାଇଁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ପରିବେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

(୨) ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଜୀବନ ବ୍ୟାପୀ ସମର୍ଥନ ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

(୩) ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ସାମାଜିକ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

(୪) ଅସୁସ୍ଥତା, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଓ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା ସମୟରେ ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଯତ୍ନ ନିଏ ।

(୫) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ।

୪. ପରିବାରରେ ନାରୀମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥିତି କିଭଳି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

କ'ଣ ଶିଖିଲେ

➪ ପରିବାର ହେଉଛି ସମାଜର ମୌଳିକ ଏକକ ଓ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୁହ ।

➪ ପରିବାର ହେଉଛି ଦଳେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସମୁହ, ଯେଉଁମାନେ କି ଜନ୍ମ, ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସଂପର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ।

➪ ଏକ ସାମଗ୍ରୀକ ସମୁହ ଅନୁସାରେ ପରିବାର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ଭାବରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର କଲ୍ୟାଣ ନିମନ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

➪ ପରିବାରର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣମାନ ରହିଛି ।

(୧) ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତା

(୨) ଆବେଗାତ୍ମକ ଆଧାର

(୩) ରଚନାତ୍ମକ ପ୍ରଭାବ

(୪) ସୀମିତ ଆକାର

(୫) ସାମାଜିକ ସଂରଚନାରେ କେନ୍ଦ୍ରିୟ ଭୂମିକା

(୬) ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦାୟିତ୍ୱ

(୭) ସାମାଜିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ

(୮) ସ୍ଥାୟୀ କିମ୍ବା ଅସ୍ଥାୟୀ ସ୍ୱରୂପ

➪ ପରିବାରର ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ମାନ ହେଲା

(୧) ସହବାସର ସଂପର୍କ

(୨) ଏକତ୍ର ସହାବସ୍ଥାନ

(୩) ବଂଶ ଗଣନା, ନାମକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ

(୪) ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା

➪ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ମାନ ହେଲା -

(୧) ଜୈବିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ

(୨) ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ସାମାଜିକୀ କରଣ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଶିକ୍ଷା

(୩) ଅର୍ଥନୈତିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ

(୪) ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ

ଟୀପ୍ପଣୀ

- ମାନବ ପ୍ରଜାତି, ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ପରିବାରର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଆଧାରରେ ପରିବାରର ପ୍ରକାର ମାନ ହେଲା-

(୧) ବାସସ୍ଥାନ	-	(କ) ପିତୃ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର
		(ଖ) ମାତୃ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର
		(ଗ) ନବ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର
		(ଘ) ମାତୁଳ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର
(୨) କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ	-	(କ) ପିତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର
		(ଖ) ମାତୃ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର
(୩) ଆକାର	-	(କ) ଏକକ ପରିବାର
		(ଖ) ଯୌଥ / ବିସ୍ତୃତ ପରିବାର

- ପୁରାତନ କାଳରୁ ଭାରତୀୟ ପାରଂପାରିକ ପରିବାରକୁ ଯୌଥ ପରିବାର କୁହାଯାଇ ଆସୁଛି ।
- ଭାରତୀୟ ଯୌଥ ପରିବାରର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଲକ୍ଷଣ ମାନ ରହିଛି ।

(୧) କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ସଂପନ୍ନ ସଂରଚନା

(୨) ପରିବାର ବାଦୀ ସଂଗଠନ

(୩) ବୟସ ଓ ସଂପର୍କ ଅନୁସାରେ ପ୍ରସ୍ଥିତି ନିରୂପଣ ।

(୪) ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ତୁଳନାରେ ରକ୍ତ ସଂପର୍କକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ।

(୫) ମିଳିତ ଦାୟିତ୍ୱ

(୬) ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାରକ ମାନେ ପରିବାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛନ୍ତି ।

(୧) ଔଦ୍ୟୋଗିକୀ କରଣ

(୨) ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା

(୩) ସହରୀ କରଣ

(୪) ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି

(୫) ଆଇନଗତ ପଦକ୍ଷେପ

(୬) ପରିବାରର କଳହ

(୭) ପରିବାରର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ସଂଘ / ଏଜେନ୍ସି ମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ।

- ପରିବାରର ସଂରଚନା ଓ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟରେ ଘଟିଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ମାନ ହେଲା -

(୧) ପରିବାରର ଆକାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି ।

(୨) ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ସମାନତା ଆଧାରରେ ଆନ୍ତଃ-କ୍ରିୟା କରୁଛନ୍ତି ।

(୩) ନୂଆ ଓ ପୁରୁଣା ପିଢ଼ୀ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ

(୪) ବୈବାହିକ ସାଥୀ ଚୟନରେ ସ୍ୱାଧୀନତା

(୫) ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ / ବନ୍ଧନର ଗୁରୁତ୍ୱ ହ୍ରାସ

(୬) ଅଧିକାଂଶ ସମାଜରେ ପରିବାର, ଉତ୍ପାଦନ କେନ୍ଦ୍ରର ଏକକ ନୁହେଁ ।

(୭) ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପିତାମାତାଙ୍କ ସନ୍ତାନ ମାନେ ଅସ୍ଥିରତା, ଉପଯୁକ୍ତ ଲାଳନ ପାଳନର ସମସ୍ୟା ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛନ୍ତି ।

(୮) କିଛି ଚାକିରୀଜୀବି ଦମ୍ପତି ସନ୍ତାନ ଚାହୁଁ ନାହାନ୍ତି ଓ ସେହି ପରିବାରକୁ (Double Income No Kids) ପରିବାର କୁହାଯାଉଛି ।

ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦାବଳୀ (GLOSSARY)

- ମାତୁଳ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Avunculocal Family) : ଏହି ପରିବାର ହେଉଛି ସ୍ୱାମୀର ମାମୁଁଙ୍କର ଘର, ଯେଉଁ ଠାରେ ବିବାହ ପରେ ନବଦମ୍ପତି ରହିଥା'ନ୍ତି ।
- ସହାବସ୍ଥାନ (Co-habitation) : ବିବାହ ନ କରି ଏକ ଦମ୍ପତିର ଏକତ୍ର ରହିବା ।
- ସମବର୍ତ୍ତୀ ଯୌଥ ପରିବାର (Co-Lateral Joint Family) : ଏହା ହେଉଛି, ସେହି ବିସ୍ତୃତ ଭୂସମାନ୍ତର ଯୌଥ ପରିବାର, ଯେଉଁଥିରେ ଭାଇମାନଙ୍କର ପରିବାର ଏକାଠି ରହନ୍ତି ।
- ଡିଙ୍କ୍ସ (DINKS) : ଉଭୟ ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ରୋଜଗାର କରୁଥିବା ପରିବାର, ଯେଉଁଥିରେ ସନ୍ତାନ ନ ଥା'ନ୍ତି । Double Income No Kids.
- ଅଭିବିନ୍ୟାସ ର ପରିବାର (Family of orientation) : ଯେଉଁ ପରିବାରରେ ଜଣେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ ।
- ଯୌଥ ପରିବାର (Joint Family) : ତିନିରୁ ଚାରି ପିଢ଼ୀର ରକ୍ତ ଓ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କୀୟଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ପରିବାର ।
- କିବୁଜ୍ (Kibbutz) : ପିଲାମାନଙ୍କର ମିଳିତ ଦାୟିତ୍ୱ ନେଉଥିବାରୁ 50 ରୁ 5000 ସଦସ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ପରିବାରମାନଙ୍କ ଏକ ସମୁଦାୟ ।
- ବଂଶୀୟ ଯୌଥ ପରିବାର (Lineal Joint Family) : ଏହା ଯୌଥ ପରିବାରର ଏକ ବିସ୍ତୃତି ଅଟେ, ଯେଉଁଥିରେ ପିତାମାତା ସେମାନଙ୍କର ଏକ ପୁଅର ପରିବାର ସହିତ ରହନ୍ତି ।
- ମାତୃକୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Matriarchal Family) : ଏକ ପ୍ରକାର ପରିବାର, ଯେଉଁଥିରେ ମା' ହେଉଛନ୍ତି ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସଂପନ୍ନ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ ।
- ମାତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Matrilocal Family) : ଏକ ପ୍ରକାର ପରିବାର, ଯେଉଁଥିରେ ବିବାହ ପରେ ନବ ଦମ୍ପତି, ସ୍ତ୍ରୀ ର ମାତାପିତାଙ୍କ ଘରେ ରହିଥା'ନ୍ତି ।
- ନବ ସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Neo-local Family) : ଏହି ପରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନବ ଦମ୍ପତି ନିଜ ନିଜର ମୂଳ ପରିବାର ସହିତ ନ ରହି ଏକ ନୂତନ ଘରେ ରହିଥା'ନ୍ତି ।

- ଏକକ ପରିବାର (Nuclear Family) : ଏକ ମୌଳିକ ପ୍ରକାରର ପରିବାର, ଯେଉଁଥିରେ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନ ରହିଥା'ନ୍ତି ।
- ପିତୃକୈନ୍ଦ୍ରିକ ପରିବାର (Patriarchal Family) : ଏହା ଏକ ପରିବାର ଯେଉଁଥିରେ ପିତା ଔପଚାରିକ ମୁଖ୍ୟ ଓ ଶାସନ କ୍ଷମତାର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଅଟନ୍ତି ।
- ପିତୃସ୍ଥାନିକ ପରିବାର (Patrilocal Family) : ଏକ ପରିବାର ଯେଉଁଥିରେ ବିବାହ ପରେ ନବ ଦମ୍ପତି ସ୍ୱାମୀର ପିତାଙ୍କ ଘରେ ରହିଥା'ନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ପରିବାର କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ନିଜ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୨. ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗଠନରେ ପରିବାରର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୩. ପରିବାରର ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ମାନ ଦର୍ଶାଅ ।

୪. ପରିବାରର ଅର୍ଥନୈତିକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ସବୁ କ'ଣ ?

୫. ଭାରତରେ ଯୌଥ ପରିବାରର ଲକ୍ଷଣ ମାନ କ'ଣ ?

୬. ପରିବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସ୍ଥିରତାର ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛି । କିପରି ?

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀମାନଙ୍କ ଉତ୍ତର

୧୩ . ୧

୧ - ଭୁଲ, ୨ - ବିବାହ, ୩ - (୫)

୧୩ . ୨

୧ - ଠିକ୍, ୨ - ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ, ୩ - (୪)

୧୩ . ୩

୧ - ଠିକ୍, ୨ - ମାତୃକେନ୍ଦ୍ରିକ, ୩ - (ଗ)

୧୩ . ୪

୧ - ଭୁଲ, ୨ - ବୈବାହିକ, ୩ - (୪)

୧୩ . ୫

୧ - ଠିକ୍, ୨ - ସନ୍ତାନ, ୩ - (୫)

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୪

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ (KINSHIP)

ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ସାମାଜିକ । ସେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରେ । ସେହି ସବୁ ସଂପର୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ହେଉଛି ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂପର୍କ । ଆପଣ ପରିବାର ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ନିଜର ଅନେକ ଜ୍ଞାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଘେରି ହୋଇ ରହିଥା'ନ୍ତି ।

ଜଣେ ସାଧାରଣ ବୟସ୍କ ପୁରୁଷ, କାହାର ପୁଅ, କାହାର ଭାଇ, ପୁତୁରା, ଦାଦା ଓ ଏପରି ଅନେକ ସଂପର୍କୀୟ ହୋଇପାରେ । ସେହିପରି ଏକ ମହିଳା, ଝିଅ, ଭଉଣୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ମା, ମାଉସୀ, ପିଉସୀ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ ।

ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ଓ ବିବାହ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏହି ସବୁ ସଂପର୍କକୁ ଜ୍ଞାତି-ସଂପର୍କ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ-ବନ୍ଧନ ଓ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ସଂପର୍କରେ ଆପଣମାନେ ଜାଣିବେ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ପଢିବା ପରେ ଆପଣ :

- ➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଅର୍ଥ ଓ ସଂଜ୍ଞାକୁ ବୁଝି ପାରିବେ ;
- ➪ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଓ ଜ୍ଞାତି ବନ୍ଧନର ଗଭୀରତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ;
- ➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ;
- ➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କିତ ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦକୁ ବୁଝାଇ ପାରିବେ;
- ➪ ବିଭିନ୍ନ ଜ୍ଞାତି ସମୁହକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ; ଏବଂ
- ➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ବ୍ୟବହାର ରୀତିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।

୧୪.୧ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଅର୍ଥ ଓ ସଂଜ୍ଞା (Meaning and Definition of Kinship)

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ହେଉଛି ସଂପର୍କକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର ଏକ ପଦ୍ଧତି । ଏହି ସାମାଜିକ ବନ୍ଧନ ରକ୍ତ-ସଂପର୍କ ଓ ବିବାହରୁ ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ସମାଜରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବନ୍ଧନକୁ ମୌଳିକ ଭାବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ବିବାହ, ପ୍ରଜନନ ଓ ଆହରଣ ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ପରିବାର ସଂପର୍କର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଆଜିକାଲି ସବୁଆଡ଼େ ଦେଖାଯାଉଛି । ଜୈବିକ ବନ୍ଧନ ଅପେକ୍ଷା ସଂପର୍କର ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯଦି ଏକ ସଂପର୍କ ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ ଓ ଅସ୍ୱୀକୃତ, ତାହାହେଲେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ମଧ ଏହା ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଏ ନାହିଁ ।

> ବଂଶ, ବିବାହ ଓ ପୋଷ୍ୟ-ଗ୍ରହଣ ଆଧାରିତ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ । ଏହା ଜୈବିକ ଭାଷାରେ ସଂପର୍କର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅଟେ । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱକୁ ବିବାହ, ବଂଶ ଓ ପୋଷ୍ୟ-ଗ୍ରହଣ ଆଧାରିତ ସଂପର୍କର ପରିଭାଷୀ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କର ବିସ୍ତୃତି ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ପରସ୍ପର ବ୍ୟାପିତ (Over Lapping) ପରିବାରର ନିବାସୀ ହୋଇଥାଏ । – ଅଭିବିନ୍ୟାସର ପରିବାର (Family of Orientation) ଓ ପ୍ରଜନନ ପରିବାର (Family of Procreation) । ବିବାହର ନିଷେଧାତ୍ମକ ନିୟମ ଓ ଅରମ୍ୟା ରମଣ ନିଷେଧ (incest prohibition) ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତା'ର ନିଜର ପରିବାର (ଯେଉଁ ପରିବାରରେ ସେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ) ରେ ପିତା ଓ ସ୍ୱାମୀ ହେବାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ପରିବାରରେ ସେ ପୁଅ କିମ୍ବା ଭାଇର ସଂପର୍କରେ ପରିଚିତ ଥାଏ ।

ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିବିନ୍ୟାସ ପରିବାର (Family of orientation) ରେ ଜନ୍ମ ହୁଏ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପରିବାର (ବିବାହ କରି) ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରେ, ଯାହାକୁ ଆମେ ପ୍ରଜନନର ପରିବାର କହିଥାଉ (Family of procreation) ।

୧୪.୨ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ପ୍ରକାର (Types of Kinship)

ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ମୂଳତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ ।

(୧) ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତି

(୨) ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତି

(୧) ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତି (Affiinal Kinship)

ଏହି ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବିବାହ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସଂପର୍କ ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ପରସ୍ପରର ପରିବାର ସଂପର୍କୀୟ ଯଥା – ପିତାମାତା, ଭାଇଭଉଣୀ, ସେମାନଙ୍କର ପତିପତ୍ନୀ ଓ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜ୍ୱାଇଁ ଓ ଶ୍ୱଶୁର ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଉଛି ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଏକ ଉଦାହରଣ । ସେହିପରି ଶଳା, ଶାଳୀ ତଥା ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମଧ ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତି ଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି ।

(୨) ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତି (Consaquineous Kinship)

ଏହି ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବଂଶ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହାକୁ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ କୁହାଯାଏ ।

ଏକ ଶିଶୁ ଓ ତା'ର ପିତାମାତାଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ, ଏକ ପିତାମାତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧ, ଦାଦା, ପୁତୁରା ଝିଆରୀ, ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧ ସବୁ ହେଉଛନ୍ତି ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଉଦାହରଣ ।

ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ, ପିତାମାତା ଓ ସନ୍ତାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଜେନେଟିକ୍ ସମ୍ବନ୍ଧର ଜୈବିକ ସତ୍ୟତା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ମା ଓ ଶିଶୁର ସଂପର୍କରୁ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଅୟମାରମ୍ଭ ହୋଇ ଶିଶୁର ପିତା,

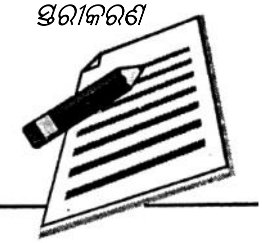

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଜେଜେ ବାପା, ଜେଜେମା', ଦାଦା, ସଂପକୀୟ ଭାଇ ଭଉଣୀ, ଖୁଡ଼ୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜ୍ଞାତି ମାନେ ସବୁବେଳେ ପରସ୍ପର ସହିତ ରକ୍ତ କିମ୍ବା ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂପର୍କୀତ ନ ହୋଇ ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କାଳ୍ପନିକ ଓ ଅନୁମାନିକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣୀୟ ସଂପର୍କ ଥାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ସେମାନଙ୍କର ଜୈବିକୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ତାମିଲନାଡୁର ନୀଲଗିରି ପର୍ବତ ରେ ରହୁଥିବା ଟୋଡ଼ା ଜନଜାତିର ମହିଳା ଏକ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ସ୍ୱାମୀକୁ ବରଣ କରିଥାଏ । ଏହି ସ୍ଥିତିରେ ତାର ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ଜୈବିକୀୟ ପିତା ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସନ୍ତାନ ମାନେ ତାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏକ ସ୍ୱାମୀ (ଯିଏ କି ତାକୁ ଧନୁ- ଶର, ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ)ର ସନ୍ତାନ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବିତ ନଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ମହିଳାର ସ୍ୱାମୀ ଓ ତାର ସମସ୍ତ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କର ପିତା ଭାବରେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ, ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ମହିଳାର ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱାମୀ ଧନୁ- ଶର ପ୍ରଦାନର ରୀତି ନିତି ପାଳନ ନ କରିଛି । ପୋଷ୍ୟ ସନ୍ତାନ ଗ୍ରହଣ ମଧ୍ୟ, ସନ୍ତାନ ଓ ପୋଷ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କାରୀ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରେ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୪ .୧

୧. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ' ଲେଖ ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧ ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ଓ ବିବାହ ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର : -

ବଂଶ ଆଧାରିତ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱକୁ ________________ କୁହାଯାଏ ।

୩. ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଯେଉଁ ପରିବାର ରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ପରିବାରକୁ ତାର -

(୧) ପ୍ରଜନନର ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

(୨) ଅଭିବିନ୍ୟାସର ପରିବାର କୁହାଯାଏ ।

(୩) କେହି ନୁହେଁ

(୪) ଉଭୟ

୧୪.୩ ଘନିଷ୍ଠତା ବା ନିକଟତା ଆଧାରରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ପ୍ରକାର ଭେଦ (Degree of Kinship)

ଆମେ ଉପରୋକ୍ତ ଆଧାରରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କକୁ ନିମ୍ନମତେ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରି ପାରିବା ।

(୧) ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି (Primary Kin)

ପ୍ରାଥମିକ ବା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞାତି ପରସ୍ପର ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ସଂପର୍କୀତ । ଏହି ଜ୍ଞାତି ଅଭିନ୍ୟାସର ପରିବାର ରେ ସଦସ୍ୟ ଥା'ନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ, ପାଳିତ ହୋଇଥିବା ସଦସ୍ୟ ମାନେ ଯଥା - ବାପା, ମା, ଭାଇ, ଭଉଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ହେଉଛନ୍ତି ଆମର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି । କାରଣ ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ତଥା ଜୈବିକ ସଂପର୍କ ରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ସ୍ୱାମୀ - ସ୍ତ୍ରୀ

ସଂପର୍କ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାଥମିକ - ସାଦୃଶ୍ୟ ଜ୍ଞାତି (Primary affinal Kin)ର ଉଦାହରଣ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି (ସ୍ୱ)ର ସାତ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି ଥା'ନ୍ତି ଯଥା - ମା' ବାପା, ପୁଅ, ଝିଅ, ଭାଇ, ଭଉଣୀ, ସ୍ୱାମୀ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ।

(୨) ଗୌଣ ଜ୍ଞାତି (Secondary Kin)

ଆମ ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି ଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞାତି ହେଉଛନ୍ତି ଆମର ଗୌଣ ଜ୍ଞାତି । ଏହି ଶ୍ରେଣୀର 33 ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତି ଅଛନ୍ତି । ଗୌଣ ଜ୍ଞାତିର ଉଦାହରଣ ହେଲା :- ବାପାଙ୍କର ବାପା ଅର୍ଥାତ୍ ଜେଜେ ବାପା, ମା'ଙ୍କର ବାପା ଅର୍ଥାତ୍ ଅଜା, ବାପା ଓ ମା'ଙ୍କର ପିତା ମାତା, ସ୍ତ୍ରୀ, ସ୍ୱାମୀର ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ, ପିତାମାତା ଇତ୍ୟାଦି ।

(୩) ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତି (Tertiary Kin)

ଆମର ଗୌଣ ଜ୍ଞାତିଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି କିମ୍ୱା ଆମର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତିଙ୍କର ଗୌଣ ଜ୍ଞାତି ହେଉଛନ୍ତି ଆମର ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତି ବା ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞାତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆପଣଙ୍କର ଶଳା ହେଉଛନ୍ତି ଆପଣଙ୍କର ଗୌଣ ଜ୍ଞାତି, ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ (ଶଳା ଭାଉଜ) ଓ ପିଲା ମାନେ ଆପଣଙ୍କର ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତି ଅଟନ୍ତି । 151 ପ୍ରକାରର ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତି ଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ବାପାଙ୍କର ଭାଇଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ, ବାପାଙ୍କର ଭଉଣୀର ସ୍ୱାମୀ, ବାପାଙ୍କର ମା'ଙ୍କର ଭାଇ, ବାପାଙ୍କର ମା'ଙ୍କର ଭଉଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ଭଳି ଜ୍ଞାତି ଙ୍କର ଦ୍ୱିରତ୍ୱ ୪ର୍ଥ, ୫ମ, ୬ଷ୍ଠ ଠାରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଛି । ଆମ ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତିଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି ହେଉଛନ୍ତି ଆମର ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞାତି, ଏହି ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କ ସହ ଆମେ ଅତି ଦୂରତା ଥିବା ସାଦୃଶ୍ୟ (ବୈବାହିକ) ଓ ରକ୍ତ ସମ୍ୱନ୍ଧୀୟ ସଂପର୍କ ରଖିଥାଉ । ସେମାନେ ଆମର ଦୂର ସଂପକୀୟ ଜ୍ଞାତି ବୋଲି ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । କେତେକ ସମାଜରେ ଏହି ଦୂର ସଂପର୍କୀୟ ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା ବେଳେ, ଅନ୍ୟ କେତେକ ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର ମଧ୍ୟ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

୧୪.୪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ରେଖାଚିତ୍ର (Kinship Diagram)

ଆପଣମାନେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂମ୍ୱନ୍ଧକୁ ପ୍ରାୟତଃ ଏହି ରେଖାଚିତ୍ର ମାଧମରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ଦେଖିଥିବେ ।

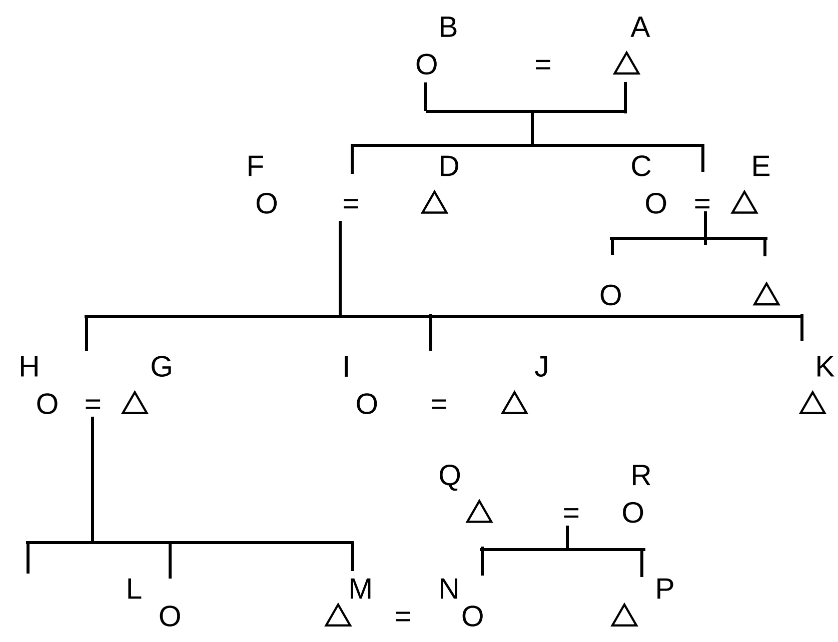

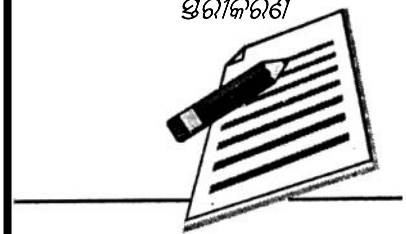

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଉପରୋକ୍ତ ରେଖାଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତୀକ (Symbols) ମାନେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

△ : ପୁରୁଷ,

O : ମହିଳା,

= : ବିବାହ,

: ନିମ୍ନପିଢ଼ୀ

'ସ୍ୱ' ବା 'Ego' ମାଧ୍ୟମରେ ସଂପର୍କ ଗଣନା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ପ୍ରଦତ୍ତ ରେଖାଚିତ୍ରରେ 'Ego' (M) ହେଉଛି (G) ପିତାର ପୁତ୍ର ଓ (H) ମା'ର ପୁତ୍ର । L ହେଉଛି ତା'ର ଭଉଣୀ, D ତା'ର ଜେଜେ, ଯିଏକି A ଓ B ର ପୁଅ । N ହେଉଛି 'Ego' ର ସ୍ତ୍ରୀ, Q ତା'ର ଶ୍ୱଶୁର, R ତା'ର ଶାଶୁ, P ହେଉଛି ତା'ର ଶଳା ।

୧୪.୫ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Function of Kinship)

ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୂହ ପାଇଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ଗୋଟେ କଥା ଅଛି- ରକ୍ତ ହେଉଛି ପାଣି ଠାରୁ ବହଳିଆ, ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାତି ମାନେ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ନିଜର, କାରଣ ଅଭାବ, ଅସୁବିଧା, ସମସ୍ୟା ରେ ସେମାନେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ଓ ସୁରକ୍ଷା ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାତି ସମୂହରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି ସଂପର୍କ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଯଥା – ବାପା, ମା, ଭାଇ, ସ୍ୱାମୀ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରସ୍ଥିତି ଅନୁଯାୟୀ ସେମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସମାଜ ପ୍ରତି ଥିବା ଦାୟିତ୍ୱ ନିର୍ବାହ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ସଂକଟ ସମୟରେ କେବଳ ଜ୍ଞାତି ମାନେ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ସହାୟତା କରିଥା'ନ୍ତି । ସୁଖ, ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସବ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାତିମାନେ ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ରହି ତା'ର ଆନନ୍ଦକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି, ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ସମର୍ଥନ ଓ ଶକ୍ତିର ଉତ୍ସ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ ମାନେ ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ପାରସ୍ପାରିକ ସଂପର୍କକୁ ପରିଭାଷିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ବ୍ୟବହାରକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ପରିଭାଷିତ କରାଯାଇଥିବାରୁ ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟ ଏହାକୁ ନେଇ ସଚେତନ ଥା'ନ୍ତି । ଜ୍ଞାତି ମାନେ ଭାଇ ଭଉଣୀ ହିସାବରେ ଗଣା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ପରିବାରରେ ପରସ୍ପରକୁ ସହଯୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି ଓ ଆବଶ୍ୟକ ସମୟରେ ଧନବଳ ଓ ଜନବଳ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପରକୁ ସହଯୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ସମର୍ଥନ, ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆବେଗାତ୍ମକ ଓ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଶକ୍ତିର ଉତ୍ସ ହୋଇଥାଏ ।

> ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ଯଥା- ପରିବାର, ବଂଶ, ଗୋତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି, ପାରଂପାରିକ (ଏବଂ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ) ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଜୀବନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବାରେ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଏକ ବଂଶୀୟ ପରିବାର ସଦସ୍ୟମାନେ ପରିବାରର ଜନ୍ମ, ବିବାହ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ସଂମ୍ବନ୍ଧୀୟ ରୀତିନୀତିରେ ଭାଗ ନେଇଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଏକ ସାଧାରଣ ଈଶ୍ୱର ବା କୂଳ ଦେବତା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଦୈନିକ ପୂଜା ଉପାସନାର ନୀତିନିୟମର ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏକ ବଂଶଜ ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାରର ଏକାତ୍ମବୋଧ ଥାଏ ଓ ଏକ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ହିସାବରେ ସେମାନେ ପରିବାରର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଏକ ପାରଂପାରିକ ସମାଜରେ ଜ୍ଞାତି ସମୁହ, (ଯାହାକୁ ଗୋତ୍ର ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ)ର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । କାରଣ ସେମାନେ ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କର ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବଡ଼ ସମୁହ ଅଟନ୍ତି ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏକ କାଳ୍ପନିକ ପରିବାର ନାମରୁ ବଂଶ ଗଣନା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଏ । ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ନୈମିତିକ ସହଯୋଗ, ଓ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧନ ବାହାରକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମଗୋତ୍ର ବିବାହ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ, କାରଣ ସମଗ୍ରୋତ୍ରୀ ମାନଙ୍କୁ ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ ବିଚାର କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଗୋତ୍ର, ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ ।

ଗାଁର ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ କାଳ୍ପନିକ ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥା'ନ୍ତି । ପାରସ୍ପରିକ ସହଯୋଗ ଓ ଆନୁଗତ୍ୟ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହିତ କାଳ୍ପନିକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବନ୍ଧନ ସ୍ଥାପନ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି କାଳ୍ପନିକ ଜ୍ଞାତିମାନେ ପରସ୍ପରର ସମର୍ଥନର ପରିସରକୁ ବ୍ୟାପକ କରିଥାନ୍ତି କାରଣ, ଏହା ବ୍ୟତିରେକ, ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କ କେବଳ ରକ୍ତ ଓ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ରେ ସୀମିତ ହୋଇଯା'ନ୍ତି ।

ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାତି ପରସ୍ପର ପାଇଁ ରାଜନୈତିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ବୃତ୍ତିଗତ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବାରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ରାଜନୈତିକ ମହତ୍ତ୍ୱାକାଂକ୍ଷା ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ବାଚନରେ ବିଜୟୀ ହେବା ପାଇଁ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହିତ ଜରୁରୀ ତଥ୍ୟ ବିନିମୟ କରନ୍ତି ଓ ଶାରିରୀକ, ବସ୍ତୁଭିତ୍ତିକ ତଥା ବୌଦ୍ଧିକ ସମର୍ଥନ ଦେଇଥା'ନ୍ତି ।

ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିମାନେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି, ସେମାନେ ନିଜର ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଚାକିରୀ ଯୋଗାଡ଼ କରିବା, ବ୍ୟବସାୟ ପାଇଁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମରେ ସହାୟତା କରିଥା'ନ୍ତି ଓ ଏହା ଫଳରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ହୋଇଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୪ .୨

୧. ନିମ୍ନ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜେଜେ ବାପା ହେଉଛନ୍ତି ତା'ର ପ୍ରାଥମିକ ରକ୍ତ ସଂପର୍କୀୟ ଜ୍ଞାତି ।

୨. ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଉଭୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ______ ପାଇଁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୩. ସଠିକ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ –

(୧) ଏହା ତାକୁ ପରିଚୟ ଓ ପ୍ରସ୍ଥିତି ପ୍ରଦାନ କରେ ।

(୨) ଏହା ତାକୁ ମାନସିକ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

(୩) ଏହା ତା'ର ଭୂମିକା ଓ ବ୍ୟବହାର ଧାରା (Pattern) କୁ ପରିଭାଷିତ କରେ ।

(୪) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ।

୧୪.୬ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ଗୁଚ୍ଛ ଓ ଏହାର ପ୍ରକାର (Kinship Terms and its types)

ଆମର ନିତ୍ୟ ନୈମିତିକ ଭାବ ବିନିମୟ ସମୟରେ ଆମେ ଆମର ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ନାମ ବ୍ୟବହାର କରି ଚିହ୍ନୁ, ଦର୍ଶାଉ, ତଥା ବର୍ଗୀକୃତ କରୁ । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ନାମ ମାନଙ୍କୁ ସମଷ୍ଟିଗତ

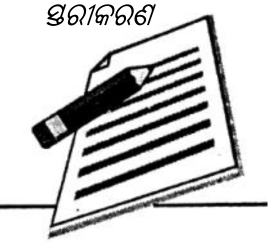

ଭାବରେ ଆମେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ ବା ଶବ୍ଦଗୁଚ୍ଛ ବୋଲି ବୁଝିଥାଉ । ଏହାର ଉଦାହରଣ ହେଲା - ଏହି ସବୁ ନାମ ଯଥା - ବାପା, ମା, ସ୍ତ୍ରୀ, ସ୍ୱାମୀ, ଖୁଡ଼ୀ, ଦାଦା ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ, ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆନ୍ତଃ-ସଂପର୍କ ତଥା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ଭୂମିକାକୁ ବୁଝିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି । 'ଜ୍ଞାତି' ଶବ୍ଦ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ପରିବାରର ପ୍ରକାର, ଏହାର ବାସସ୍ଥାନର ଆଧାର (ନିୟମ), ବଂଶ ଗଣନା ନିୟମ ଓ ସାମାଜିକ ସଂଗଠନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଗ ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ପାଇଥାଉ । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ଗୁଚ୍ଛ କେବଳ ମାତ୍ର ଭାଷାଭିତ୍ତିକ ନ ହୋଇ ସମାଜତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରିଥା'ନ୍ତି ଯାହା ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ବ୍ୟବହାରର ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ହୋଇଥାଏ । ନୃତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଭିତ୍ତିରେ ଏହି ଶବ୍ଦ ମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରିଛନ୍ତି ।

(କ) ଭାଷା ସଂରଚନାର ଆଧାର : ଏହି ଆଧାର ବା ଭିତ୍ତିରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀକୁ ତିନି ପ୍ରକାରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

(୧) ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶବ୍ଦାବଳୀ : ଏହି ଶବ୍ଦ ମାନଙ୍କର ଆଉ ସରଳୀକରଣ ହୋଇପାରି ନ ଥାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦାବଳୀର ଉଦାହରଣ ହେଲା - ବାପା, ମା, ଭାଇ, ଭଉଣୀ, ପୁତୁରା, ଝିଆରୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୨) ବାହକ ଶବ୍ଦାବଳୀ : ଯେଉଁ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଉପସର୍ଗ (Prefix & Suffix) ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଯୋଡ଼ା ଯିବା ପରେ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଆମେ ବାହକ ଶବ୍ଦାବଳୀ କହିଥାଉ । ଏହାର ଉଦାହରଣ ହେଲା ବୁଢ଼ା ବାପା, ସଂପର୍କୀୟ ଭଉଣୀ, ସାବତ ପୁଅ, ଅଣ ଜେଜେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୩) ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦାବଳୀ : ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜ୍ଞାତିଶବ୍ଦର ମିଶ୍ରଣରେ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦାବଳୀ ହିସାବରେ ପରିଚିତ । ଯେପରିକି- ସ୍ତ୍ରୀର ଭଉଣୀ, ଭାଇର ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁଅର ସ୍ତ୍ରୀ, ଝିଅର ସ୍ୱାମୀ ଇତ୍ୟାଦି । ଓଡ଼ିଆରେ ଆମେ ମାମୁଁ ପୁଅ ଭାଇ, ମାଉସୀ ପୁଅ ଭାଇ, ମାଉସୀ ଝିଅ ଭଉଣୀ ଇତ୍ୟାଦି କହିଥାଉ ।

(ଖ) ଶବ୍ଦର ଉପଯୋଗ ଭିତ୍ତିରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

(୧) ସମ୍ବୋଧନାତ୍ମକ ଶବ୍ଦାବଳୀ : ଆମର ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କୁ ଡାକିବାରେ ଉପଯୋଗ ହେଉଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଚ୍ଛକୁ ସମ୍ବୋଧନାତ୍ମକ ଶବ୍ଦାବଳୀ କହନ୍ତି । ଯେପରିକି ବାପା, ଡାଡି, ମମି, ଦିଦି, ଅପା, ସମୁଦୀ, ଭାଇନା ଇତ୍ୟାଦି ।

(୨) ସଂଦର୍ଭ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ : କୌଣସି ଜ୍ଞାତି ଙ୍କର ପରୋକ୍ଷ ସଂଦର୍ଭରେ ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିବା ଶବ୍ଦକୁ ସନ୍ଦର୍ଭ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ । ଯେପରିକି ମୋ ବାପା, ଯିଏକି ଅମୁକର ସମୁକ, ମୋ ମା' ଯିଏକି ମୋ ସାଙ୍ଗର ମା'ଙ୍କର ଅମୁକ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଗ) ବ୍ୟବହାର ପରିସର ଭିତ୍ତିରେ, ପ୍ରୟୋଗ ଭିତ୍ତିରେ ଏହି ଆଧାରରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ହୋଇଥାଏ ।

(୧) ସୂଚକ/ପୃଥକାତ୍ମକ/ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ : ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ, ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାତି ବର୍ଗ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତାହାକୁ ସୂଚକ / ପୃଥକାତ୍ମକ / ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 'ବାପା' ଓ 'ମା' ଶବ୍ଦ ଆମର ପିତାମାତା ଙ୍କ ପାଇଁ କେବଳ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ଆଉ କାହାପାଇଁ ନୁହେଁ । ଆଜିକାଲି

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଜ୍ୱାଇଁମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କୁ 'ବାପା' ଓ 'ମା' ନାମରେ ସମ୍ବୋଧିତ କରୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହା ନିଜର ରକ୍ତ ସଂପର୍କୀୟ 'ବାପା', 'ମା'ଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବଜ୍ଞାସୂଚକ ଅଟେ ଓ ବର୍ଜନୀୟ ।

(୨) ବର୍ଗାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ : ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଦୁଇ କିମ୍ବା ଅଧିକ ଜ୍ଞାତି ବର୍ଗଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ବର୍ଗାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ସଂପର୍କୀୟ ଭାଇ, ଭଉଣୀ (Cousin) ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ବାପାଙ୍କ ଭାଇଙ୍କ ପୁଅ, ବାପାଙ୍କ ଭଉଣୀଙ୍କ ପୁଅ ମା'ଙ୍କ ଭାଇଙ୍କ ପୁଅ ଓ ମା'ଙ୍କ ଭଉଣୀଙ୍କ ପୁଅ ଇତ୍ୟାଦି । ସେହିପରି କକେଇ ଶବ୍ଦ ମା'ଙ୍କ ଭାଇ, ବାପାଙ୍କ ଭାଇ, ମା'ଙ୍କ ଭଉଣୀ ଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ, ତଥା ବାପାଙ୍କ ଭଉଣୀ ଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୪.୩

(କ) ନିମ୍ନ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ଥିତି ଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

(ଖ) ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର : -

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜ୍ଞାତି ଶବ୍ଦାବଳୀରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଉପସର୍ଗ ଯୋଡ଼ା ଯାଇ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦାବଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ ତାହାକୁ ______ ଶବ୍ଦାବଳୀ କୁହାଯାଏ ।

(ଗ) ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କରନ୍ତୁ ।

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ -

(୧) ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆନ୍ତଃ-ସଂପର୍କକୁ ବୁଝିଥାଉ ।

(୨) ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ଭୂମିକାକୁ ବୁଝିଥାଉ ।

(୩) ପ୍ରଚଳିତ ପରିବାର ସଂରଚନାକୁ ବୁଝିଥାଉ ।

(୪) ଅବଲୁପ୍ତ ସାମାଜିକ ଲକ୍ଷଣ ମାନଙ୍କୁ ବୁଝିଥାଉ ।

(୫) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ।

୧୪.୭ ବଂଶ କ୍ରମର ନିୟମ (Rules of Descent)

ଜ୍ଞାତ ବା ଆନୁମାନିକ ସାଧାରଣ ବଂଶ ପରଂପରା କାରଣରୁ ଯେଉଁ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ସହ ସଂଯୋଗ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ବଂଶକ୍ରମର ନିୟମ କୁହାଯାଏ । ଏହି ନିୟମ ସବୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଜ୍ଞାତି ସମୂହଙ୍କ ସହିତ ସହବନ୍ଧିତ (Affiliated) ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ସଂପତ୍ତିଗତ ଉତ୍ତରାଧୀକାରମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ସାମୁହିକ ବର୍ଗୀକରଣ ଓ ସାମାଜିକ ସଂଗଠନ ମଧ୍ୟ ଏହି ବଂଶକ୍ରମର ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

ମୋଟାମୋଟି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବଂଶକ୍ରମର ନିୟମ ରହିଛି, ଯଥା -

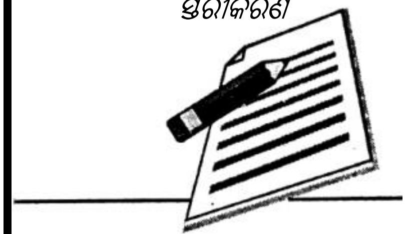

ଟୀପ୍ପଣୀ

(କ) ଏକ ପକ୍ଷିୟ ବଂଶକ୍ରମ ନିୟମ

(ଖ) ଦ୍ୱିପକ୍ଷିୟ ବଂଶକ୍ରମର ନିୟମ

(କ) ଏକ ପକ୍ଷିୟ ବଂଶକ୍ରମ ନିୟମ (Unilateral descent rules) ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବଂଶକ୍ରମର ଗଣନା ବାପାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ହୋଇଥାଏ କିମ୍ବା ମା'ଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ, ଏହି ନିୟମର ଦୁଇଟି ଉପଭାଗ ରହିଛି । –

(୧) ପିତୃ ବଂଶକ୍ରମ (Patrilineal Descent) ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ବାପାଙ୍କ ବଂଶର ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବଂଶ କ୍ରମର ଗଣନା ପୁରୁଷଙ୍କ ତରଫରୁ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ପୁଅ, ତା'ର ସଂପତ୍ତି, ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ନାମର ଉତ୍ତରାଧିକାର ପାଇଥାଏ ।

(୨) ମାତୃ ବଂଶକ୍ରମ (Matrilineal Descent) ମହିଳା ବଂଶ ତରଫରୁ ଯେତେବେଳେ ବଂଶ ଗଣନା ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ମାତୃ ବଂଶକ୍ରମ କହନ୍ତି । ଉଭୟ ମାତା ଓ ପିତାଙ୍କ ସନ୍ତାନ ମା'ଙ୍କର ବଂଶଜ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଜଣେ ମହିଳାଙ୍କର ସନ୍ତାନ, ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଅ ଓ ଝିଅ ମାନେ ଏକ ବଂଶର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, କେବଳ ତା'ର ଝିଅ, ତା'ର ନାମ, ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ସଂପତ୍ତିଗତ ଉତ୍ତରାଧିକାର, ପାଇଥାଏ ଓ ସେହି ଝିଅ ପୁଣି ତା'ର ନିଜ ଝିଅ ଅର୍ଥାତ୍ ତା'ର ମା'ର ନାତୁଣୀକୁ ସେହିସବୁ ଅଧିକାର ହସ୍ତାନ୍ତରଣ କରେ । ପୁଅ ମାତୃବଂଶଜ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଉତ୍ତରାଧିକାର ସୂତ୍ରରେ କିଛି ପାଏ ନାହିଁ ।

(ଖ) ଦ୍ୱିପକ୍ଷିୟ ବଂଶକ୍ରମର ନିୟମ (Bilateral Descent) ଅନେକ ସମାଜ ଉଭୟ ପିତା ଓ ମାତାଙ୍କ ପକ୍ଷର ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କୁ ସମାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥା'ନ୍ତି । ସଂପତ୍ତି ଓ ବଂଶର ଉତ୍ତରାଧିକାର ଉଭୟ ମାତା ପିତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଏହିଭଳି ଭାବେ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୁଏ ଯେ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଯେପରି ସମାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ପାଇବେ କିମ୍ବା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷର ଯେପରି ମହତ୍ତ୍ୱ ନ ବଢ଼ିବ ।

'ବୃହତ୍ କୁଟୁମ୍ବ' (Kindered) ଶବ୍ଦ, ବ୍ୟକ୍ତିର ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ସମୁହକୁ ଦର୍ଶାଏ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ବିବାହ, ଅନ୍ତିମ ସଂସ୍କାର ଓ ଅନ୍ୟ ଉତ୍ସବାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଇଥାଏ ।

୧୪.୮ ଜ୍ଞାତି ସମୁହ (Kin Groups)

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ନିଜେ ଏକ ସମୁହ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସମୁହ ଗଠନର ଏକ ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ଅଟେ । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ, ଆପଣ ପରିବାର, ବଂଶ, ଗୋତ୍ର, "ଫାରାଟ୍ରି" ଓ "ମୋଇଟି" ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ଏକ ପକ୍ଷିୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୁହ ମାନଙ୍କର ନାମ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବେ । ଏହି ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୁହ, ଏପରି ଲୋକ ମାନଙ୍କର ସମୁହ ଯେଉଁମାନେ ବଂଶ ଦ୍ୱାରା, ଅର୍ଥାତ୍ ବଂଶକ୍ରମ ଓ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପର ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । "ରକ୍ତ, ପାଣି ଠାରୁ ଗାଢ଼ା" ଏହି ଭାବନା, କ୍ଷୁଦ୍ର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଏକକ ମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସହ ଅତି ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ବାନ୍ଧି ରଖିଥାଏ ।

ଆସନ୍ତୁ ଏହିସବୁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୁହକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା –

ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି ପରିବାର ହେଉଛି କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୁହ । ମୂଳତଃ, ଏହା ଏକ ପୁରୁଷ, ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥିଲାବେଳେ, ପିତାମାତା ଓ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ, ବଂଶ ଓ ରକ୍ତ ସଂପର୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଏକ ପକ୍ଷିୟ ବଂଶ କ୍ରମାନୁସାରେ ସ୍ୱୀକୃତ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୁହ ହେଲେ -

ବଂଶ (Lineage) : ପରିବାର ଏକ ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ସମୁହ ହେଲା ବେଳେ, ବଂଶ' ହେଉଛି ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ସମୁହ । ଏହା ହେଉଛି ସମସ୍ତ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ସେହି ସମୁହ, ଯେଉଁମାନେ କି ନିକଟ ଜ୍ଞାତ ଅତୀତରେ ବାସ୍ତବତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପୂର୍ବଜର 'ବଂଶ' ବୋଲି ଦାବୀ କରନ୍ତି । ଏହି ପୂର୍ବଜ ଗୋତ୍ର ଭଳି କାଳ୍ପନିକ ନୁହଁନ୍ତି, ବଂଶ ହେଉଛି ଏକ ବହିର୍ବିବାହୀ ସମୁହ । ଏହା ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ସମୁହ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରିବାରର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟ କେବଳ ପିତାଙ୍କ ବଂଶଜ ଅଟନ୍ତି । ଯଦି ପୂର୍ବଜ ଏକ ପୁରୁଷ ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥା'ନ୍ତି, ତେବେ ବଂଶକୁ 'ପିତୃବଂଶ' (Patrilineage) କୁହାଯାଏ । ପିତାଙ୍କ ଠାରୁ ପୁତ୍ର ଆଡ଼କୁ ବଂଶ ଗଣନା କରାଯାଏ । "ମାତୃ ବଂଶ" (Matrilineage) କୁହାଯାଏ । ମାତୃବଂଶଜ ମାନେ ପରସ୍ପରର ବଂଶ ସଂପର୍କକୁ ମା'ଙ୍କ ଠାରୁ ପାଇଥା'ନ୍ତି ।

> ବଂଶ ସମୁହର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ବାସସ୍ଥଳୀ ହୋଇଥାଏ ଓ ନ ହୋଇପାରେ ମଧ୍ୟ । ଯୌଥ ପରିବାରକୁ ମଧ୍ୟ ବଂଶର ଏକ ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରିବ, ଯେଉଁଥିରେ କି ତିନିରୁ ଚାରି ପିଢ଼ୀର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ଏକାଠି ରହିଥା'ନ୍ତି । ବଂଶ, କଡ଼ାକଡ଼ି ଭାବରେ ଏକ ବହିର୍ବିବାହୀ ସମୁହ (Exogamous) ଅଟେ ।

ଗୋତ୍ର (Clan) : ଗୋତ୍ର ମଧ୍ୟ ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ସମୁହ ଅଟେ । ଏଥିରେ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ଏକ ସମୁହ ହୋଇଥାଏ, ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏକ ସାଧାରଣ (Common) ପୂର୍ବଜର ବଂଶକ୍ରମରୁ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗଣନାର ଏହି କ୍ରମରେ ବଂଶମାନଙ୍କୁ ଯୋଡ଼ି ଦେଖାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜ ଜଣେ ଆନୁମାନିକ / କାଳ୍ପନିକ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥାଏ ଯେପରିକି ଜଣେ ସାଧୁ ବା ଋଷି । ଏହା ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ପୂର୍ବଜ ଜଣେ ଅତି-ପ୍ରାକୃତିକ ଚରିତ୍ର ବା ରହସ୍ୟମୟ ଜଡ଼ ବସ୍ତୁ ବା ପ୍ରାଣୀ ଯଥା : ବାଘ, ମାଛ ବା ସାପ ହୋଇପାରିବ । ଯେପରି ଆମେ ଆମର ଗୋତ୍ର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ କହୁ - ଭାରଦ୍ୱାଜ ଗୋତ୍ର, ବ୍ୟାଘ୍ରସ୍ୟ ଗୋତ୍ର, ନାଗସ୍ୟ ଗୋତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗୋତ୍ରର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ନିଜ ସଂପର୍କୀୟମାନଙ୍କୁ ଏକ ସାଧାରଣ ବଂଶକ୍ରମ ବା ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ମାନନ୍ତି । ଏହି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଏକ ଗୋତ୍ରର ଲୋକମାନେ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଗୋତ୍ର ଏକ ବହିର୍ବିବାହୀ ସମୁହ ଅଟେ ।

ପିତାଙ୍କ ଗୋତ୍ର ଅନୁସାରେ ଗୋତ୍ର ଗଣନା ହେଲେ, ପିତୃ ବଂଶୀୟ ଗୋତ୍ର ହୁଏ, ମା' ଙ୍କ ଠାରୁ ଗଣନା ହେଲେ ମାତୃ ବଂଶୀୟ ଗୋତ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଏହି ମାତୃ ବଂଶୀୟ ଗୋତ୍ରର ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଲା ଉତ୍ତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଭାରତରେ ଥିବା ଜନଜାତି ଖାସି ଓ ଗାରୋ । ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତି ରେ ବିବାହ ସମୟରେ କନ୍ୟାର ଗୋତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ ।

ଫ୍ରାଟ୍ରି (Phratry) : ଏହା ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ କ୍ରମ ସମୁହ, ଯାହାକି ଦୁଇ ଗୋତ୍ର ଙ୍କର ଏକ ମିଳନ ସ୍ଥଳ ଅଟେ । ଗୋତ୍ର ପରି ଫ୍ରାଟରୀ ସମୁହ / ସଂଗଠନ ସଦସ୍ୟ ମାନେ, ଜଣେ ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜର ବଂଶଜ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଫ୍ରାଟ୍ରି ଗଠନ କରିଥିବା ଗୋତ୍ରମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପରିଚୟ ରଖିଥା'ନ୍ତି, ତେବେ ଉତ୍ସବାନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିଥା'ନ୍ତି ।

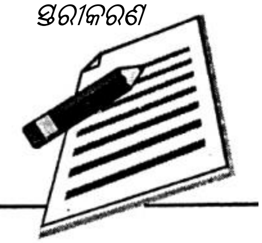

ଟୀପ୍ପଣୀ

ମୋଇଟି (Moiety) : ବଂଶକ୍ରମ ଆଧାରରେ ଯେତେବେଳେ ସମାଜର ଦୁଇ ସମାନ କିମ୍ବା ଅସମାନ ଭାଗ ହୋଇ ଯାଏ, ସେତେବେଳେ ମୋଇଟି ନାମକ ଏକ ବୃହତ୍ ସାମାଜିକ ସମୂହ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଗୋତ୍ର ପରି ମୋଇଟିର ସଦସ୍ୟମାନେ ଏକ ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜର ବଂଶକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଉଥିବାର ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୋଇଟିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଫ୍ରାଟ୍ରିରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଫ୍ରାଟ୍ରି, ବିଭିନ୍ନ ଗୋତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋତ୍ର ବଂଶ ଓ ପରିବାର ରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ମୋଇଟିର ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଲା - ଆଇମୋଲ କୁକୁ ଜନଜାତି, ଯେଉଁମାନେ କି ମଣିପୁର ରାଜ୍ୟର ନିବାସୀ ଅଟନ୍ତି ।

ଦୁଇ ମୋଇଟି ପରସ୍ପରକୁ ବୈବାହିକ ସାଥୀ ଯୋଗାଇଥା'ନ୍ତି । କାରଣ ବହିର୍ବିବାହୀ ନିୟମକୁ ମାନୁଥିବାରୁ ଏକ ମୋଇଟିର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ବିବାହ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଉଛି, ଟୋଡ଼ା ମୋଇଟି, ଯେଉଁ ମାନେ କି ଅନ୍ତର୍ବିବାହୀ ସମୂହ ଅଟନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୪.୪

୧. ନିମ୍ନ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ବଂଶ କ୍ରମର ନିୟମ, ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାତି ଙ୍କ ସହ, ପୂର୍ବଜ ମାନଙ୍କ ଆଧାରରେ ଯୋଡ଼ି ଥାଏ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଶବ୍ଦ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସଂପର୍କୀୟ ସମୂହକୁ ଦର୍ଶାଏ ।

୩. ~~ସଠିକ ଉତ୍ତର~~ ଚିହ୍ନଟ କରନ୍ତୁ ।

ଗୋତ୍ର ହେଉଛି ଜ୍ଞାତି ମାନଙ୍କର ଏକ ସମୂହ, ଯାହାର -

(୧) ଯାହାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ଏକ ଜ୍ଞାତ ପୂର୍ବଜର ବଂଶର ବୋଲି ନିଜକୁ ଭାବନ୍ତି ।

(୨) ଯାହାର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ଏକ କାଳ୍ପନିକ ପୂର୍ବଜର ବଂଶୀୟ ବୋଲି ନିଜକୁ ଭାବନ୍ତି ।

(୩) ମା, ବାପା ଓ ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ଭଳି ପରିଚୟ ଥାଏ ।

(୪) ଉପରୋକ୍ତ କେହି ନୁହେଁ ।

୧୪.୯ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର (Kinship Behaviour)

ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର ବା ବ୍ୟବହାରର ନିଶ୍ଚିତ ରୀତି, ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୂହ ଉପରେ ଲାଗୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟବହାର / ଆଚରଣ ଧାରା ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଧାରା ମୌଖିକ ବା ଅମୌଖିକ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ନିମ୍ନପ୍ରକାରର ଚଳଣୀ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିହାର (Avoidance)

ଏହି ଆଚରଣ ଧାରା ଅନୁସାରେ ଅତିନିକଟ, ଘନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ଆନ୍ତଃ ସଂପର୍କ ଓ କେତେକ ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମିଳାମିଶାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରାଯାଇଥାଏ (କଟକଣା ମାଧ୍ୟମରେ) । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ କେତେକ ସଂପର୍କୀୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା, ସ୍ପର୍ଶ, ଶାରିରୀକ ସାନିଧ୍ୟରୁ ବିରତ ରହନ୍ତି ଓ କମ୍ ସେ କମ୍ ସାମାଜିକ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଆନ୍ତଃ-କ୍ରିୟା କରନ୍ତି । ଏହି କଟକଣା ନିୟମ ମଧ୍ୟରେ ଆସୁଥିବା କେତେକ ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କ ହେଲେ - ଶାଶୁ, ଶଶୁର ଓ ବୋହୁ, ଶାଶୁ ଓ ଜ୍ୱାଇଁ, ଦେଢ଼ଶୁର ଓ ଭାଇବୋହୁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ ସଂପର୍କ (Joking Relationship)

ଏହା ଠିକ୍ ପରିହାର ସଂପର୍କର ବିପରୀତ । କିଛି ଜ୍ଞାତି ସଂପର୍କୀୟ ମାନେ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ସଂପର୍କ ଅନୁସାରେ ଜ୍ଞାତିମାନେ ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ ଛଳରେ କୁହାଯାଉଥିବା କଥାକୁ ଗମ୍ଭୀରତାର ସହିତ ନେଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ସଂପର୍କ ଦିଅର-ଭାଉଜ, ଶାଳୀ-ଭିଣୋଇ ଓ ଶଳା-ଭିଣୋଇ ତଥା ଅଜା-ଜାତି ଇତ୍ୟାଦି ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଅନ୍ୟ ନାମରେ ସମ୍ବୋଧନ (Teknonymy)

ଯେତେବେଳେ ଦୁଇ ଜ୍ଞାତି ସଂମ୍ବନ୍ଧୀ ପରସ୍ପରକୁ ସିଧାସଳଖ ସମ୍ବୋଧନ ନ କରି ତୃତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପ୍ରତୀକ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବୋଧିତ କରିଥା'ନ୍ତି, ତାହାକୁ ଟେକ୍‌ନୋନିମି ବା ଅନ୍ୟ ନାମ ସମ୍ବୋଧନ କୁହାଯାଏ ।

ଭାରତର ଗାଁ ମାନଙ୍କରେ ଏହି ସମ୍ବୋଧନର ପ୍ରଚଳନ ବିଶେଷ ଦେଖାଯାଏ । ବିଶେଷ କରି ମହିଳା ମାନେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ନିଜ ମୁହଁରେ ଧରି ନଥା'ନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ସଂପର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଡାକି ଥା'ନ୍ତି । ଯେପରିକି ଏକ ସ୍ତ୍ରୀ ତା'ର ସ୍ୱାମୀକୁ "ନିଜ ପୁଅର ବାପା" ବୋଲି କହିଥାଏ ।

ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ (Avunculate)

ଏହି ପ୍ରକାର ଚଳଣି ବା ରୀତି ଅନୁସାରେ ମାମୁଁ ଓ ଭଣଜା ଭାଣିଜୀ ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ମାମୁଁଙ୍କୁ ବାପାଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ବେଳେ ବେଳେ ଭଣଜା, ମାମୁଁଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଭଣଜା ମଧ୍ୟ ମାମୁଁଙ୍କୁ ନିଜ ବାପାଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭଉଣୀର ସନ୍ତାନମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମାମୁଁ ଘରେ ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ, ମାତୃବଂଶୀୟ ପରିବାର ମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ପିଉସୀ ସମ୍ବନ୍ଧ (Amitate)

ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର ଓ ଚଳଣୀରେ ପିଇସୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବାପାଙ୍କ ଭଉଣୀଙ୍କୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭୂମିକା ଦିଆଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଆମିଟେଟ୍ ବା ପିଇସୀ ସମ୍ବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଠିକ୍ ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ ପରି । ପିଇସୀ ପରିବାର ସହ ପୁତୁରା ଝିଆରୀ ମାନେ ଅତି ଘନିଷ୍ଠ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସନ୍ତାନ ମାନେ, ତା'ର ଭଉଣୀ ଘରେ ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇ ସଂପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାର ମଧ୍ୟ ପାଇଥା'ନ୍ତି । ପିଇସୀ ନିଜ ଭାଇର ପିଲା ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଜ ବାପା ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥା'ନ୍ତି । ପିତୃ ବଂଶୀୟ ସମାଜରେ ଏହା ବିଶେଷ କରି ଦେଖାଯାଏ ।

"କୁଭେଡ୍" : ଏହା ଏପରି ଏକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଚଳଣୀ ଅଟେ, ଯେଉଁଥିରେ ଏକ ସ୍ୱାମୀ, ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀର ଗର୍ଭବତୀ ହେବା ସମୟ ଓ ଶିଶୁଜନ୍ମ ସମୟରେ ତା' ସ୍ତ୍ରୀର ଆଚରଣକୁ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ସ୍ତ୍ରୀର ପ୍ରସବ ବେଦନାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନୁଭବ କରି ଏକାନ୍ତ ଓ କଷ୍ଟଦାୟକ ଜୀବନ ବଞ୍ଚିଥାଏ । ସେ ସକ୍ରିୟ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟାରୁ ଦୂରେଇ ରହେ । ରୋଗୀର ଖାଦ୍ୟ ଖାଇ, କିଛି ନିଷେଧକୁ ମାନିଥାଏ । ଏହି ଚଳଣୀ ବିଶେଷ କରି ଆସାମର ଖାସି ଜନଜାତି ତଥା ତାମିଲନାଡୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୀଳଗିରି ପର୍ବତର ଟୋଡ଼ା ଜନଜାତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ।

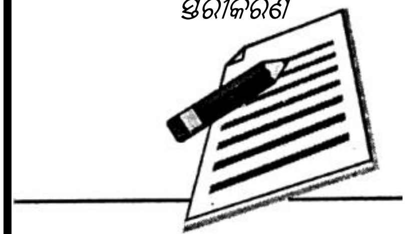

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୪ .୫

୧. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ 'ଠିକ୍' କିମ୍ବା 'ଭୁଲ୍' ଲେଖ ।

ଆମିଟେଟ୍ ଏକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଚଳଣୀ ଯାହା ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବାପାଙ୍କ ଭଉଣୀକୁ ବିଶେଷ ଭୂମିକା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଚଳଣୀରେ ଦୁଇ ଜ୍ଞାତି ସମ୍ବନ୍ଧୀ ପରସ୍ପରକୁ ନିଜ ନାମରେ ସମ୍ବୋଧନ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ତାହାକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

୩. ସଠିକ ଉତ୍ତର ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଚଳଣୀରେ ମାମୁଁଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଥାଏ, ତାହାକୁ ________ ।

(୧) କୁଭେଡ୍ କୁହାଯାଏ (୨) ପରିହାର କୁହାଯାଏ

(୩) ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ (୪) ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ (ଅଭୁଙ୍କୁ ଲେଟ୍) କୁହାଯାଏ

(୫) ଉପରୋକ୍ତ କେହି ନୁହେଁ ।

୪. କୁଭେଡ୍ କ'ଣ ? ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

କ'ଣ ଶିଖିଲେ :

- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତି ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବୈବାହିକ, ରକ୍ତ ଓ ପୋଷ୍ୟ ସଂପର୍କ ଆଧାରିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ।
- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ହେଉଛି ଏକ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ପାରିବାରିକ ସଂପର୍କର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ।
- ଯେଉଁ ସଂପର୍କକୁ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳି ନ ଥାଏ, ତାହା ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ପରିସର ବାହାରେ ରହେ ।
- ବୈଧ ବୈବାହିକ ସଂପର୍କ ଆଧାରରେ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ କରିବାର ଇଚ୍ଛାରୁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ।
- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର - ବୈବାହିକ ଓ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ
- କିଛି କଳ୍ପନାତ୍ମକ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ମଧ ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିଥାଏ । ପୋଷ୍ୟ ସନ୍ତାନ ଗ୍ରହଣ ହେଉଛି ଏହିପରି ଏକ ସମ୍ବନ୍ଧ ।
- ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜ ଙ୍କ ଠାରୁ ହିଁ ରକ୍ତ ସଂପର୍କର ଜ୍ଞାତି ସୃଷ୍ଟି ।
- ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତି, ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଦୁଇ ଅପରିଚିତ ପରିବାରକୁ ସଂଯୋଗ କରନ୍ତି ।
- ଘନିଷ୍ଠତାର ଡିଗ୍ରୀ ବା ବ୍ୟାପକତା ଆଧାରରେ, ଜ୍ଞାତି ତିନି ପ୍ରକାରର ହୋଇଥା'ନ୍ତି - ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାତି, ଗୌଣ ଜ୍ଞାତି ଓ ଆଂଶିକ ଜ୍ଞାତି ।
- ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୁହ ପାଇଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।
- ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ପରିଚୟ, ସାମାଜିକ ଓ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସୁରକ୍ଷା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଚରଣ ଧାରା ଓ ଭୂମିକା ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ସମୁହ ଗଠନର ଆଧାର ହେଉଛି ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ।
- ଏହା ସମୁହ ଦୃଢ଼ତା ବୃଦ୍ଧି କରେ, ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସମୁହକୁ ସଂଗଠିତ କରେ, ଧାର୍ମିକ ଓ ସାମାଜିକ ଆନ୍ତଃ କ୍ରିୟାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ, ବିବାହ ତଥା ଧାର୍ମିକ ଉତ୍ସବାନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ଏକାଠି ହେଉଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଆଧାରରେ ପରିବାର ନାମ, ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ସଂପତ୍ତିଗତ ଉତ୍ତରାଧିକାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।
- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମୂହ, ସେମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାତି ସମ୍ବନ୍ଧୀ ମାନଙ୍କୁ ଆର୍ଥିକ ଲାଭ, ଚାକିରୀ ସୁବିଧା ତଥା ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ହାସଲ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।
- ଜ୍ଞାତି ସମ୍ବନ୍ଧୀମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଏ ।
- ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ଓ ପ୍ରକାର ନିମ୍ନ ପ୍ରକାର ରେ ବର୍ଗୀକୃତ ହୁଏ ।

(୧) ଭାଷା ସଂରଚନା ଆଧାର

(କ) ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶବ୍ଦ

(ଖ) କୃତ୍ରିମ ଶବ୍ଦ

(ଗ) ବିବରଣାତ୍ମକ

(୨) ବ୍ୟବହାର / ପ୍ରୟୋଗ ଆଧାର

(କ) ସମ୍ବୋଧନ / ଡାକିବା ଶୈଳୀ

(ଖ) ସଂଦର୍ଭ ଶୈଳୀ

(୩) ପ୍ରୟୋଗର ପରିସର

(କ) ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ଓ

(ଖ) ବର୍ଗାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ

- ଜ୍ଞାତି ବା ଆନୁମାନିକ ପୂର୍ବଜ ଆଧାରରେ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ଙ୍କ ସହିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ରକ୍ତ ସଂପର୍କ / ବଂଶର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।
- ବଂଶ ଗଣନାର ଦୁଇଟି ନିୟମ ହେଲା –

  (୧) ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା (୨) ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନାର ନିୟମ ।
- ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା ନିୟମ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଅଟେ – (୧) ପିତୃ ବଂଶୀୟ ଓ (୨) ମାତୃ ବଂଶୀୟ ।
- ଯେଉଁ ସମାଜରେ ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା ନ ଥାଏ, ସେହି ସମାଜକୁ ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ପିତା ଓ ମାତା, ଉଭୟ ପକ୍ଷର ସଂପର୍କୀୟମାନଙ୍କୁ ସମାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।
- 'କିଣ୍ଡ୍ରେଡ୍' ହେଉଛି ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ସମୂହ ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଉତ୍ସବାନୁଷ୍ଠାନରେ ଏକତ୍ର ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।
- କେତେକ ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ହେଲା –

  (୧) ପରିବାର, (୨) ବଂଶ, (୩) ଗୋତ୍ର, (୪) ଫ୍ରାଟ୍ରି, (୫) ମୋଇଟି
- ଏକ ପରିବାର ସାଧାରଣତଃ, ଏକ ପୁରୁଷ, ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବିବାହିତ ସନ୍ତାନକୁ ବୁଝାଏ । ତିନି ବା ଅଧିକ ପିଢ଼ୀର ବୈବାହିକ ତଥା ରକ୍ତ ସଂପର୍କୀୟ ଜ୍ଞାତିଙ୍କୁ ସାମିଲ କରିବା ପାଇଁ ପରିବାରକୁ ସଂପ୍ରସାରଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।
- ବଂଶ ହେଉଛି ଏକ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ଯେଉଁ ମାନେ କି ଜ୍ଞାତ ସଂଯୋଗ ଆଧାରରେ ପୂର୍ବଜଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାର ବାଟ ।

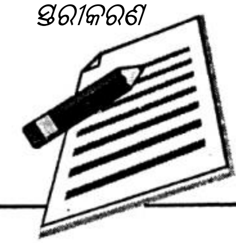

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

➪ ଗୋତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ, ଯେଉଁମାନେ ନିଜକୁ ଏକ ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜଙ୍କ ଠାରୁ ଆସିଥିବା ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

➪ ଫ୍ରାଟ୍ରି ହେଉଛି ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ସମୂହ, ଯାହା ଦୁଇ ବା ଅଧିକ ଗୋତ୍ରର ସମଷ୍ଟି ଯେଉଁ ମାନେ କି ପରସ୍ପର ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ଥା'ନ୍ତି ।

➪ ମୋଇଟି ହେଉଛି ଏକ ବୃହତ୍ ସାମାଜିକ ସମୂହ ଯାହା ସମାଜକୁ ଦୁଇଟି ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ସମୂହରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

➪ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୋଇଟି ପୁନଶ୍ଚ କେତେକ ଫ୍ରାଟ୍ରିରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଫ୍ରାଟ୍ରି, କେତେକ ଗୋତ୍ରରେ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋତ୍ର କେତେକ ବଂଶରେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଂଶ କେତେକ ପରିବାରରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

➪ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କ ବା ଚଳଣୀ, ଏକ ଜ୍ଞାତି ସମୂହର ବିଭିନ୍ନ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଓ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ବ୍ୟବହାର ଧାରାକୁ ଦର୍ଶାଏ ।

➪ କେତେକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାରର ଉଦାହରଣ ହେଲା –

(୧) ପରିହାର	(୨) ଥଟ୍ଟା, ପରିହାସର ସମ୍ବନ୍ଧ
(୩) ଅନ୍ୟ ନାମ ସମ୍ବୋଧନ	(୪) ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ
(୫) ପିଇସୀ ସମ୍ବନ୍ଧ	(୬) କୁଭେଡ୍

ଶବ୍ଦାବଳୀ (Glossary)

ବୈବାହିକ ଜ୍ଞାତି : ବିବାହ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଜ୍ଞାତି

ପିଇସୀ ସମ୍ବନ୍ଧ (Amitate) : ଏକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେଉଁଥିରେ ପିଇସୀଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ମାତୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧ (Avunculate) : ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମାମୁଁଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ।

ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ : ସଂପତ୍ତି ଗତ ଅଧିକାର ଓ ବଂଶ ଗଣନାର ହସ୍ତାନ୍ତରଣ (ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ) ସମାନଭାବେ ପିତୃ ବଂଶ ଓ ମାତୃ ବଂଶ ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଗୋତ୍ର : ଏକ ବଂଶୀୟ, ବହିର୍ବିବାହୀ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ସମୂହ, ଯେଉଁମାନେ କି ଏକ କାଳ୍ପନିକ ପୂର୍ବଜରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିବା ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଏହି ପୂର୍ବଜ ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଚରିତ୍ର, ବୃକ୍ଷ ବା ପଶୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।

ବର୍ଗାତ୍ମକ ପଦ : ଏକ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ଯାହା ଅନେକ ସଂପର୍କୀୟକୁ ଦର୍ଶାଏ । ଯେପରିକି ମାମୁଁ, ମାଇଁ, ଦାଦା, ଖୁଡ଼ୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଜ୍ଞାତି : ଯେଉଁ ଜ୍ଞାତି ମାନେ ପରସ୍ପର ସହ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ଏକ ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

କୁଭେଡ଼ : ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର, ଯେଉଁଥିରେ ସ୍ତ୍ରୀର ଗର୍ଭଧାରଣ ସମୟରେ ସ୍ୱାମୀ ସମ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ, ଯେପରିକି ଖାଇବା କଟକଣା, ଯାହା ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀ'ର କରାଯାଏ ।

ବିବରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ : ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଂପର୍କ ପାଇଁ ।

ଇଗୋ (ଅହଂ) : ଏକ ମୂଳ ବ୍ୟକ୍ତି, ଯାହାର ସଂଦର୍ଭରେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ନିରୂପଣ ତଥା ଖୋଜାଯାଏ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ସମାନାନ୍ତର ସଂପର୍କୀୟ ଭାଇ ଭଉଣୀ : ମାମୁଁ ଓ ପିଇସୀ ଙ୍କର (Cross- cousin) ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ।

ବୃହତ୍ କୁଟୁମ୍ବ (Kindred) : ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ସଂପର୍କୀୟ ମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ । ଏଥିରେ ଉଭୟ ମାତା-ପିତାଙ୍କ ପକ୍ଷର ସଂପର୍କୀୟ ସାମିଲ ଥା'ନ୍ତି ।

ବଂଶ ପରମ୍ପରା (Lineage) : ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା ନିୟମରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଏକ ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ । ଏହି ବଂଶର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଜ ହେଉଛନ୍ତି ଜଣେ ଜ୍ଞାତ ଓ ପ୍ରକୃତ ମନେରଖାଯାଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି । ଏହା ଏକ ବହିର୍ବିବାହୀ ସମୂହ ଅଟେ ।

ମାତୃ ବଂଶ ପରଂପରା (Matrilineage) : ବଂଶର ମହିଳା ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, ବଂଶ ତଥା ସଂପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାରର ହସ୍ତାନ୍ତରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଇୟୁଟେରିନ (Uterine) ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ମୋଇଟି (Moiety) : ଯେତେବେଳେ ଏକ ଜନଜାତିର ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସାମାଜିକ ବିଭାଜନ, ଦୁଇ ଭାଗରେ ହୋଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗକୁ ମୋଇଟି କୁହାଯାଏ ।

ପିତୃବଂଶ ପରଂପରା : ବଂଶର ପୁରୁଷ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାମ, ସଂପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାର ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱର ହସ୍ତାନ୍ତରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ଫ୍ରାଟ୍ରି (Phratry) : ଏକ ଜନଜାତିର ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବହିର୍ବିବାହୀ ଉପବିଭାଗ । ସାଧାରଣତଃ ଏକ ଫ୍ରାଟ୍ରିକୁ କେତେକ ଗୋତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।

ସିବଲିଙ୍ଗ୍‌ସ (Siblings) : ଏକ ମାତା ପିତା ଙ୍କ ଠାରୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ସନ୍ତାନ ।

ଅନ୍ୟ ନାମ ସମ୍ବୋଧନ (Teknonymy) : ଏକ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର, ଯେଉଁଥିରେ ଜ୍ଞାତି ମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ନିଜ ନିଜର ନାମରେ ସମ୍ବୋଧନ କରିନଥାନ୍ତି ।

ଏକ ପକ୍ଷୀୟ ବଂଶ ଗଣନା : କେବଳ ମାତା ଅଥବା କେବଳ ପିତା ଙ୍କ ତରଫରୁ ବଂଶ ଗଣନା ହେବା । ଉତ୍ତରାଧିକାର ବଂଶ ଓ ସଂପତ୍ତି ଅଧିକାର ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସାମିଲ ଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ପ୍ରକାର ମାନ କ'ଣ ? ବିଶଦ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୨. ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୂହ ପାଇଁ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱର ମହତ୍ତ୍ୱ କ'ଣ ଥାଏ ?

୩. ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଶବ୍ଦ ମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରିବାର ଭିତ୍ତି ବା ଆଧାର ସବୁ କ'ଣ ରହିଛି ? ଆଲୋଚନା କର ।

୪. ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଏକ ବଂଶୀୟ ଜ୍ଞାତି ସମୂହ ସଂପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୫. ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ ଆଚରଣ ବା ଚଳଣୀ (ରୀତିନୀତି) ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର

୧୪ . ୧ (୧) ଠିକ୍, (୨) ରକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀ, (୩) (୨)

୧୪ . ୨ (୧) ଭୁଲ, (୨) ସମୂହ, (୩) (୪)

୧୪ . ୩ (୧) ଠିକ୍, (୨) କୃତ୍ରିମ, (୩) (୫)

୧୪ . ୪ (୧) ଠିକ୍, (୨) ବୃହତ୍ କୁଟୁମ୍ବ, (୩) (୨)

୧୪ . ୫ (୧) ଠିକ୍, (୨) ଅନ୍ୟନାମ ସମ୍ବୋଧନ, (୩) (୪)

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୫

ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୀତି ଓ ଧର୍ମ (Economy, Polity and Religion)

ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାର ଆଧାରରେ ସମାଜ ମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଅତି ବିକଶିତ ଓ ବିଭାଗୀକୃତ ସମାଜ, ଯାହାକି ବର୍ତ୍ତମାନର ଔଦ୍ୟୋଗିକ ପୃଥିବୀରେ ଦେଖାଯା'ନ୍ତି, ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଧାରଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହା କିନ୍ତୁ କୃଷିଭିତ୍ତିକ ଓ ଜନଜାତିୟ ସରଳ ସମାଜ ଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ, କାରଣ ଏହି ସବୁ ସମାଜ ରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଖୁବ୍ କମ୍ ଥାଏ । ସମୟ କ୍ରମେ ସରଳ ସାମାଜିକ ସଂରଚନାରୁ ଜଟିଳ ସମାଜିକ ସଂରଚନାକୁ ଯେତେବେଳେ ସମାଜ ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଇ ଥାଏ । ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟାରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିବା ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ଜଟିଳତା ବୃଦ୍ଧି ପାଏ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ନିରୂପଣ ହୁଏ ।

ଯଦ୍ୟପି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମାଜର ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସମସ୍ତ ସମାଜର ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଚାରିଟି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ମୌଳିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରହିଥାଏ । ସେମାନଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ, ଅର୍ଥନୀତି ବା ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ରାଜନୈତିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅଲଗା ନଥା'ନ୍ତି, ବରଂ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟରେ ଘନିଷ୍ଠ ସଂପର୍କ ଥାଏ । ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସଂସ୍କୃତିର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥାଉ । ସଂସ୍କୃତିର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଆମେ କହି ପାରିବା ଯେ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ଏକ ସମନ୍ୱିତ ସାମଗ୍ରିକତା ।

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ମାନବ ସମାଜର ଅର୍ଥନୈତିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ସବୁକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ପଢିବା ପରେ ଆପଣ -

- ମାନବ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମୌଳିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।
- ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଲକ୍ଷଣ ସବୁକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ ; ଏବଂ
- ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ବୁଝିପାରିବେ ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୫ . ୧ ଅର୍ଥନେତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସଂପର୍କୀତ ଧାରଣା । (Concepts of Economy, Polity and Religion)

୧୫ . ୧.୧ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ (Economy)

ଅର୍ଥନୀତି ବସ୍ତୁ ଓ ସେବା ମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନ, ଉପଭୋଗ, ବିତରଣ ଓ ବିନିମୟ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ବଞ୍ଚିବାକୁ ହେଲେ, ଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସେମାନେ ପଶୁଙ୍କ ଭଳି ପରଜୀବି ନୁହଁନ୍ତି ଓ ନିଜର ଖାଇବାକୁ କଞ୍ଚା ନ ଖାଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଖା'ନ୍ତି । ତେଣୁ ସବୁଠାରୁ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ କଞ୍ଚା ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ରନ୍ଧା ଖାଦ୍ୟରେ ପରିଣତ କରେ । ନିଆଁ ଜଳାଇବା ଓ ଏହାର ବ୍ୟବହାର କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରଜାତି ସହ ଜଡ଼ିତ ।

ଅର୍ଥନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କୌଣସି ବି କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପୃଥକ୍ ଭାବରେ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ମନୁଷ୍ୟ, ଉତ୍ପାଦନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ସହ ସଂପର୍କରେ ଆସେ । ବିତରଣ ଓ ବିନିମୟ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ଦର୍ଶାଏ । ଏହି ସଂପର୍କ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ବିତରଣ ଓ ବିନିମୟର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ତଥା ବିତରିତ ଓ ନେଣ ଦେଣ ହୋଇଥିବା ବସ୍ତୁ ଓ ସେବା ମାନଙ୍କର ଗୁଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ମାନବୀୟ ସଂପର୍କ ଓ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ମଧ୍ୟ ଉପଭୋଗ ବା ବ୍ୟବହାର ଧାରାକୁ ନିରୂପଣ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ଅର୍ଥନୀତିର ସମାଜତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଆମେ, ଉତ୍ପାଦନ, ବିତରଣ, ବିନିମୟ ଓ ଉପଭୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ମାନଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇଥାଉ ।

୧୫.୧.୨ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Polity)

ରାଜନୀତି, ସମାଜରେ କ୍ଷମତାର ବଣ୍ଟନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ସମାଜରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମାଜିକ ସଂପର୍କରେ କିଛି ଲୋକ, ଅନ୍ୟ କିଛି ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ଜାହିର କରିଥା'ନ୍ତି । ଏପରିକି ଦୁଇ ଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମୁହରେ (ଯାହାକୁ ଯୁଗ୍ମ (Dyad) କୁହାଯାଏ), ଜଣେ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ଜାହିର କରିଥାଏ । ଅତଏବ, କୌଣସି ବି ସାମାଜିକ ବା ମାନବିକ ସଂପର୍କ, କ୍ଷମତାର ପ୍ରୟୋଗ ବା ବ୍ୟବହାରରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ କ୍ଷମତାକୁ ମାନବ ସମାଜର ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଲକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।

ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ 'କ୍ଷମତା' ଶବ୍ଦର ସମାଜ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅର୍ଥର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା । କ୍ଷମତା କହିଲେ ଆମେ ବୁଝୁ ଯେ ଅନ୍ୟର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବା ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ବିରୋଧରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ତଥା ସେମାନଙ୍କର ମାନ୍ୟତା ହାସଲ । କ୍ଷମତା ହେଉଛି ନିଜ ଓ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବାରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଆଯାଇଥାଏ, ସେମାନେ ନିଷ୍ପତ୍ତିର ଅନୁପାଳନ କରୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ତାହାର ତନଖି । କ୍ଷମତାର ଏହି ପରିଭାଷା ଦ୍ୱାରା ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଏହା ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମୁହ ତଥା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରିୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଉଦାହଣର ସ୍ୱରୂପ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ହିସାବରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି, ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ଜାହିର୍ କରିଥାଏ ଓ ତା'ର ନିଷ୍ପତ୍ତି, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଦାହରଣ, ଡାକ୍ତରଖାନା ଅଧୀକ୍ଷକ, ଡାକ୍ତରଖାନା ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ କ୍ଷମତା ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି । ଏହି ଉଦାହରଣ ମାନଙ୍କରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ କିଛି ଲୋକ ଅନ୍ୟ ଉପରେ କ୍ଷମତା ଜାହିର କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

ତେବେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ? ଅନୁଷ୍ଠାନ (ଡାକ୍ତରଖାନା) ବା ସମୂହ (ପରିବାର) ରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା କ୍ଷମତା ଓ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟରେ ଫରକ ହେଉଛି ଯେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ବ୍ୟାପକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା କେବଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବା ସମୂହ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନ ଥାଏ । ପରନ୍ତୁ ଏହା ସେହି ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ସମୂହ ମାନଙ୍କ ନିଜ ପ୍ରୟୋଗ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ସାମିଲ କରିଥାଏ । ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବା ସମୂହ ମାନଙ୍କରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ସରକାରକୁ ପରିଚାଳିତ କରିଥାଏ, ଯାହା ସମାଜ ପାଇଁ ଅନେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ସ୍କୁଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କେବଳ ନିଜ ସ୍କୁଲ ପରିଚାଳନା ତଥା ନିଜ କର୍ମଚାରୀ ମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ କଲା ବେଳେ, ଶିକ୍ଷାନୀତି ଓ ଏହାର ରୂପାୟନ ହେଉଛି ସରକାରଙ୍କର କ୍ଷମତା ।

ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ (governance) ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଜନୈକ ଇଟାଲୀୟ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ - ଭିଲଫ୍ରେଡ୍ ପାରେଟୋ (Vilfred Pareto) ଅଭିଜନ (Elite) କୌଣସି ଗୋଷ୍ଠୀ ବା ସମୂହର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଂଶ)କୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ - ଶାସନ-ଅଭିଜନ (governing elite) ଓ ଅଣ-ଶାସନ ଅଭିଜନ (non-governing elite) । ଏହି ଅଣ-ଶାସନ ଅଭିଜନ (non-governing elite) ନିଜ ନିଜର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥା'ନ୍ତି ଓ ନିଜେ ଶାସନ କରି ନଥା'ନ୍ତି । ଶାସନ-ଅଭିଜନ (governing elite) ମାନେ ଶାସନ କରିବା ପାଇଁ କ୍ଷମତାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି ।

> ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ସଂଗୀତଜ୍ଞ, ଚିତ୍ରକର ଓ ଶିଳ୍ପପତି ଇତ୍ୟାଦି ହେଉଛନ୍ତି ଅଣ - ଶାସନ ଅଭିଜନ (non-governing elite) ର ଉଦାହରଣ । ତେଣୁ ମହାଶ୍ୱେତା ଦେବୀ, ଏମ. ଏଫ୍ ହୁସେନ୍, ଏ. ଆର. ରହମାନ ଓ ଧିରୁଭାଇ ଅମ୍ବାନୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କୁ ଅଣ-ଶାସନ ଅଭିଜନ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ, ସ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀ, ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ରାଜ୍ୟପାଳ ଇତ୍ୟାଦି ଶାସନ-ଅଭିଜନ (governing elite) ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

୧୫ . ୧.୩ ଧର୍ମ (Religion)

ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତାକୁ ନେଇ କୌଣସି ବିବାଦ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ, ଧର୍ମର ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତା ବା ସର୍ବଜନୀନତାକୁ ନେଇ ବିତର୍କ ହୋଇ ଆସୁଛି । କିଛି ଚିନ୍ତକଙ୍କ ମତରେ, ମନୁଷ୍ୟର ଅଜ୍ଞତା ତଥା ତା'ର ମସ୍ତିଷ୍କର ସୀମିତ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର, ଧର୍ମର ପ୍ରଚଳନ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ଯେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନ, ମନୁଷ୍ୟକୁ ଭ୍ରମିତ କରିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନ ମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ ସେତେବେଳେ ଧର୍ମର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିବ ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ତର୍କ ଦିଆଯାଏ ଯେ ପାରଂପାରିକ ସମାଜ ତୁଳନାରେ ଆଧୁନିକ ସମାଜ ଧର୍ମକୁ ଛାଡ଼ି ମଧ୍ୟ ରହିପାରିବ । ମାର୍କ୍ସବାଦୀ ମାନଙ୍କ ମତରେ ଯଦି ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିହୀନ ସମାଜ ଗଠିତ ହୋଇପାରିବ ତଥା ଧନୀ ଗରିବ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂର ହୋଇ ପାରିବ, ତାହା ହେଲେ ସେହି ସମାଜରେ ଧର୍ମର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ରହିବ ନାହିଁ ।

ଆଜିର ସମାଜରେ ଧର୍ମର ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଛି । ଆମ ପାଖରେ, ଆଦିମ ଓ ଆଧୁନିକ ଉଭୟ ସମାଜରେ, ଧର୍ମ ଓ ପ୍ରଚଳନ ସଂପର୍କରେ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ସମାଜରେ ଧର୍ମ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ତଥା ସଂପର୍କ ସମୂହ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥାଏ ଯାହାକୁ ଲୋକ ମାନେ "ଉତ୍କୃଷ୍ଟ" ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ଉତ୍କୃଷ୍ଟତା ଏକ ମାନବୀୟ ପ୍ରକୃତି ନୁହେଁ । ଏହା ମାନବ ସମାଜର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ମନୁଷ୍ୟ କିଛି ଘଟଣାବଳୀକୁ ଅତିପ୍ରାକୃତିକ, ଅଲୌକିକ ତଥା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ସତ୍ତାକୁ ଲୋକମାନେ ମାନନ୍ତି ଓ ପୂଜା କରନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ମାଗନ୍ତି । ଲୋକମାନେ ଏହି ସବୁ ଶକ୍ତି ମାନଙ୍କର ମାନବୀୟ ଜୀବନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥା'ନ୍ତି । ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମୀୟ ରୀତି ନୀତି ଅନୁସାରେ ଏହି ସବୁ ଶକ୍ତିଙ୍କର ପୂଜା ଆରାଧନା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାର ମାନସିକ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଆମେ ଧର୍ମକୁ ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ବ୍ୟବହାର ସମୂହ କହିପାରିବା, ଯାହା ଲୋକମାନଙ୍କର ଅତିପ୍ରାକୃତିକ ଧାରଣା ତଥା ଚିନ୍ତନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ପାଇଁ ଆମେ ଯେଉଁ ବୈଷୟିକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋକ କରୁ, ତାହାକୁ 'ରୀତିନୀତି' ବା ଇଂରାଜୀରେ Ritual (ରିଚୁଆଲ) କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୫ .୧

୧ – ଅଣ–ଶାସନ ଅଭିଜନ (Non-governing elite) ର ସଂଜ୍ଞା ଦିଅ ?

୨ – ମାନବ ସମାଜର ମୌଳିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ନାମ ଲେଖ ?

୩ – କ୍ଷମତା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?

୪ – ଧର୍ମର ଉପାଦାନ ମାନ ସବୁ କ'ଣ ?

୧୫ . ୨ ଅର୍ଥନୈତିକ ସଂଗଠନର ଲକ୍ଷଣ (Characteristics of Economic Organization)

ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସେହି ସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜାଣିଲୁ ଯେଉଁ ମାନେ ବସ୍ତୁ ଓ ସେବା ମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନ, ବିତରଣ, ବିନିମୟ ତଥା ଉପଭୋଗର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ପାଠ୍ୟଖଣ୍ଡରେ ଆମେ ଅର୍ଥନୈତିକ ସଂଗଠନର ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ।

ସାଧାରଣତଃ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ଅର୍ଥନୀତି ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରୁ ଆମେ ଅର୍ଥ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସେବା ଓ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଭାବିଥାଉ । ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ସ୍କୁଲରେ ମାସ ଶେଷରେ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରିବା ପରେ କିଛି ମୁଦ୍ରା ଆକାରରେ ଅର୍ଥପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ଯାହାକୁ ଆମେ ଦରମା ବା ପାରିଶ୍ରମିକ କହିଥାଉ ଏବଂ ସେହି ଦରମାରେ ସେ ବସ୍ତୁ ଓ ସେବା କ୍ରୟ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ, ପରିବହନ / ଭ୍ରମଣ ଖର୍ଚ୍ଚ, ସେଲୁନ ଖର୍ଚ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି – ଯାହାକି ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନ ପାଇଁ ଜରୁରୀ ଅଟେ ।

ତେବେ ଆମକୁ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ହେବ ଯେ ଏପରି କେତେକ ସମାଜ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁଠାରେ ଆମର ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତଥା ମୁଦ୍ରାର ପ୍ରଚଳନ ନାହିଁ । ଅର୍ଥ କହିଲେ ଆମେ ବୁଝୁ ଯେ ଏହା ବିନିମୟର ଏକକ, ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ଆମର ଦରକାରୀ ଯେକୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ସେବା କ୍ରୟ କରି ପାରିବୁ । କୃଷିଜୀବି ସମାଜ ଓ ଜନଜାତି ସମାଜ, ଯେଉଁଠାରେ ଅର୍ଥ ସଂପକୀୟ ଧାରଣା ନ ଥାଏ, ସେହି ସମାଜକୁ ଅର୍ଥ ବିହୀନ ବା ମୁଦ୍ରା ବିହୀନ ସମାଜ କୁହାଯାଏ ।

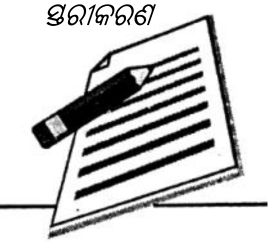

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୫ .୨.୧ ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ (Division of Labour)

ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜର (ସେଥିରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରଚଳନ ଥାଉ କି ନ ଥାଉ), ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଅଧିଗ୍ରହଣ ଓ ସେ ସବୁର ବସ୍ତୁରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ନିୟମ ଥାଏ । ସମ୍ବଳ ର ଉତ୍ସକୁ ଜାଣିବା ଓ ସେସବୁକୁ ବସ୍ତୁରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାର କୌଶଳ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଜଣାଥାଏ । ସେସବୁ ବସ୍ତୁର ବଣ୍ଟନ ଓ ବିନିମୟର ନିୟମ ମଧ୍ୟ ଜଣାଥାଏ । ସମସ୍ତ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ । ଯାହାର ପରିଭାଷାରେ ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଲିଙ୍ଗ, ବୟସ, ଦକ୍ଷତା ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ଅନୁସାରେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜୀବିକା ଆବଣ୍ଟନ ର ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହେଉଛି ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ।

ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ର ଜଟିଳତା ଓ ବିବିଧତା ଆଧାର ରେ ସମାଜ ମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଜନଜାତି ଓ କୃଷିଜୀବୀ ସମାଜ ମାନେ ସରଳ ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୃଥକୀକରଣ ବା ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ର ପରିମାଣ ଖୁବ୍ କମ୍ । ବଡ଼ ବଡ଼ ପାରଂପାରିକ ସମାଜରେ ୨୦ /୩୦ ପ୍ରକାରର ଶିଳ୍ପକଳା ତଥା ଅନ୍ୟ ଅଳ୍ପ କିଛି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବାଣିଜ୍ୟ କୌଶଳ ତଥା ଜୀବିକା ଯଥା- ପୁରୋହିତ, ପୂଜାରୀ, ସୈନିକ ଗାୟକ ଇତ୍ୟାଦି ଛଡ଼ା ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ନ ଥାଏ ।

ଶିକାରୀ ତଥା ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ମାନଙ୍କ ଭଳି ଅତି ଆଦିମ ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ପୃଥକୀକରଣ ର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭାବ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଏହି ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ର ଅଭାବ ର ଅର୍ଥ ଏହା ନୁହଁ ଯେ ସେସବୁ ସମାଜରେ ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ନ ଥାଏ । କାରଣ ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବୟସ ଭିତ୍ତିକ ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ଥାଏ । ଏହି ସବୁ ସମାଜରେ ଶିକାର କରିବା ପୁରୁଷ ମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ, ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ମହିଳା ମାନେ କରିଥା'ନ୍ତି ।

୧୫ . ୨.୨ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ଅର୍ଥନୀତି (Industrial Economy)

ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ଶିଳ୍ପ ଭିତ୍ତିକ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା କୁ ତିନି ଭାଗରେ ବାଣ୍ଟିଥା'ନ୍ତି - ପ୍ରାଥମିକ, ଗୌଣ ଓ ଆଂଶିକ ।

ଏକ ଅର୍ଥନୀତିର ପ୍ରାଥମିକ ଭାଗରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ ର ସଂଗ୍ରହ ସାମିଲ ଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ କୃଷି, ଖଣିଜ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ବନଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ମତ୍ସ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଇତ୍ୟାଦି ରହିଥାଏ । ଅର୍ଥନୀତି ର ଗୌଣ ଭାଗରେ କଞ୍ଚାମାଲକୁ 'ତିଆରୀ ଦ୍ରବ୍ୟ' ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ସାମିଲ ଥାଏ । ଉଦ୍ୟୋଗ ର ପ୍ରଚଳନ ପରେ ଗୌଣ ଭାଗ (Secondary Sector) ର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା ର ଆଂଶିକ ସେକ୍ଟର ବା Tertiary Sector କହିଲେ ସେବା ଶିଳ୍ପ (Serivice Industries) କୁ ବୁଝାଏ । ଏହା ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ସେବା ଯୋଗାଏ । ଗୌଣ ସେକ୍ଟର ର ଉଦାହରଣ ହେଲା- ଔଷଧ, ଶିକ୍ଷା, ପରିଚାଳନା ସଂପର୍କୀୟ ତଥା କିରାଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସେବା ।

ଯେଉଁ ସବୁ ସମାଜରେ ଔଦ୍ୟୋଗିକୀକରଣ ବ୍ୟାପକ ସ୍ତରରେ ହୋଇ ନ ଥାଏ, ସେଠାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ବଡ଼ ଭାଗ ପ୍ରାଥମିକ ସେକ୍ଟର ରେ କାମ କରିଥା'ନ୍ତି । ଭାରତରେ ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ତିନି ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଶ୍ରମଶକ୍ତି (Work Force) କୃଷି ଉତ୍ପାଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ରେ ନିୟୋଜିତ ଥା'ନ୍ତି । ଏହା ତୁଳନାରେ ଶିଳ୍ପାୟନ ହୋଇଥିବା ଦେଶମାନଙ୍କ ରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ରଭାଗ କୃଷିରେ ନିୟୋଜିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଶିଳ୍ପାୟନ ର ପ୍ରସାର ସହିତ ଅର୍ଥନୀତିର ଅନ୍ୟ ସବୁ ସେକ୍ଟର ର ପ୍ରସାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଶିଳ୍ପାୟନ ର ବୃଦ୍ଧି ସହ ସେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ ।

୧୫ .୩ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରକାର (Types of Economic Systems)

ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ କରିବା ଆଧାରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ଆମେ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ରେ ବିବେଚନା କରିପାରିବା, ଯେପରିକି ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

୧୫.୩ .୧ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ (Food Collection)

ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ସମ୍ବଳ, ଯଥା- ବନ୍ୟଜାତ ଉଭିଦ ଓ ପଶୁ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ ଏହା ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସର୍ବ ପୁରାତନ ପ୍ରକାର । ଏକ ସମୟ ଥିଲା ଯେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ସମାଜ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ, ମନୁଷ୍ୟ ଇତିହାସରେ, ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ଧରି ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

ସମୟ ଅତିବାହିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଅବଲୁପ୍ତ ହୋଇଛି । ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱର କେତେକ ସମୁଦାୟ ଶିକାର କରି, ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ଓ ମାଛ ଧରି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରୁଛନ୍ତି । ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଉଦାହରଣ ହେଲା (ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ)- ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା ର କାଲାହାରୀ ମରୁଭୂମି ର କୁଙ୍ଗ୍ ବୁଶମେନ୍, ଜାଇରେ ର ମାବୁତି, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିୟ ଜନଜାତି, କପର ଏସ୍କିମୋ, ଓ ଆଣ୍ଡାମାନ ଦ୍ୱୀପ ପୁଞ୍ଜରେ ଜନଜାତି ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୫ .୩ .୨ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ (Food Production)

ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ୧୦,୦୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ବଡ଼ ଭୌଗୋଳିକ ଅଞ୍ଚଳ ରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୁଦାୟ କୃଷି, ପଶୁପାଳନ ଓ ବୃକ୍ଷରୋପଣ ଆଦି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆଜିକାଲି, ବିଶ୍ୱର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ଘରୋଇ ବୃକ୍ଷଲତା ଓ ପଶୁ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଖାଦ୍ୟ ପାଇଁ ନିର୍ଭର କରୁଛନ୍ତି । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ତିନି ପ୍ରକାର ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କଥା କହିଛନ୍ତି - ଉଦ୍ୟାନ କୃଷି (horticulture), ଗହନ କୃଷି (intensive agriculture) ଓ ପଶୁପାଳନ ।

୧୫.୩ .୨.୧ ଉଦ୍ୟାନ କୃଷି (Horticulture)

- ଉଦ୍ୟାନ କୃଷିରେ ସମସ୍ତ ଫସଲ, ସରଳ ବୈଷୟିକ କୌଶଳ ଓ ଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତି ର ଉପାଦାନ ରେ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ ।
- ଉଦ୍ୟାନ କୃଷି ସ୍ଥାୟୀ ଚାଷ ଜମିରେ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।
- ଉଦ୍ୟାନ କୃଷିରେ ସରଳ ଯନ୍ତ୍ରପାତି, ଯଥା - ଶାବଳ, ଟାଙ୍ଗିଆ ଓ ଲାଠି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।
- ଏଥିରେ ଲଙ୍ଗଳ ଓ ଟ୍ରାକ୍ଟର ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇ ନ ଥାଏ ।
- ଉଦ୍ୟାନ କୃଷିବିତ୍‌ମାନେ ମୃତ୍ତିକାର ଉର୍ବରତା ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ କୃତ୍ରିମ ପଦ୍ଧତି ର ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଆମେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ର ଉଦ୍ୟାନ କୃଷି ବିଷୟରେ ଜାଣୁ । ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାର ର ଉଦ୍ୟାନ କୃଷିରେ ଗଛ ବଡ଼ ବଡ଼ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାର ରେ, ଯାହାକି ବ୍ୟାପକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରଚଳିତ, ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କୃଷି କରାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ଉଦ୍ୟାନ କୃଷିରେ ଜମିକୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟାବଧି ରେ କମ୍ ସମୟ ପାଇଁ ଚାଷ

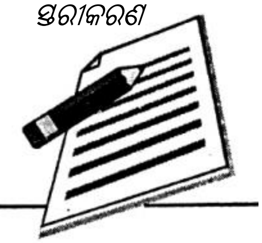

ଟୀପ୍ପଣୀ

କରାଯାଏ । ଏହାପରେ କିଛି ଦିନ ପାଇଁ ଜମିକୁ ଖାଲି ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ । କୃଷି ନ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ଏହି ଜମିରେ ଅନାବନା ଜଙ୍ଗଲୀ ଗଛ ଉଠେ । ପରେ ଏହାକୁ କାଟି ପୋଡ଼ି ଦିଆଯାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଜମିର ଉର୍ବରତା ବୃଦ୍ଧି କରି ବିଭିନ୍ନ ଚାଷ କରାଯାଏ ଏବଂ ପୁଣି କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଜମିକୁ ଖାଲି ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଘଟେ । ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କୃଷି କରୁଥିବା ଜନ ସମୁହମାନେ ହେଲେ, ବ୍ରାଜିଲ ର କାୟାପୋ, ଇକ୍ୟୁଏଡ଼ରର ଜିଭାରୋ, ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ଦ୍ୱୀପର ସାମୋଆନ ଓ ଭାରତର ମାଲ ପାହାଡ଼ିଆ ତଥା ବୈଗା ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୫ .୩.୨.୨ ଗହନ କୃଷି (Intensive Agriculture)

➪ ଗହନ କୃଷିକୁ ସ୍ଥାୟୀ କୃଷି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

➪ ଏହି ପ୍ରକାର କୃଷିରେ ଜମିକୁ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଚାଷ କରାଯାଏ ।

➪ ଚାଷୀ ମାନେ ଜୈବିକ ସାର ଦ୍ୱାରା ଜମିର ଉର୍ବରତା ବଢ଼ାନ୍ତି ।

➪ ଜମିରେ ଜଳ ସେଚନ କରାଯାଇଥାଏ । ମୌସୁମୀ ବର୍ଷା ଜଳ ସହିତ ନଦୀ, ନାଳ ରୁ ଜଳ ସେଚନ କରାଯାଇଥାଏ ।

➪ ଚାଷ ପାଇଁ ଜଟିଳ ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ ।

➪ ବିକଶିତ ଅଞ୍ଚଳ ରେ ଟ୍ରାକ୍ଟର ର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ଗହନ କୃଷି, ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଥାୟୀ ଓ ବୃହତ୍ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମୁଦାୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । ଏକ କୃଷି ସମୁଦାୟ ର ଆନ୍ତଃ ସଂପର୍କ ଉପରେ ଏହାର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଭାବ ରହିଛି । ଉଦ୍ୟାନ ବିତ୍ ମାନେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ କ୍ଷୁଦ୍ର ସମୁହ ରେ ରୁହନ୍ତି ଓ ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟାସ୍ଥାନ କୁ ଯା'ନ୍ତି । ଏହା ଜମି ଚୟନ ରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୧୫ .୩.୨.୩ ପଶୁପାଳନ (Pastoralism)

➪ ଯେଉଁ ସମୁଦାୟ ର ଲୋକ ଗୃହପାଳିତ ପଶୁ ରଖନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ପଶୁପାଳନ ସମୁଦାୟ କୁହାଯାଏ ।

➪ ଏହି ପଦ୍ଧତି ର ଚାଷ ମାଧ୍ୟମରେ ଶୁଷ୍କ ଓ ମରୁଭୂମି ଓ ଶୁଷ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

➪ ଏଥିରେ ପଶୁପାଳନ, ମାଂସ, ଦୁଗ୍ଧ, ଲୋମ, ଗୋବର (ଇନ୍ଧନ ପାଇଁ) ଇତ୍ୟାଦି ପାଇଁ କରାଯାଏ ।

➪ ପଶୁପାଳନକାରୀ ମାନେ ଶିକାରୀ - ସଂଗ୍ରହକାରୀ ମାନଙ୍କ ଭଳି ଆତ୍ମନିର୍ଭର ହୋଇ ନଥା'ନ୍ତି । କାରଣ ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନ କୁ ଅଣ-ପଶୁପାଳନ କାରୀଙ୍କ ସହିତ ବିନିମୟ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ପଶୁପାଳନକାରୀ ମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପଶୁମାନଙ୍କୁ ସାଧାରଣତଃ ପଶୁ-ବ୍ୟାପାରୀ ମାନଙ୍କୁ ବିକ୍ରି କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବାଟ ଦେଇ ସେହି ପଶୁ ମାନେ କଂସେଇ ଖାନା ରେ ପହଁଛନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ମାରି ମାଂସ କରାଯାଏ । କେତେକ ପଶୁଙ୍କ ଲୋମରୁ ଉଲ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିକ୍ରି କରାଯାଏ । କେତେକ ପଶୁ ପାଳନ କାରୀ ଦୁଗ୍ଧ ଓ ଦୁଗ୍ଧଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଥା - ଲହୁଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ବିକ୍ରି କରନ୍ତି ଓ ନିଜ ଉପଯୋଗ ପାଇଁ ରଖନ୍ତି । କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ପଶୁପାଳନ କାରୀ ଜନଜାତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ-ପୂର୍ବ ଏସିଆ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଇରାନ ର ବାସାରି, ଲାପ୍ସ୍, ଭାରତ ର ଗାଦି ଓ ରାବାରି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୫ .୨

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

୧ . ଟଙ୍କା / ମୁଦ୍ରାର ବ୍ୟବହାର ଜାଣି ନ ଥିବା ସମାଜକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

୨. ________ ସମାଜରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଚାକିରୀ ଓ ପୃଥକୀକରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୩ . କୋଦାଳ ର ସମ୍ବନ୍ଧ ________ କୃଷି ସହିତ ରହିଛି ।

୪ . ପଶୁପାଳନ କାରୀମାନେ ସାଧାରଣତଃ ________ ଓ ________ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯା'ନ୍ତି ।

୫ . ଭାରତର ବୈଗା ଜନଜାତି ହେଉଛନ୍ତି ________

୧୫.୪ ସରଳ ଓ ଜଟିଳ ସମାଜର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା : ଏକ ତୁଳନା (Economic System of Simple and Complex Societies : A Comparison)

ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଉତ୍ପାଦନ କୁ ସମାଜର ଉଦ୍‌ଭବ ଧାରା ସହ ଦେଖାଯାଏ । ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଦ୍‌ଭବ ର ପ୍ରଥମ ସ୍ତର ହେଲା ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ତା' ପରେ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ହେବା ମାତ୍ରେ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ବ୍ୟବସ୍ଥା କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇ ଗଲା । ପରନ୍ତୁ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଉତ୍ପାଦନ ର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନେକ ବର୍ଷ ଯାଏ ଏକତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଧୀରେ ଧୀରେ ଲୋପ ପାଇ ଯାଉଛି । କିନ୍ତୁ ସାଂପ୍ରତିକ ସମାଜରେ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ଆମେ ଶିକାରୀ ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ସମୁଦାୟ ମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାର ଦେଖୁଛୁ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏକ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିୟ ଆଦିମ ଜନ ଜାତିର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇ ପାରେ, ଯେଉଁ ମାନେ କି ଅଧିକାଂଶ ହେଉଛନ୍ତି ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ - ଏମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ର ବିକଶିତ ଓ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ସମାଜରେ ମଧ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି ।

ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବଳ ଅତି ନ୍ୟୁନତମ ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଉତ୍ପାଦନ କେବଳ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ମେଣ୍ଟାଇବା ପାଇଁ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା ବଜାର ପାଇଁ ବା ବାଣିଜ୍ୟିକ କାରବାର ପାଇଁ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସରଳ ଓ ପାରଂପାରିକ ସମାଜରେ ପରିବାର ଉଭୟ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ଖାଦ୍ୟ ଉପଭୋଗ ର ଏକକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ପରିବାର ର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ନିଜ ଜମିରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ଉତ୍ପାଦନ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହାର ବିପରୀତ ଜଟିଳ ସମାଜରେ ଉତ୍ପାଦନ କେବଳ ବଜାର ପାଇଁ କରାଯାଏ । ଲୋକମାନେ ନିଜର ବହୁବିଧ ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ବଜାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ଜଟିଳ ସମାଜରେ ପରିବାର କେବଳ ଏକ ଉପଭୋଗ ର ଏକକ (Unit of Consumption) ଅଟେ । ଏଠାରେ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବିତରଣ ବଜାର ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଓ ସ୍ୱଭାବତଃ ଅତି ଜଟିଳ । ଅତଏବ, ସରଳ ସମାଜ ମାନେ ଜୀବିକା-ଉପାର୍ଜନ କେନ୍ଦ୍ରିତ ହେଲା ବେଳେ ଆଧୁନିକ ସମାଜ ମାନେ ବଜାର କେନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

୧୫. ୪.୧ ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା (System of Exchange)

ମାନବ ସମାଜରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନି ପ୍ରକାର ର ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥାକ୍ରମେ ସେମାନେ ହେଲେ - ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ, ପୁନର୍ବିତରଣ ଓ ବଜାର । ସମାଜରେ ସମାନ ସ୍ଥିତିରେ ଥିବା ଲୋକ ମାନଙ୍କ

ଟୀପ୍ପଣୀ

ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ବିନିମୟକୁ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ 'କ', 'ଖ' କୁ ଦେଉଥିବା ଜିନିଷ କୁ 'ଖ', ଅତିଶୀଘ୍ର ବା କିଛି ସମୟ ପରେ ସମାନ ପରିମାଣ ରେ ଫେରାଇ ଦେଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାରର ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି ପୁନର୍ବିତରଣ । ଯେଉଁଥିରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ଉପହାର ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ଓ ପରେ ତାକୁ ଫେରାଇ ଦେଇଥାଏ । ଏହାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ହେଲା ସଂପ୍ରତିକ ସମାଜର ରାଜନୈତିକ ନେତା ଓ ସେମାନଙ୍କର ସମର୍ଥକ । ତେବେ ଏହି ପୁରସ୍କାର ବା ଉପହାର ର ଫେରାଇବା ପ୍ରଣାଳୀ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷ ରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

୧୫. ୪.୨ ବଜାର (Market)

ବଜାର ହେଉଛି ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ର ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ବଜାର ର ଦୁଇଟି ଉପଯୋଗିତା ରହିଛି । ପ୍ରଥମେ ବଜାର କୁ ଏକ ସ୍ଥାନ ଭାବେ ବିନେଚନା କରାଯାଏ, ଯେଉଁଠାରେ ଲୋକମାନେ ବସ୍ତୁ ବିନିମୟ କରିବା ପାଇଁ, କ୍ରୟ-ବିକ୍ରୟ କରିବା ପାଇଁ ଏକତ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବଜାରରେ ମିଳୁଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ମୂଲ୍ୟ, ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଉପଲବ୍ଧତା ର କାରକ ମାନେ ନିରୂପଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହାକୁ ବଜାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୁହାଯାଏ ।

୧୫. ୪.୩ ସରଳ ଓ ଜଟିଳ ସମାଜର ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା (markets in simple and Complex Societies)

ବଜାର ପରିସ୍ଥିତି ଅନୁଯାୟୀ ସରଳ ସମାଜକୁ ଦୁଇ ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ପ୍ରଥମ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବଜାର ଦୃଶ୍ୟ ସଂପର୍କୀୟ ଧାରଣା ନ ଥାଏ, ସେମାନଙ୍କୁ ବଜାର ବିହୀନ ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ଶିକାରୀ-ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ମାନଙ୍କର ସମାଜ ଏହି ଶ୍ରେଣୀୟ । ଦ୍ୱିତୀୟ, ସେହି ସବୁ ସରଳ ସମାଜ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କ ର ବଜାର ଦୃଶ୍ୟ ଥାଏ, ଲୋକ ମାନେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ବିନିମୟ ପାଇଁ ଏକତ୍ର ହୋଇଥା'ନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ବଜାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନ ଥାଏ । ଆଧୁନିକ ଜଟିଳ ସମାଜରେ ବଜାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଉଛି ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ । ଏହା ସରଳ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଇ ନ ଥାଏ । ତେଣୁ, ଯେତେବେଳେ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ଜନଜାତି ଓ କୃଷି ସମାଜ କଥା କୁହନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବାସ୍ତବରେ ସେମାନେ ବଜାର ଦୃଶ୍ୟ କଥା କୁହନ୍ତି ବଜାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଥା ନୁହେଁ ।

ଜଟିଳ ସାମଜ ମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ବଜାର ଉପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରେ କରିଥା'ନ୍ତି । ଯଦି ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମାପ୍ତ ହୋଇଯିବ, ତେବେ ସମାଜ ଭୁଷୁଡ଼ି ପଡ଼ିବ, କାରଣ ଯାହାକି ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବଣ୍ଟନ ର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ବଜାର ରେ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୁତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଜଟିଳ ସମାଜରେ ଯେହେତୁ ପରିବାର ଉତ୍ପାଦନର ଏକକ ନୁହେଁ, ସେଥିପାଇଁ ଏହାକୁ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ବଜାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ସରଳ ସମାଜ, ଯେଉଁ ଥିରେ କି "ବଜାର ଦୃଶ୍ୟ" ମହଯୁଦ ଥାଏ ସେହି ସମାଜରେ ଲୋକ ମାନେ ନିଜର ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ବଜାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ନିଜର ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ ପାଇଁ ନିଜେ ଉତ୍ପାଦନ କରିଥା'ନ୍ତି । ଯଦି ସେମାନେ କୌଣସି କାରଣରୁ ଉତ୍ପାଦନ କରି ନଥା'ନ୍ତି, ଆପୋଷ ଦେଣ-ନେଣ ତଥା ପୁନର୍ବଣ୍ଟନ ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନେ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ପୁନଶ୍ଚ, ସରଳ ସମାଜରେ ବଜାର, ବାସ୍ତବ ରେ ଶୁଦ୍ଧ ଆର୍ଥିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇ ନଥା'ନ୍ତି । କାରଣ ସେସବୁ ସମାଜରେ ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏକ ନିୟମିତ ଲକ୍ଷଣ ହୋଇ ନ ଥାଏ । କେବଳ ମେଳା, ଉତ୍ସବାନୁଷ୍ଠାନ ସମୟରେ ସାମୟିକ ଭାବେ ବଜାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ବଜାର ସାପ୍ତାହିକ କିମ୍ବା ପାକ୍ଷିକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବଜାର କୁ ଆସୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଜଟିଳ ସମାଜ ର ଘଟଣା ଭଳି କ୍ରେତା-ବିକ୍ରେତାର ଭିଡ଼ ହୋଇ ନଥା'ନ୍ତି । ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଏକ ମେଳା ବା ହାଟ ପରି ହୋଇଥାଏ । ଲୋକ ମାନେ, ନିଜର ସାଙ୍ଗ-ସାଥୀ ଓ ଜ୍ଞାତି-କୁଟୁମ୍ବ ଙ୍କୁ ଭେଟିଥା'ନ୍ତି । ଯେହେତୁ ବଜାର କୁ ବେଶ୍ କିଛି ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ଆସିଥା'ନ୍ତି, ତେଣୁ ଏହି ପରିବେଶ ରେ କେତେକ "ରାଜନୈତିକ ଘୋଷଣା' (Political announcements) କରାଯାଇଥାଏ । କେତେକ ସମାଜରେ 'ବଜାର ଦିନ' କୁ କୋର୍ଟ ଦିବସ' ବା 'ଅଦାଲତ ଦିବସ' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ବଜାର ଦିନ ବା ହାଟ ଦିବସରେ ଚୁଡାନ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।

ତେଣୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତୁଳନାରେ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଧିକ କରିଥାଏ । ଏହାର ବିପରୀତ ଜଟିଳ ସମାଜରେ ବଜାର ଏକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୧୫.୪.୪ ଦ୍ରବ୍ୟ-ଦ୍ରବ୍ୟ / ଦ୍ରବ୍ୟ-ସେବା ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Barter System)

ସରଳ ସମାଜରେ ଏକ ପ୍ରକାର ମୁଦ୍ରା ବିହୀନ ବିନିମୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଦଳରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ବିନିମୟ କରାଯାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେବା ବଦଳରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଦଳରେ ସେବା ବିନିମୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରେ ବିନିମୟର କୌଣସି ସମାନ ମାପକାଠି ନ ଥାଏ । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଙ୍କ ଭାଷାରେ ସେଠାରେ ଏପରି କୌଣସି ସାଧାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିବା ମୁଦ୍ରା / ଅର୍ଥ ନ ଥାଏ, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଲୋକଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକ ଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ସେବା କ୍ରୟ କରାଯାଇ ପାରିବ । ସରଳ ସମାଜରେ କେବଳ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ-ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ-ମୁଦ୍ରା / ଅର୍ଥ ଥାଏ, ଯେଉଁଥିରେ, କିଛି ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଅନ୍ୟ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗାଈ / ବା ପଶୁଧନ ଦିଆଯାଇ ବୋହୁକୁ ଘରକୁ ନିଆଯାଏ । ଏହାକୁ ବଧୂ-ମୂଲ୍ୟ ବା କନ୍ୟା-ମୂଲ୍ୟ କୁହନ୍ତି । ତେବେ ଏହି ପଶୁଧନ ବଦଳରେ ଅନ୍ୟ କିଛି ବସ୍ତୁ କ୍ରୟ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ସରଳ ସମାଜରେ ବସ୍ତୁ ବିନିମୟ ବା ନେଣ-ଦେଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ସବୁ ଦର୍ଶାଉଛି ଯେ ସରଳ ସମାଜ ମାନେ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସରଳ, ମୁଦ୍ରା-ବିହୀନ, ବସ୍ତୁ ବିନିମୟ ପ୍ରଣାଳୀ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଥା'ନ୍ତି ଓ ବଜାର କେବଳ ଏକ କ୍ରୟ ବିକ୍ରୟ ବା ବିନିମୟ ସ୍ଥଳ ନ ହୋଇ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ର ବ୍ୟାପକ ଦିଗକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିନିମୟର ଜଟିଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥାଏ, କାରଣ ସେମାନେ ସାଧାରଣ-ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ -ମୁଦ୍ରା / ଅର୍ଥ ର ବ୍ୟବହାର କରି ନ ଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆର୍ଥିକ ଲାଭ ଠାରୁ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ବିପରୀତ, ଜଟିଳ ସମାଜରେ ଲୋକମାନେ ବୈଷୟିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅଧିକ କୃତ୍ରିମ ହୋଇଥା'ନ୍ତି, ମୁଦ୍ରା / ଅର୍ଥ ଉପରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବରେ ନିର୍ଭର କରିଥା'ନ୍ତି, ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥା'ନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆର୍ଥିକ ଲାଭ ତୁଳନାରେ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟାବୋଧର କିଛି ଅର୍ଥ ନ ଥାଏ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

୧୫.୫ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ (Economic Development)

ଅର୍ଥନୀତିରେ ବିକାଶ ମୂଳକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାକୁ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ କୁହାଯାଏ । ବିକାଶ ମୂଳକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯେ କେବଳ ସକାରାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ, ତା' ନୁହେଁ; ଏହାକୁ ବାହାରୁ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଲାଗୁ କରାଯାଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ସମାଜରେ ବିକାଶ ର ଯୋଜନା ବାହ୍ୟ ଏଜେନ୍ସି ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ ।

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ବିକାଶର ଧାରଣା ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଜନଜାତି ଓ କୃଷି ଭିତ୍ତିକ ସମାଜର ବିଲୁପ୍ତି ଦେଖି ସାମାଜିକ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ଓ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ି ଥିଲେ । ସେହି ସବୁ ସମାଜର ଲୋପ ପାଇବାର କାରଣ ବାହ୍ୟ ସମାଜ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ସଂପର୍କ ହେବା ଥିଲା । ଏହି ବାହ୍ୟ ସମାଜ ମାନେ ସେହି ସବୁ ସମାଜ (ଜନଜାତି ଓ କୃଷି ସମାଜ) କୁ ଶୋଷଣ କରି, ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ବଳକୁ ଅପହରଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେହି ସବୁ ସମାଜର ଯତ୍ନ ନେବା ଜରୁରୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ବୈଚାରିକ ମତବାଦ ବିକାଶର ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ରାସ୍ତା ଦେଖାଇ ଥିଲା ।

ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶର ମୂଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି- ଅଭାବ ଓ କ୍ଷୁଧା କୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ କରିବା ଅଥବା ବହୁଭାବରେ ହ୍ରାସ କରିବା ଏବଂ ଯେପରି ଲୋକମାନେ ଅନ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରିବେ, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ କରାଇବା । ଏହି ଦୁଇ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ, ଯେଉଁ ସମୁଦାୟ ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି, ସେହି ସମୁଦାୟ କୁ ବିକାଶ ର ପ୍ରକ୍ରିୟା ରେ ନିହାତି ସାମିଲ କରାଯିବା ଦରକାର । ସେହି ସମୁଦାୟର ଲୋକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକତା ଓ ଆବଶ୍ୟକତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ, ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟା ରେ ନିୟୋଜିତ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନେ ହାସଲ କରିବା ଦରକାର । ଏହି ସବୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଷୟ କୁ ଯଦି ବିଚାର କୁ ନିଆ ନ ଯାଏ, ତାହାହେଲେ ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଯୋଜନା ସବୁ ନିଷ୍ଫଳ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୫.୩

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ (ପ୍ରତ୍ୟେକ) ପାଇଁ, ଠିକ୍ ଥିଲେ **T** ଓ ଭୁଲ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ **F** ଲେଖ ।

୧. ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ପୂର୍ବରୁ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଉଥିଲା ।

୨. ଜଟିଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ପରିବାର ଉତ୍ପାଦନର ଏକକ ଥିଲା ।

୩. ପାରସ୍ପାରିକ ଦେଣ-ନେଣ, ସମାଜରେ ସମାନ ସ୍ଥିତିରେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ ।

୪. ବଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ର ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଉପସ୍ଥିତି ରହିଛି ।

୫. ମୁଦ୍ରା / ଅର୍ଥ ର ଅଭାବରେ ବସ୍ତୁ ବିନିମୟ ହୋଇଥାଏ ।

୬. ସରଳ ସମାଜରେ ବଜାର ମାନେ ଅର୍ଥନୈତିକ ଏକକ ଥିଲେ ।

୭. ବିକାଶ ର ସ୍ୱଭାବ କେବଳ ଆର୍ଥିକ ହୋଇଥାଏ ।

୮. ବିକାଶ ଯୋଜନା ମାନଙ୍କରେ ସମୁଦାୟ ମାନଙ୍କୁ ସାମିଲ କରାଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

୧୫.୬ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Political System)

ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି ସମାଜର ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯାହା, ଏକ ପକ୍ଷରେ ଆଇନ ଶୃଙ୍ଖଳା ବଜାୟ ରଖିବାରେ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସମାଜର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା କୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାରେ ମନୁଷ୍ୟ ର ଭୂମିକା କୁ ପରିଭାଷିତ କରିଥାଏ । ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପରିଚାଳନା ଏବଂ ବାସ୍ତବରେ ଏହା ସରଳ ସମାଜର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନର ଜଟିଳ ସମାଜରେ ଏହି ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ସମ୍ବଳ ର ବଣ୍ଟନ ।

ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଦାନ ହେଲା ରାଷ୍ଟ୍ର । ଏଠାରେ ଆମକୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ପୃଥିବୀରେ ଏପରି କେତେକ ସମାଜ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁ ଥିରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଭଳି ଅନୁଷ୍ଠାନ ନାହିଁ । ଶିକାରୀ ଓ ଖାଦ୍ୟ-ସଂଗ୍ରହକାରୀ ସମାଜ, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପଶୁପାଳକ ଓ କୃଷି ଭିତ୍ତିକ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ରାଜା ବା ମୁଖିଆ ବା ମାଲିକ ନ ଥା'ନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି କ୍ଷମତାର କେନ୍ଦ୍ର । ସେମାନଙ୍କର ସରକାର ଓ ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ନ ଥାଏ । ଧନୀ ଗରିବ ଶ୍ରେଣୀ, ତଥା ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଉଥିବା ଓ ବଂଚିତ ହେଉଥିବା ଶ୍ରେଣୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାଜର ବିଭାଜନ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଏହି ସମାଜ ମାନଙ୍କୁ ରାଷ୍ଟ୍ର-ବିହୀନ ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ସେମାନେ, କେନ୍ଦ୍ରିୟ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, ସରକାର, ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିବା ସମାଜ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ଏହିସବୁ ସମାଜକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର-ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ରାଷ୍ଟ୍ର ବିହୀନ ସମାଜର ଉଦାହରଣ ହେଲା - ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିୟ ଆଦିମ ସମାଜ, ୟାକୋ ଓ ଇବୋ (ନାଇଜେରିଆ), ପୂର୍ବ ଆଫ୍ରିକାର ମାସାଇ ଓ ନାନ୍ଦି, ସୁଦାନ ର ନୁଏର ଇତ୍ୟାଦି । ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ରାଜନୈତିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ର ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଲା ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାର ଜୁଲୁ ।

ରାଷ୍ଟ୍ର ବିହୀନ ସମାଜରେ ରାଜନୈତିକ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅନୁପସ୍ଥିତି ର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ସେମାନେ ଏକ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଅସ୍ତିତ୍ୱ କୁ ନେଇ ରହନ୍ତି । ସେମାନେ ଅରାଜକତାର ସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ନ ଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନେ ସମାଜରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କାୟମ କରିଥା'ନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ସଂଘର୍ଷର ସମାଧାନ କରନ୍ତି । କେତେକ ଧର୍ମାଧିକାରି ମଧ୍ୟ ଏହି ସବୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରନ୍ତି । ନୁଏର, ମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ମୁଖ୍ୟ ବା ବ୍ୟାଘ୍ରଚର୍ମ -ମୁଖ୍ୟ ଥା'ନ୍ତି ଓ ହତ୍ୟା ମାମଲାରେ ସେମାନେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ସମାଧାନ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, କୌଣସି ବି ସମାଜ ସଂଘର୍ଷ ତଥା ଆଚରଣ ନିୟମ ଭଙ୍ଗରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜ, ସଂଘର୍ଷ କୁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ବାଟରେ ସମାଧାନ କରିଥା'ନ୍ତି ।

୧୫.୭ କ୍ଷମତା ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (Power & Authority)

କ୍ଷମତା, କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ ଓ ଏମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅଲଗା କରୁଥିବା କାରକ ହେଉଛି ବୈଧତା (Legitimacy), ଅର୍ଥାତ୍ ସମାଜର ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା, କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ କୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି କି ନାହିଁ ଓ ଏହା ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଦରକାର ଥିଲା ନା ନାହିଁ । ବୈଧତାର ଅର୍ଥ ହେଲା 'ସଠିକତା' (Rightfulness) କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କୁ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ ପାଇଁ ଅଧିକାର ମିଳିଛି ନା ନାହିଁ । ପୋଲିସ ଓ ଗୁଣ୍ଡା, ଉଭୟ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି । ତେବେ କେବଳ ପୋଲିସ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବା ବଳର ବୈଧତା ଥାଏ । ରାଷ୍ଟ୍ର ଏପରି ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ ପରିଭାଷିତ ହୋଇଛି ଯାହାର ବୈଧ ହିଂସା

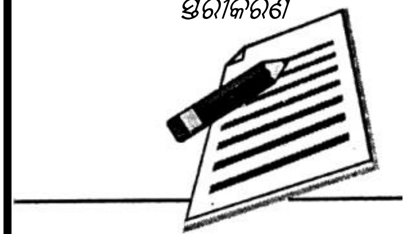

ଟୀପ୍ପଣୀ

(Legitimate Violence) କରିବାର ଅଧିକାର ରହିଛି । ଯେତେବେଳେ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ ବୈଧ ହୋଇଥାଏ ସେତେବଳେ ଏହାକୁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । ଖାଲି କ୍ଷମତା କହିଲେ ଆମେ ଜାଣି ପାରିବାନି ଯେ ତାହା ବୈଧ କି ନୁହେଁ, କାରଣ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ ଓ ତାହାର ମାନ୍ୟତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱର ଧାରଣାରେ ବୈଧତାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ତେଣୁ ବୈଧ କ୍ଷମତାକୁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କୁହାଯାଏ ।

୧୫.୮ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ର ପ୍ରକାର (Types of Authority)

ଆମେ ତିନି ପ୍ରକାରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କଥା ଚିନ୍ତା କରି ପାରିବା - ପାରଂପାରିକ, ଦିବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ ଓ ଆଇନଗତ-ତାର୍କିକ । ସରଳ ସମାଜରେ ପାରଂପାରିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, ଜଟିଳ ସମାଜରେ ଆଇନଗତ-ତାର୍କିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଦେଖାଯା'ନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଏକତ୍ର ରହିବା ସମ୍ଭବ । ଏକ ପ୍ରକାରର ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ଉଭୟ ପାରଂପାରିକ ଭାବରେ ବଂଶଗତ ରାଜା ଓ ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ (ଯିଏ କି ଆଇନ ଗତ ତାର୍କିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ର ଉଦାହରଣ) ରହିପାରନ୍ତି ।

ଏହି ତିନି ପ୍ରକାରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, ସେମାନଙ୍କର ବୈଧତାର ସ୍ରୋତ ଅନୁଯାୟୀ ଅଲଗା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ନୀତି ଓ ପ୍ରଥା ରୁ ବୈଧତା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତାହା ପାରଂପାରିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପିତା ଙ୍କ ପରେ ଯଦି ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପୁତ୍ର ହାସଲ କରୁଥାଏ, ତାହାହେଲେ ଏହି ପ୍ରକାର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କୁ ପାରଂପାରିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (traditional authority) କୁହାଯାଏ । ଆଇନଗତ-ତାର୍କିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଔପଚାରିକ ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ ଓ ନୀତିନିୟମ ସବୁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ନିର୍ବିଶେଷ ରେ ସମସ୍ତ ଙ୍କ ଉପରେ ସମାନ ଭାବରେ ଲାଗୁ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ଯାହା ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବିତରିତ ହୁଏ । ଅବୟୋକ୍ତିକ ଆଇନ ଛଡ଼ା ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମେଧା ଓ ଯୋଗ୍ୟତାର ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ପାରଂପାରିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଯଥାସ୍ଥିତି ବଜାୟ ରଖିଲା ବେଳେ ଆଇନଗତ-ତାର୍କିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଏକ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ତେଣୁ ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସରଳ ସମାଜ ମାନେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଓ ପରଂପରା ଅନୁଗାମୀ ହେଲାବେଳେ, ଜଟିଳ ସମାଜ ମାନେ ବିକାଶଶୀଳ ତଥା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଗାମୀ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ତୃତୀୟ ପ୍ରକାରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକୁ ଦିବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (Charismatic Authority) କୁହାଯାଏ । ଏହା ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସଂକଟ ପରିସ୍ଥିତି (ଯାହାକୁ ସମାଧାନ କରିବା କଷ୍ଟ) ରୁ ଉପୁଜିଥାଏ । ଏହା ଘଟିଲେ ଲୋକ ମାନେ ଏପରି ଜଣେ ସର୍ବମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି କୁ ଖୋଜନ୍ତି ଯିଏ କି ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ, ସାମାଜିକ ବା ରାଜନୈତିକ ସଂକଟର ସମାଧାନ କରିପାରିବ । ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଦିବ୍ୟ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି "ଅସାଧାରଣ" ଦେଖାଯାଏ ଓ ସେହି ସବୁ ଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ ଯାହା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ ନ ଥାଏ । ଯଦି ଏହିପରି ଜଣେ ଦିବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷମତା ହାସଲ କରେ, ତାହାର କ୍ଷମତା କୁ ଦିବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (Charismatic Authority) କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷମତା ପରିସର ବାହାରେ ରହନ୍ତି ଓ ଲୋକ ମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି । ଏହାର ଏକ ଉତ୍ତମ ଉଦାହରଣ ହେଲା ଭାରତର ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଓ ବର୍ମାର ଅଙ୍ଗ୍ ସାନ୍ ସୁକୀ । ତେଣୁ ଆମକୁ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଓ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ ନେତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୫.୪

A ଓ B କୁ ମିଳାନ୍ତୁ

A	B
(କ) ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା	i) ସେମାନଙ୍କର ଆଇନ ଓ ସରକାର ନାହିଁ
(ଖ) ରାଷ୍ଟ୍ର ବିହୀନ ସମାଜ	ii) ଆଇନ ଶୃଙ୍ଖଳା ରକ୍ଷା ଓ ସମାଜର ପରିଚାଳନା
(ଗ) ଦିବ୍ୟ ପ୍ରତିଭା	iii) ଯେତେବେଳେ ଲୋକମାନେ ଅସାଧାରଣ ଓ ଅପ୍ରାକୃତିକ ଗୁଣ ଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଖୋଜନ୍ତି

୧୫.୯ ଧର୍ମର ସଂଜ୍ଞା (Definition of Religion)

ପୂର୍ବରୁ ଆମେ କହିଛୁ ଏପରି କୌଣସି ଜ୍ଞାତ ସମାଜ ନାହିଁ ଯେଉଁଥିରେ ଧର୍ମ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ରାଜନୈତିକ ନେତାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମବିହୀନ ସମାଜ ଗଠନ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ସେସବୁ ବିଫଳ ହୋଇଛି ଓ କୌଣସି ନା କୌଣସି ସ୍ୱରୂପରେ ଧର୍ମର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନିରନ୍ତର ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି । ଧର୍ମ କେବଳ ସର୍ବ ବ୍ୟାପୀ ନୁହେଁ । ପରନ୍ତୁ ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ ଏହା ଏକ ଦୃଢ଼ ଶକ୍ତି ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହେଉଛି ।

ଧର୍ମ ହେଉଛି ଏକ ବା ଏକାଧିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶକ୍ତିରେ ବିଶ୍ୱାସ । ବିଶ୍ୱାସ ସହିତ ରୀତିନୀତି ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗଠାରୁ ଧର୍ମର ଏକ ପରିଭାଷା, ଏହାକୁ ରୀତିନୀତି ଓ ବିଶ୍ୱାସର ଏକ ସଂଗ୍ରହ ବୋଲି କହିଛି । ତେବେ ଏହିସବୁ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ରୀତିନୀତିର ସ୍ୱରୂପକୁ ନେଇ ବିତର୍କ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

ଧର୍ମର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ପରିଭାଷା ହେଲା– ଏହା ବିଶ୍ୱାସ ଓ ରୀତିନୀତିର ଏକ ସଂଗ୍ରହ ଅଟେ ଯାହାକୁ ଲୋକମାନେ ପବିତ୍ର କୁହନ୍ତି । ପବିତ୍ର ବସ୍ତୁ ହେଉଛନ୍ତି ସେହିମାନେ ଯେଉଁମାନେ ବର୍ଜିତ, ସାଧାରଣ ଓ ଅପବିତ୍ର ବସ୍ତୁଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ମତବାଦ ବିଖ୍ୟାତ ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀ ଇମାଇଲ ଡୁର୍ଖିମଙ୍କର ଅଟେ ।

'ପବିତ୍ର' ଧାରଣା ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଯେପରିକି– ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ, କନ୍‌ଫ୍ୟୁସିୟସ ଧର୍ମ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମ ଯେଉଁଥିରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଧାରଣା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ପବିତ୍ର ଓ ଅପବିତ୍ର ସଂପର୍କୀୟ ଧାରଣା ରହିଛି, ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଚାରିଟି ମହାନ ସତ୍ୟ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ସେହି ଚାରିମହାନ ସତ୍ୟ (Four Noble Truths of Buddhism) ହେଲା– ଏହା ପୃଥିବୀ ହେଉଛି ଦୁଃଖର ଗନ୍ତାଘର, ଆଶା ବା କାମନା ଦୁଃଖର କାରଣ, ଆମେ ନିଜକୁ କାମନାମୁକ୍ତ ରଖିବା ଓ ଆମେ ସବୁ ସଚ୍ଚୋଟ ଭାବରେ ନିଜର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା । ତେଣୁ ଧର୍ମକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ ପରିଭାଷିତ କରିହେବ ।

ଧର୍ମ ସେହିସବୁ ପବିତ୍ର ଧାରଣା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ, ଯାହା ରୀତିନୀତି ସହ ଜଡ଼ିତ ଓ ଯାହା ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନର ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଏହି ପବିତ୍ର ପ୍ରତୀକ ସବୁକୁ ସମୁଦାୟମାନେ ମାନନ୍ତି ଓ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

୧୫.୧୦ ଧର୍ମର ପ୍ରକାର (Types of Religion)

ଆମେ ଆରମ୍ଭରୁ କହିଛୁ, ଧର୍ମ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଦେଖାଯାଏ ଓ ଏହାର ବିଶ୍ୱାସ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ରୀତିନୀତି ଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଥାଏ । ସରଳ ସମାଜରେ "ଶମନ" ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅତିପ୍ରାକୃତିକ

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଶକ୍ତି ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି ଉତ୍ତର ଆମେରିକୀୟ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କଠାରୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ, ଅତିପ୍ରାକୃତିକ ଶକ୍ତି ଥିବା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟେ । ଏକ ଆବେଶାତ୍ମକ ସ୍ଥିତିରେ ସମଗ୍ର ସମାଜ ପାଇଁ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଭବିଷ୍ୟତ ଘଟଣା ଯେପରିକି, ବର୍ଷା, ଫସଲ ଉତ୍ପାଦନ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ବନ୍ୟା ଓ ମହାମାରୀ ପରି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସଂପର୍କରେ ଭବିଷ୍ୟ ବାଣୀ କରିଥାଏ । ସେ ମଧ୍ୟ ରୋଗ, ସନ୍ତାନ ହୀନତା ପରି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇଥାଏ ଓ ପ୍ରତିକାର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥାଏ ।

ସରଳ ସମାଜରେ ଧର୍ମର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମଟି ଆନିମିଜମ୍ (Animism) ବା ଆଦିମ ବାଦ, ଓ ଅନ୍ୟଟି ହେଲା ଟୋଟେମ ବାଦ ।

ଆଦିମ ବାଦ ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶ୍ୱାସର ଏକ ସଂଜ୍ଞା (anima) ।

ଆତ୍ମା ହେଉଛି ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସତ୍ତା ଯାହା ଶରୀରରେ ଯେ କୌଣସି ରନ୍ଧ୍ର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଯାଇପାରେ ।

ଲୋକମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ପୂର୍ବ ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବଜ ଓ ପଶୁମାନେ ରହୁଥିଲେ ।

ଆତ୍ମାମାନେ ଶାନ୍ତ କିମ୍ବା ଅତୃପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ଥିତିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଉତ୍ତର-ଆମେରିକୀୟ ଜନଜାତିଙ୍କଠାରୁ 'ଟୋଟେମ' ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି ।

ଟୋଟେମବାଦ ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁସାରେ ଏପରି ଏକ ସମୟ ଥିଲା ବୃକ୍ଷଲତା, ପଶୁ ଓ ଅନ୍ୟ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଗୋତ୍ର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ଏହି କାରଣରୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଏହି ବୃକ୍ଷଲତା ଓ ପଶୁମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକ କର୍ମକାଣ୍ଡୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ।

ସେମାନଙ୍କ ଅନୁସାରେ ସେମାନେ ଯଦି ଟୋଟେମର ଉପାସନା କରନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ମନୋସ୍କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।

ଏସବୁ ବ୍ୟତୀତ କିଛି ସରଳ ସମାଜରେ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ ଯେ କିଛି ଅବୟୋକ୍ତିକ ଶକ୍ତିଙ୍କର ନୀତିନିୟମ ଲୋକମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟକୁ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି । ପଲିନେସୀୟମାନେ ଏହି ଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ 'ମାନ' କୁହନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ସମାଜମାନଙ୍କରେ ଏହିସବୁ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କର ଭିନ୍ନ ନାମ ରହିଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡର ହୋ ଜନଜାତି ଏହାକୁ 'ବୋଙ୍ଗା' କୁହନ୍ତି । କେତେକ ସରଳ ସମାଜରେ ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ସବୁ ବଡ଼ ଜଟିଳ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ତେବେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ସେମାନେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ନଥାନ୍ତି । ସରଳ ସମାଜମାନେ ବ୍ୟାପକ ସ୍ତରରେ ବହୁଈଶ୍ୱର ବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଧର୍ମ-ୟିହୁଦୀ ଧର୍ମ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମ, ଇସଲାମ ଓ ଶିଖଧର୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ଏକ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ । ସେମାନେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜଗତରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ତିନି ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରୁ ଇହୁଦୀ ଧର୍ମ ସର୍ବ ପୁରାତନ ଅଟେ । ଏହା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୦୦୦ରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଧର୍ମ ଇହୁଦୀ ଧର୍ମର ଏକ ଅଙ୍ଗ ଭାବରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସଂପ୍ରତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ସର୍ବାଧିକ ଅନୁଗାମୀ ଅଛନ୍ତି ଏହା ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ପୃଥିବୀର ଯେ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ପୃଥିବୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ବୃହତ୍ତମ ଧର୍ମ ହେଲା ଇସଲାମ ଧର୍ମ ଓ ଏହାର ଅନୁଗାମୀମାନେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଉତ୍ତର ଓ ପୂର୍ବ ଆଫ୍ରିକା, ମଧ୍ୟପୂର୍ବ, ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଏସିଆ ଓ ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶ ଇତ୍ୟାଦିରେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଭାରତରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଧର୍ମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ଯାହାକୁ ଶିଖ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ ଓ ଏହା ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମାନ୍ଧତା ଓ ପୁରୋହିତ ଶ୍ରେଣୀର ରୀତିନୀତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପ୍ରାୟ ୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗୁରୁ ନାନକ ଦେବ ଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଓ ଶିଖମାନଙ୍କ ଦଶମ ଗୁରୁ, ଗୁରୁଗୋବିନ୍ଦ ସିଂଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏଥିରେ ଶେଷ ସ୍ପର୍ଶ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ସର୍ବପୁରାତନ ମହାନ ଧର୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସ୍ଥାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ଏହାର ନୀତିଶିକ୍ଷା ସବୁ ୬୦୦୦ ବର୍ଷ ପୁରାତନ ଅଟେ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଉଭୟ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଓ ବହୁ ଈଶ୍ୱରବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ଏକ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଦେବତ୍ୱର ଏକତାରେ ବିଶ୍ୱାସ କଲାବେଳେ, ଏହାର ବହୁ ଦେବାଦେବୀଙ୍କ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ଥାଏ ।

ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜଗତରେ ଧର୍ମକୁ Ethical Religion ବା ନୈତିକ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଯେପରିକି ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ, କନ୍‌ଫୁସିୟସ ଧର୍ମ ଓ ତାଓ ଧର୍ମ – ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏକେଶ୍ୱର ବା ବହୁ ଈଶ୍ୱରବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥାଏ, ସେମାନେ କେବଳ ନୈତିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଧର୍ମମାନେ ଭାରତ ମାଟିରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ପ୍ରାୟତଃ ଏହି ଭାରତୀୟ ପରିଚୟ ବହନ କରିଛନ୍ତି ଓ ସେହି ଧର୍ମମାନେ କେବଳ ଏହି ଭାରତରେ ସୀମିତ ହୋଇ ରହିଯାଇଛନ୍ତି, ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ଶିଖ ଧର୍ମ ।

୧୫.୧୧ ଧାର୍ମିକ ସଂଗଠନ ର ପ୍ରକାର (Types of Religious Organisations)

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀମାନଙ୍କର ଏକ ସମୁଦାୟ ଥାଏ ଯେଉଁମାନେ କି କୌଣସି ନା କୌଣସି ସଂଗଠନ ବା ପନ୍ଥା ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଚର୍ଚ୍ଚ ଏକ ବଡ଼ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧାର୍ମିକ ସଂସ୍ଥା ଅଟେ । ଏଠାରେ 'ଚର୍ଚ୍ଚ' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସୀମିତ ଅର୍ଥରେ କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ । ପରନ୍ତୁ ଏକ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ଯେ କୌଣସି ଧାର୍ମିକ ସଂଗଠନ ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

ଚର୍ଚ୍ଚର ସାଧାରଣ ଭାବେ ଏକ ଔପଚାରିକ ଅମଲାତାନ୍ତ୍ରିକ ସଂଗଠନ ରହିଛି । ଏହାର କର୍ମଚାରୀମାନେ ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଯେଉଁ ସମାଜରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ସମାଜର ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସହିତ ନିଜର ଆଦର୍ଶ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ପ୍ରାୟତଃ ଏହା ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଏ । କାରଣ ଏହା ଧର୍ମର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଦିଗକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିଥାଏ ।

ଚର୍ଚ୍ଚର ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ ସମନ୍ୱୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିରୋଧରେ ଅନେକ ବିରୋଧାତ୍ମକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେଖାଯାଏ । ସେମାନେ ଚର୍ଚ୍ଚ ଦ୍ୱାରା କେତେକ ନିନ୍ଦିତ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ସମର୍ଥନ ଦେବା ଘଟଣାକୁ ସମାଲୋଚନା କରନ୍ତି । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚର ତଥାକଥିତ 'ପଥଚ୍ୟୁତ' ହେବାକୁ ସମାଲୋଚନା କରନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେକ ଆନ୍ଦୋଳନ ସାଧାରଣ ସମାଲୋଚନାରେ ସୀମିତ ରହିଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସୁସଂଗଠିତ ଭାବରେ 'ଅନୁଗାମୀମାନଙ୍କର ଦୃଢ଼ ସମୁହ' ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଅନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି ତଥାକଥିତ "ସଠିକ୍ ରାସ୍ତା"ର ଅନୁପାଳନ କରନ୍ତି ।

ଏହି ବିରୋଧି ଗୋଷ୍ଠୀ, ଯାହାକି ଏକ ନେତା ବା ଗୁରୁ (ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା)କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ପନ୍ଥ (sect) କୁହାଯାଏ । ଏହି ପନ୍ଥ ହେଉଛି "ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିବଦ୍ଧ ଅନୁଗାମୀ"ମାନଙ୍କର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ସମୁହ । ସେମାନେ ନିଜ ଚାରିପାଖରେ ଥିବା ବୃହତ୍ ସାମାଜିକ ପରିବେଶରୁ ଦୂରେଇଯାଇ ନିଜକୁ ନିଜର କ୍ଷୁଦ୍ର

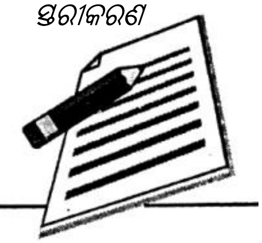

ଟୀପ୍ପଣୀ

ସମୁଦାୟରେ ସୀମିତ କରିଦିଅନ୍ତି । ଭାରତରେ, ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସନ୍ଦର୍ଭରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା "ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ" ଏହି ପନ୍ଥ (sect)ର ଏକ ଭଲ ଉଦାହରଣ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମର ସନ୍ଦର୍ଭରେ କାଲଭିନିଷ୍ଟ ଓ ମେଥୋଡିଷ୍ଟ ଦୁଇ ପନ୍ଥର ଏକ ଉଦାହରଣ ଅଟେ ।

କିନ୍ତୁ ସମୟ ଅତିବାହିତ ହେବା ସହିତ ଏକ ପନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସକ୍ରିୟ ବିରୋଧ ଆଦର୍ଶକୁ ହରାଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ ନିଜକୁ ଖାପ ଖୁଆଇବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । ଏହା ଘଟିବାର କାରଣ ହେଉଛି, ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପନ୍ଥ ତା'ର ସଦସ୍ୟତା ସଂଖ୍ୟାରେ ହ୍ରାସ ଘଟିବା ଅନୁଭବ କରେ ଓ ଏହି କାରଣରୁ ତା'ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରକ୍ଷା କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼େ, ଏକ ପନ୍ଥ ଚର୍ଚ୍ଚ ବା ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଶିଯାଏ ଓ ଏହା ସହିତ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହ ମଧ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷା କରେ । ଯେତେବେଳେ ପନ୍ଥ ଆଉ ସକ୍ରିୟ ବିରୋଧ ସମୂହ ହୋଇ ରହେ ନାହିଁ, ତା'ର ନାମ ଭିନ୍ନ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ।

ଏକ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଧାର୍ମିକ ସଂଗଠନ ରହିଛି ଯାହାକୁ 'ସଂପ୍ରଦାୟ' (cult)କୁହାଯାଏ । ଏହା ପନ୍ଥ ସହିତ କେତେକାଂଶରେ ସମାନ - ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଉଭୟ, ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି-ନେତୃତ୍ୱ ଚାରିପାଖରେ ବୁଲନ୍ତି । ଉଭୟ ତଥାକଥିତ "ବାହ୍ୟ ସମାଜ"ର ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥାଆନ୍ତି । ପନ୍ଥ ତୁଳନାରେ ସଂପ୍ରଦାୟ ଏକ ଦୃଢ଼ ସଂଗଠନ ନୁହେଁ । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁଭବ ଉପରେ ଧ୍ୟାନ କେନ୍ଦ୍ରିତ କରିଥାଏ । ଔପଚାରିକ ଭାବରେ ସଂପ୍ରଦାୟର ସଦସ୍ୟ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନେ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନୁଗାମୀ ହୋଇପାରନ୍ତି । ସଂପ୍ରଦାୟର ନେତୃତ୍ୱ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ସଂଗଠନରେ ସଦସ୍ୟତା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇପାରନ୍ତି । ସଂପ୍ରଦାୟର ନେତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଏହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପନ୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସଂପ୍ରଦାୟର ଭଲ ଭଲ ଉଦାହରଣମାନ ହେଲେ - "ଓଶୋ"ଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ଓ ମହର୍ଷି ମହେଶ ଯୋଗୀଙ୍କର ସମୂହ ।

୧୫.୧୨ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ (Origin and Function of Religion)

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ତତ୍ତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ଯାହାକି ସେହି ସମୟରେ ବହୁତ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ ଅବାଞ୍ଛିତ ହୋଇଗଲେଣି । ଆଜିକାଲି ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତିକୁ ନେଇ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସମାଜରେ ଧର୍ମର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସେଥିରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସବୁକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି ।

ଉତ୍ପତ୍ତିବାଦୀ (evolutionists) ମାନେ ଦୁଇଟି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସହିତ ଜଡ଼ିତ - ପ୍ରଥମ, ଧର୍ମର ଆଦିମ ସ୍ୱରୂପ ଓ ପ୍ରକାର ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମ କିପରି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ପାଇଲା ଓ କେଉଁ ସ୍ତର ଦେଇ ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏକ ପୁରାତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଅନୁଭୂତିରୁ ହୋଇଛି ।

ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଯାହା ଦେଖେ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ତା' ଦେହରୁ ଯାହା ବାହାରିଯାଏ, ସେହି ରହସ୍ୟର ପ୍ରଶ୍ନ ସବୁ ଆଜିବି ମଣିଷକୁ ଭ୍ରମିତ କରୁଛି ଓ ଆଦିମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଭ୍ରମିତ କରିଥିବ । ଏହି ଦୁଇ ରହସ୍ୟର ଉତ୍ତର ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣାରୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣାକୁ "ଅନିମା" ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଏ । ଏହି 'ଅନିମା'କୁ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖେ ଓ ଏହି ସେହି 'ଅନିମା' ଯାହା ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ଦେହରୁ ବାହାରିଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଆନିମିଜମ୍ (animism) ବା

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଅନିମା ସଂପର୍କୀୟ ଧାର୍ମିକ ଧାରଣାକୁ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଧର୍ମ ବୋଲି ଚିନ୍ତା କରାଯାଉଥିଲା, ଯାହା ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଥାଏ ।

ଅନ୍ୟ କେତେକ ବିଦ୍ୱାନ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ଆଦିମ ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମା ବା ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣାକୁ ବୁଝିବା ଭଳି ଜ୍ଞାନୀ ନ ଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଧାରଣାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇଥିବ । ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ସରଳ ଧାରଣାମାନଙ୍କରେ ନିହିତ ଥିବ । ଯେଉଁମାନେ ଟୋଟେମ୍‌କୁ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ବୋଲି କହୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କର ଉପାସନା ପ୍ରଥମେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କେତେକ ଆଦିମ ସମାଜରେ ଏହି ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କର ଉପାସନା ହେବାର କାରଣ ବହୁତ ରୋଚକ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପଶୁ ମାନେ ସେହି ସମାଜର ମହିଳାମାନଙ୍କର ଗର୍ଭଧାରଣରେ ସହାୟତା କରୁଥିବା ହେତୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ । କେତେକ, ଏହି ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କ ନିଜର ପୂର୍ବଜ ଭାବୁଥିଲେ । ଏହାକୁ ଟୋଟେମିଜମ (totemism) ବା ଟୋଟେମବାଦ କୁହାଗଲା ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ଧାରଣା ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଅସ୍ତିତ୍ୱମାନଙ୍କର ପୂଜା ଉପାସନା (ଯଥା- ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ)ରୁ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ଏହିସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ବିସ୍ମୟ ଓ ଭୟର ଭାବନା ଉଦ୍ରେକ କରୁଥିଲେ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକୃତିବାଦ ବା ନାଚୁରିଜମ୍ (Naturism) ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏହିସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ଆନୁମାନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଥିଲା ଏବଂ ଏହିସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହେବାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ମଧ୍ୟ ଏହି ଆନୁମାନିକତା ଥିଲା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବେଳକୁ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନାରୁ ଧ୍ୟାନ ଅପସରି ଯାଇ ସମାଜରେ ଧର୍ମର ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ କେନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରାଗଲା ଯେ ସମାଜ ପାଇଁ ଧର୍ମ ଉପଯୋଗୀ (functional) କାରଣ ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏକ ନୈତିକ ସମୁଦାୟରେ ବାନ୍ଧି ରଖେ, ସମାଜର ସଂହତି ରକ୍ଷା କରେ । ଏହା 'ଆମେ-ମନୋଭାବନା' ଏକାତ୍ମବୋଧ ଓ ଦୃଢ଼ତାର ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଧର୍ମକୁ ସାମାଜିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହା ସମାଜର ଭବିଷ୍ୟତର ଏକ ଆନୁମାନିକ ରୂପରେଖ (ନୀଳଛବି - Blue Print) ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାଏ- ଯେପରିକି ଭାରତୀୟ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୂଳ ଭିତ୍ତି ଥିଲା ଯଦ୍ୟପି ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ, ତେବେବି ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ (ସାମାଜିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ତତ୍ତ୍ୱ) 'ଏକ-ଧର୍ମ' ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଜ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ଧର୍ମ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସବୁ ସମାଜର ଲୋକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀ ଥାଆନ୍ତି, ସେହି ସବୁ ସମାଜରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମକୁ ନେଇ ସମାଜରେ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହି ସବୁ ସମାଜରେ ଧର୍ମକୁ ନେଇ ପ୍ରାୟ ସଂଘର୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାଜ ପାଇଁ, ଧର୍ମ ଅନୁପଯୋଗୀ (dysfunctional) ହୋଇଥାଏ ।

୧୫.୧୩ ଧର୍ମରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Changes in Religion)

ଏହା ସହିତ ଆମେ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟର ଶେଷ ଭାଗରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ଏଠାରେ ଆମେ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମାଜରେ ଧର୍ମର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ।

ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ଏହି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛୁ ଯେ, କିଛି ସମାଜ ଚିନ୍ତକଙ୍କର ଆଶଙ୍କା ଅନୁସାରେ ଧର୍ମ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସମାଜରୁ ଅପସରି ଯାଇ ନାହିଁ, ତେବେ ଏହାର ସ୍ୱରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି ।

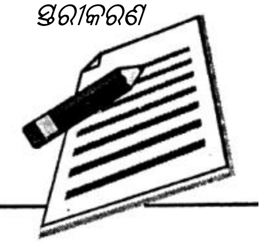

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

➪ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟ - ଯଥା, ଜନ୍ମ, ବିବାହ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଆଦି ସମୟରେ ପାଳନ କରାଯାଉଥିବା ରୀତିନୀତିରେ ହ୍ରାସ ଘଟିଛି ।

➪ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଉପରୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଛି । ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତାର ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା (Secularization) ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ସଂଘଟିତ ହେଉଛି ।

➪ ଧର୍ମ, ଏହାର ଅନେକ ସାମଗ୍ରିକ (Collective) ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟକୁ ହରାଇଛି । ତେଣୁ ଧର୍ମ ସାମାଜିକ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରିବା କଥା ସଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

➪ ଆଜିକାଲି ଅନେକ ସମାଜରେ ଧାର୍ମିକ ବହୁବାଦ (Religious Pluralism) ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ଘଟିଛି । ଧର୍ମର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ମୁଖରେ ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାବଳୀର କାରଣର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା । ଧର୍ମ ପାଖରେ ସବୁବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ 'କାହିଁକି' ପ୍ରଶ୍ନର ତାତ୍କାଳିକ ଉତ୍ତର ମହଯୁଦ ଥାଏ, ଯାହା ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ପାଖରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ଧର୍ମର ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଉପସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ ସଂପର୍କୀୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ, ଆକସ୍ମିକ ଓ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପରିସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଧର୍ମଠାରୁ ମିଳିଥାଏ ।

ତେବେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ଯେ ଧର୍ମ ସବୁ ସମୟରେ ସବୁ ପ୍ରକାର ସମାଜ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ଅଟେ । ପରନ୍ତୁ ଧର୍ମର ରାଜନୀତିକରଣର ଭୟ ରହିଛି । ଅନେକ ସମୁଦାୟ ଅନ୍ୟ ସମୁଦାୟମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମର ଦ୍ୱାହିଦେଇ ଡରେଇ ରଖିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ଓ ଧାର୍ମିକ ଘୃଣା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମୁସଲମାନ ମୌଳବାଦୀମାନେ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ (ଜିହାଦ୍) ଆଢୁଆଳରେ ଆତଙ୍କବାଦୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ କରୁଛନ୍ତି । ଭାରତର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ, କାଶ୍ମୀରରେ ଧାର୍ମିକ ଉନ୍ମାଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ଏହି ଦେଶର ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଦେଶରେ ଶରଣାର୍ଥୀ ହେବାକୁ ବାଧ କରୁଛନ୍ତି । ରାଜନୈତିକ ସମର୍ଥନ ହାସଲ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ଧାର୍ମିକ ତୁଷ୍ଟୀକରଣ ରାଜନୀତି କରୁଛନ୍ତି ।

ଏହି ସବୁ ଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଲୋକମାନଙ୍କର ଧର୍ମାନ୍ଧତାକୁ କମାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଛି । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ହିସାବରେ ଧର୍ମର ଉଭୟ ଦିଗ - ଏହାର ଉପଯୋଗିତା (function) ଓ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ (explanation function), ପ୍ରତି ଆମେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସଂକଟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ସମର୍ଥନ ଦେଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଦୃଢ଼ ରଖିବା ଓ ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୫.୫

୧. ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ପନ୍ଥ ଏକ ________ ସମୂହ ଅଟେ ।

(ଖ) ସମସ୍ତ ମହାନ ଧର୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବ ପୁରାତନ ଧର୍ମ ହେଉଛି ________ ।

(ଗ) ଝାରଖଣ୍ଡ ର 'ହୋ' ଆଦିବାସୀ, ଅବଯୌକ୍ତିକ ଶକ୍ତି ସଂପର୍କୀୟ ଧାରଣାକୁ, ନିଜ ଭାଷାରେ ________ କୁହନ୍ତି ।

(ଘ) ଅପବିତ୍ର ବସ୍ତୁ ହେଉଛନ୍ତି ________ ଓ ________ ।

(ଙ) କନଫ୍ୟୁସିୟସ ଧର୍ମ __________ ଧର୍ମର ଏକ ଉଦାହରଣ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

କ'ଣ ଶିଖିଲେ ।

➪ ମାନବ ସମାଜ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଛି ।

➪ ଚାରି ମୌଳିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ହେଲେ - ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ, ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଧର୍ମ । ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପରସ୍ପର ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ।

➪ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ବସ୍ତୁ ଓ ସେବାର ଉତ୍ପାଦନ, ବିନିମୟ, ବିତରଣ ତଥା ଉପଭୋଗ (consumption) କୁ ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

➪ ଯେଉଁ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ସମାଜରେ କ୍ଷମତାର ବଣ୍ଟନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ସେମାନଙ୍କୁ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ କୁହାଯାଏ ।

➪ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପବିତ୍ର ଏକକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଅର୍ଥନୀତି କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଅର୍ଥନୈତିକ ସଂଗଠନର ଲକ୍ଷଣମାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୨. ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୩. କ୍ଷମତା ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

୪. ଧର୍ମର ଦୁଇଟି ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ନାସ୍ତିବାଚକ ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖ ।

୫. ଧର୍ମରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସବୁକୁ ନିଜ ଭାଷାରେ ଲେଖ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର

୧୫.୧ ସେମାନେ ନିଜ ନିଜ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ / ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଆନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଶାସନ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

୨. ଜ୍ଞାତିତ୍ୱ, ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୈତିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ।

୩. ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ବସ୍ତୁ ଓ ସେବାର ଉତ୍ପାଦନ ବିନିମୟ, ବିତରଣ ଓ ଉପଭୋଗ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ।

୪. କ୍ଷମତା ହେଉଛି ନିଜ ପାଇଁ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କ୍ଷମତାର ଅନୁପାଳନ ହେଉଛି କି ନାହିଁ ତା'ର ନିରୀକ୍ଷଣ ।

୫. ବିଶ୍ୱାସ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ହେଉଛି ଧର୍ମର ଘଟକ ।

୧୫.୨

୧. ମୁଦ୍ରା ବିହୀନ, ୨-ଔଦ୍ୟୋଗିକ, ୩-ଉଦ୍ୟାନ କୃଷି, ୪-ଅର୍ଦ୍ଧଶୁଷ୍କ ଓ ମରୁଭୂମି ୫- ଶିକାରୀ ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ସମୁଦାୟ

୧୫.୩

୧. T, ୨. F, ୩. T, ୪. T, ୫. T, ୬. F, ୭. F, ୮. F

୧୫.୪

କ. (ii), ଖ. (i), ଗ. (iii)

୧୫.୫

(କ) ବିରୋଧ, (ଖ) ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ, (ଗ) ବୋଙ୍ଗା, (ଘ) ନିଜଠାରୁ ଦୂରେଇ ରଖିବା, ବର୍ଜିତ (ଙ) ନୈତିକ

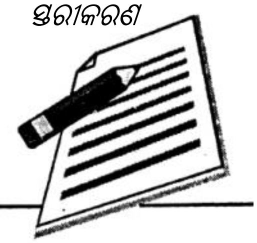

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

୧୬

ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ (Social Stratification)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆପଣମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅସମାନତାକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବେ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟ ମାନଙ୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ ବିଷୟରେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ସେହିସବୁ ସମାଜ, ଯେଉଁଥିରେ ପୃଥକୀକରଣ ଓ ଜଟିଳତାର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ, (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକାରୀ ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ସମାଜ) ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୟସ ଓ ଲିଙ୍ଗ ଆଧାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥା'ନ୍ତି । ମହିଳାମାନେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥା'ନ୍ତି । ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବୟସର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ସମାଜରେ ଲୋକମାନେ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଲୋକମାନେ କରୁଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଆଧାରରେ ସେମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ଓ ଜୀବନ ଶୈଳୀ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ବଢ଼େଇ ମିସ୍ତ୍ରୀ ର ଏକ କାରଖାନା ଥାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ସେ କାଠ କାମ କରିଥାଏ । ବୁଣାକାର ଘରେ ତନ୍ତ ଥାଏ ।

ତେଣୁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆପଣମାନେ ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିକ୍ଷା କରିବେ, ତାହା ହେଲା - ପୃଥିବୀରେ ଏପରି କୌଣସି ସମରୂପ ସମାଜ ନାହିଁ, ଯେଉଁଥିରେ ଲୋକ ମାନଙ୍କ ପରି ସମୁହମାନେ ଏକାପରି ଦେଖାଯା'ନ୍ତି । ତେବେ ସମାଜରେ 'ଭିନ୍ନତା' ଦେଖାଯାଏ । ମହିଳାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୟସ-ସମୂହ ର ଲୋକମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏଣୁ ଭିନ୍ନ ସମୁହର ଲୋକମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଟୋଟେମ (Totem) ସହିତ ସମ୍ପର୍କର ଆଧାରରେ ଗୋତ୍ର ମାନେ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବୃତ୍ତି ଆଧାରରେ ଗୋଟିଏ ଜାତି ଅନ୍ୟ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ପଢ଼ିବା ପରେ ଆପଣ -

- ➪ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ର ଧାରଣା କୁ ପରିଭାଷିତ କରିପାରିବେ ;
- ➪ ସ୍ତରୀକରଣ ରେ ଥିବା ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା ସବୁକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ;
- ➪ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ଏହାର ପ୍ରକାର ସବୁକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ ; ଏବଂ
- ➪ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।

୧୬.୧ ପୃଥକ୍‌ତା ଓ ଅସମାନତା (Difference and Inequality)

ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୁହ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ଏକ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଲକ୍ଷଣ । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ସମୁହ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୁହ ଠାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଓ ବେଶୀ ସୁବିଧାସଂପନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ପାର୍ଥକ୍ୟ, ଅସମାନତା ଓ ଦର୍ଜାକୁ ଦର୍ଶାଏ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ବିବିଧତାକୁ ଦର୍ଶାଏ ।

ଏଠାରେ ଆମର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ପୃଥକ୍‌ତାର ଧାରଣାକୁ ଅସମାନତାର ଧାରଣା ଠାରୁ ଅଲଗା କରିବା । ପୃଥକ୍‌ତା କହିଲେ ବିଚାର ପାଇଁ ରଖାଯାଇଥିବା ବସ୍ତୁ ଓ ଏକକ ମାନଙ୍କର ଭିନ୍ନତା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଭିନ୍ନତା ମାନ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ଅଟନ୍ତି । ମହିଳା ଓ ପୁରୁଷ ମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜୈବିକ ଗଠନରେ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ପରିପୂରକତା ହେଉଛି ପ୍ରଜନନର ଆଧାର । ବୁଣାକାରମାନେ ବଢ଼େଇମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିବା ଜିନିଷ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପରସ୍ପର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ବୁଣାକାରମାନେ ବଢ଼େଇଠାରୁ କାଠ ଜିନିଷ କିଣନ୍ତି ଓ ବଢ଼େଇମାନେ ବୁଣାକାରଠାରୁ ଲୁଗା କିଣନ୍ତି ।

ଅସମାନତା କହିଲେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଓ ସମ୍ବଳର ବଣ୍ଟନର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତମ ସ୍ଥିତିରେ ରହି ଅଧିକ ସୁବିଧା ହାସଲ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ କିଛି ଲୋକଙ୍କ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସମ୍ବଳ ଥାଏ । ଫଳରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଓ ସମୁହମାନଙ୍କର ଏକ ଦର୍ଜା (Rank) ବା ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ଅସମାନତା ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ୱଗତ ସ୍ଥିତିର ଅସମାନତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାରର ଅସମାନତା କୁ ଭୌତିକ ଅସମାନତା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଯେପରିକି- ବୟସ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଶାରିରୀକ ଶକ୍ତି ଓ ମାନସିକ ଗୁଣବତ୍ତା ଇତ୍ୟାଦିର ଭିନ୍ନତା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅସମାନତା ସବୁ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ତୁଳନାରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଟନ୍ତି । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ର ଅଧ୍ୟୟନ ସହିତ ଜଡିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ଅସମାନତା ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଦର୍ଶନକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଏକ ସାମାଜିକ ବର୍ଗ (Category) ର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟର କାରକ ଥାଇପାରେ କିନ୍ତୁ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ଯେଉଁ ସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ତାହା ଭୌତିକ ଅସମାନତାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଦୁଇ ଏକକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭିନ୍ନତାର ମାନେ ନୁହେଁ ଯେ ସେମାନେ ଅସମାନ । ଏହାର ବିପରୀତ କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅସମାନତା, ସେମାନଙ୍କ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଭିନ୍ନତାକୁ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏଣୁ ଆମେ କହିପାରିବା ଯେ ଭିନ୍ନତା ଓ ଅସମାନତା ଦୁଇ ଅଲଗା କଥା ହେଲେ ହେଁ ବାସ୍ତବରେ ସେମାନେ ଅନ୍ତ-ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ ।

ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭିନ୍ନତା ଅଲଗା ଅଲଗା ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସହିତ ଜଡିତ ଥାଏ । ଏହା ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଅସମାନତାକୁ ଦର୍ଶାଏ । ଆମେ ଆଗରୁ କହିଛୁ ଯେ ନାରୀ ଓ ପୁରୁଷ ଭିନ୍ନ, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ । ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଦର୍ଜା (Rank) ହାସଲ କରିଥା'ନ୍ତି । ମହିଳା ମାନଙ୍କର ଅନେକ ସମାଜରେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ସ୍ଥିତି ନିମ୍ନରେ ଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ଏହି ସ୍ଥିତି ମାତୃବଂଶୀୟ ପରିବାର ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ଯେଉଁଠାରେ ପୁରୁଷମାନେ ସବୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥା'ନ୍ତି ଓ କେବଳ ସଂପତ୍ତି ହସ୍ତାନ୍ତରଣ ମାତାଙ୍କ ବଂଶ ନିୟମରେ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଏକ ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମରେ ବଢ଼େଇ ଓ ବୁଣାକାର ମଧ୍ୟରେ ପରିପୂରକତା ଥିଲାବେଳେ ସାମାଜିକ ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ କ୍ରମରେ ସେମାନେ ଭିନ୍ନ ଦର୍ଜା (Rank) ହାସଲ କରିଥା'ନ୍ତି । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ମତରେ ଉଭୟ ଭିନ୍ନତା ଓ ଅସମାନତା ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଘଟଣା ଅଟେ ।

୧୬.୨ ସ୍ତରୀକରଣର ଧାରଣା (Concept of stratification)

୧୯୪୦ ଦଶକରେ ସ୍ତରୀକରଣର ଧାରଣା ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଆସିଥିଲା । ସ୍ତରୀକରଣ ଶବ୍ଦକୁ ଭୂ-ବିଜ୍ଞାନ (geology) ରୁ ନିଆଯାଇଥିଲା । ଭୂ-ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ମତରେ ପୃଥିବୀ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ହୋଇଛି । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରର ନିଜସ୍ୱ ଗଠନ ରହିଛି ଓ ଏହି ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଅଲଗା କରାଯାଇପାରିବ । ବୈଷୟିକ ଶବ୍ଦରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରକୁ ଇଂରାଜୀରେ ଷ୍ଟ୍ରାଟମ୍ (Stratum) କୁହାଯାଏ ଓ ଯାହାର ବହୁବଚନ ଷ୍ଟ୍ରାଟା (Strata) ଅଟେ ଓ ପୃଥିବୀର ଗଠନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କୁ ସ୍ତରୀକରଣ (Stratification) କୁହାଯାଏ ।

ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ମତରେ ପୃଥିବୀର ସଂରଚନା ଭଳି ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ- ଏକ ସ୍ତର ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ତର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ତେଣୁ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣକୁ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତିକରଣ ଭାବେ ପରିଭାଷିତ କରାଯାଇପାରିବ । କିନ୍ତୁ ସମାଜ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଭୂ-ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ମତ ବା ଚିନ୍ତାଧାରା (ସ୍ତରୀକରଣ ସଂପର୍କୀୟ) ରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ସ୍ତରୀକରଣ ଧାରଣାର ପ୍ରୟୋଗ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ କରାଯାଇଥାଏ । ଭୂବିଜ୍ଞାନୀ ପାଇଁ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ସ୍ତର ସମାନ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ସେଥିରେ କୌଣସି ସ୍ତର ଅନ୍ୟ ସ୍ତରଠାରୁ ଅଧିକ ସୁବିଧା ସଂପନ୍ନ ହେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ନ ଥାଏ । ଏହା ତୁଳନାରେ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅନୁସାରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗର ଅସମାନ ବଣ୍ଟନ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରେ କହିଲେ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଦର୍ଜା (Rank) ରହିଛି । ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥିତିରେ ରହିବା ଲୋକମାନେ ଅଧିକ ସୁବିଧା ସଂପନ୍ନ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ନିମ୍ନସ୍ଥିତିରେ ଲୋକମାନେ ସବୁପ୍ରକାର ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଏବେ ଆସନ୍ତୁ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବୁଝିବା । ଧନୀଲୋକମାନେ ଗରୀବ ମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ନିଜ ପିଲାଙ୍କୁ ମହଙ୍ଗା ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ସେମାନେ ବିଳାସ ବ୍ୟସନର ସାମଗ୍ରୀ, ଯେପରିକି ଶୀତତାପ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଯନ୍ତ୍ର (Air- Conditioner), ଫ୍ରିଜ୍, କାର ଇତ୍ୟାଦି କିଣି ପାରନ୍ତି ଓ ଭଲ ବସତିରେ ମହଙ୍ଗା ଘର କିଣି ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଅନ୍ତି । ଗ୍ରାମ ପରିଷଦର ସଦସ୍ୟମାନେ ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଅନ୍ତି ତାହା ବିନା ପ୍ରଶ୍ନରେ ଅନ୍ୟମାନେ ମାନନ୍ତି । ଏକ ଜାତି-ଆଧାରିତ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମରେ, ଅତୀତରେ ନିମ୍ନଜାତିର ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଘରୁ ଦିନରେ ବାହାରୁ ନ ଥିଲେ, କାରଣ ଉଚ୍ଚଜାତିର ଲୋକମାନେ ସେଥିପାଇଁ

(ସେମାନଙ୍କର ବାହାରକୁ ଆସିବା ଦ୍ୱାରା) ଅପବିତ୍ର ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ । ସେମାନେ ରାତ୍ରିଚରପରି ନିନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲେ । ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଉଥିଲା ଯେ ନିମ୍ନଜାତିମାନେ ଅଶୁଦ୍ଧତା ତଥା ଅପବିତ୍ରତାର ବାହକ ।

ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜରେ ସୁବିଧା-ସୁଯୋଗର ଅସମ ବଣ୍ଟନ ରହିଛି

୧୬. ୨.୧ କ୍ଷମତା, ସଂପଦ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ସଂଜ୍ଞା (Definition of Power, Wealth and Prestige)

କ୍ଷମତା, ଯେପରିକି ଆପଣମାନେ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପାଠ୍ୟରେ ପଢିଛନ୍ତି, ହେଉଛି ଏପରି ଏକ ଶକ୍ତି ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୂହମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିଜର ଇଚ୍ଛାକୁ ଜାହିର କରନ୍ତି ଓ ସେହି ଇଚ୍ଛା ଅନସାରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଚାଲିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ କ୍ଷମତାର ବୈଧ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ (Authority) କୁହାଯାଏ । ସଂପଦ କହିଲେ ଭୌତିକ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଅଧିକାରକୁ ବୁଝାଏ । ଯେପରିକି ସଂପତ୍ତି, ପଶୁସମ୍ପଦ, ଭୂମି, କୋଠାବାଡ଼ି, ଅର୍ଥ, ଗହଣାଗାଣ୍ଠି ଇତ୍ୟାଦି ଯାହାକୁ ବିଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ମୂଲ୍ୟବାନ ଜିନିଷ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତିଷ୍ଠା କହିଲେ ସମ୍ମାନ ଓ ଆଦର ଯାହାକି ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ସହିତ ଜଡିତ ଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ

ଟୀପ୍ପଣୀ

ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଜୀବନଶୈଳୀ ଓ ତାହାର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖିଥାଏ । କେତେକ ଗୁଣ ଓ ଜୀବନଶୈଳୀ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନନୀୟ ଲାଗିଥାଏ । ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ କ୍ଷମତା, ସଂପଦ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଅସମାନତା ସହିତ ସଂପର୍କୀତ ।

୧୬.୨.୨ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ଓ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା (Social Stratification and social inequality)

ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପଣମାନେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି ଯେ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ, ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ସହିତ ଜଡ଼ିତ, କିନ୍ତୁ ଏହା କ'ଣ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଅସମାନତା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ?

ସାମାଜିକ ଅସମାନତା କେବଳ ସମୁହ ମାନଙ୍କର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କ୍ଷମତା, ସଂପଦ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପରିମାଣର ଅସମାନତାକୁ ଦର୍ଶାଏନାହିଁ । ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବୟସ ସମୁହର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅସମାନତାକୁ ମଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାଏ । ଆମକୁ ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ନାରୀ, ପୁରୁଷ ଓ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୟସ ସମୁହ (age-group) ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅସମାନତାକୁ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ କୁହାଯାଏନାହିଁ । ଏଣୁ, ଆମେ କହିପାରିବା ଯେ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ସହିତ ଜଡିତ ନ ଥାଏ ।

ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାରର ସାମାଜିକ ଅସମାନତା । ଏହା ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ସମୁହର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଦର୍ଶାଏ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସଦସ୍ୟମାନେ କ୍ଷମତା, ସଂପଦ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅସମାନ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ତରର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାରର ସମାନ ମାନସିକତା, ଆବେଗ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥ ଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ସେମାନେ ଏକ ସମାନ ଜୀବନଶୈଳୀ ବ୍ୟତୀତ କରିଥା'ନ୍ତି ଯାହାକି ଅନ୍ୟ ସ୍ତରର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

୧୬.୨.୩ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣର ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତା (Universality of Social Stratification)

ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ କ'ଣ ଏକ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଘଟଣା ? ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଶିକାରୀ ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀମାନଙ୍କର ସରଳ ସମାଜରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦର୍ଜା (Rank) ହାସଲ କରିଥିବା ସମୁହ ନ ଥା'ନ୍ତି । ସମୁହ ସ୍ତରରେ କ୍ଷମତା, ସଂପଦ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଭିନ୍ନତାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥାଏ । ସମସ୍ତ ଗୋତ୍ରର ସମାନ ସ୍ଥିତି ଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଦର୍ଜା ନ ଥାଏ । ଏହି ସମୁଦାୟମାନଙ୍କର ସମ୍ବଳରେ ସମାନ ଅଧିକାର ଥାଏ, ଫଳତଃ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଧନୀ ଓ ଗରିବର ଭେଦ ନ ଥାଏ । ଯଦି କେବେ ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ସେସବୁ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବୟସ ସ୍ତରରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ମହିଳା / ନାରୀମାନଙ୍କର ଅଧିକ କିମ୍ବା କମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଥାଏ । ବରିଷ୍ଠ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ବିବାଦୀୟ ଘଟଣାର ସମାଧାନ କାହା ଉପରେ ବାଧ୍ୟକରି ଲଦି ଦିଆଯାଇ ନ ଥାଏ । ପରନ୍ତୁ ଲୋକମାନେ ସେ ସବୁକୁ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି ଓ ମାନି ଥା'ନ୍ତି । ଏହିସବୁ ଘଟଣାରୁ ଆମେ ଏହି ନିଷ୍କର୍ଷ ବାହାର କରିପାରିବା ଯେ ସବୁ ସମାଜରେ ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ସାମାଜିକୀ ସ୍ତରୀକରଣ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ନ ହୋଇପାରେ ।

ଏହି କାରଣରୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ସଂପ୍ରତି "ଆଦିମ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟବାଦ" (Primitive Communism)ର ଧାରଣାକୁ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ଏହି ଧାରଣା ଅନୁସାରେ ସରଳ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ସମାଜରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାନତା ଥାଏ । ଟିକେ ପାଖେଇକରି ଦେଖିଲେ ଆମେ ଜାଣିପାରିବା ଯେ ଏହିସବୁ ସମାଜରେ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଲିଙ୍ଗ ଓ ବୟସ ଭିତ୍ତିରେ ଅସମାନତା ଥିଲା । "ଉତ୍ତମ ଶିକାରୀ", "ଉତ୍ତମ କାରୀଗର" ଓ "ଉତ୍ତମ ଯାଦୁକର" ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱମାନେ ସେହିସବୁ ସମାଜରେ ଅନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସବୁ ବୟସ୍କ ପୁରୁଷ ଶିକାର କରିବା ଜାଣିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶିକାରୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପରିଣାମରେ ସେମାନେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ପାଉଥିଲେ । ଆମକୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ଲାଭକରି ପାରୁଥିଲା ଓ ଅଧିକ ଧନୀ ହୋଇପାରୁଥିଲା । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସର୍ଦ୍ଦାର ବା ମୁଖିଆ ସବୁଠାରୁ ଧନୀବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇ ପାରୁଥିଲା, କାରଣ ତା'ର ପ୍ରଜାମାନେ ତାକୁ ବିଭିନ୍ନ ମୂଲ୍ୟବାନ ଉପହାର ଦେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ସଂପଦ ଜରୁରୀ ଭାବରେ କୌଣସି ସମୂହ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ନ ଥିଲା, ଏହା ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ଜଡ଼ିତ ହୋଇପାରୁଥିଲା । ଏଥିରୁ ଆମେ ଆମର ନିଷ୍କର୍ଷକୁ ଦୋହରାଇପାରିବା ଯେ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ସମାନ ପ୍ରକାରରେ ଓ ସମାନ ଅର୍ଥରେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଯଦି କିଛି ଭିନ୍ନତା ଥାଏ ତାହା ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାରର ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୬.୧

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଦିଅ ।

(କ) ସାମାଜିକ ଅସମାନତାର ସଂଜ୍ଞା ଦିଅ ।

(ଖ) ସ୍ତରୀକରଣ କ'ଣ ?

(ଗ) 'ଆଦିମ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟବାଦ' ଧାରଣାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

(ଘ) 'ପ୍ରତିଷ୍ଠା' ଶବ୍ଦର ସଂଜ୍ଞା ଦିଅ ।

୧୬.୩ ସ୍ତରୀକରଣର କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା (Some concepts and ideas on Stratification)

ଏହି ପାଠ୍ୟଖଣ୍ଡରେ ଆମେ ସ୍ତରୀକରଣ ସମ୍ବଳିତ ଦୁଇମୁଖ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ବା ମତବାଦକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା । ଏହି ଉଭୟ ମତବାଦ ଜର୍ମାନୀ ଚିନ୍ତକମାନେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ହେଲେ କାର୍ଲମାକ୍ସ ଓ ମାକ୍ସ ୱେବର ।

୧୬.୩.୧ କାର୍ଲ ମାର୍କ୍ସଙ୍କର ମତ (Views of Karl Marx)

ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ଧାରଣା ସମ୍ପର୍କରେ କାର୍ଲମାର୍କ୍ସଙ୍କର ଏକ ମୌଳିକ ଅବଦାନ ରହିଛି । ତାଙ୍କ ଅନୁସାରେ ସ୍ତରୀକରଣ ସମାଜକୁ ଦୁଇ ପରସ୍ପର ବିରୋଧି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥାଏ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ, ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଶୋଷଣ କରିଥାଏ । ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ସମାଜରେ ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟସମୁହ ରହିଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ, ଯେଉଁମାନେ କି ସମାଜର ସମ୍ବଳ, ପ୍ରଯୁକ୍ତି କୌଶଳ ଓ ମୂଲ୍ୟବାନ ବସ୍ତୁକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରଖିଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ସାମଗ୍ରୀକ ଭାବରେ ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମ (Means of production) କୁହାଯାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଏହି ସବୁ ଜିନିଷ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନ ଥାଏ । ସେମାନେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ କାମ କରନ୍ତି ଓ ପ୍ରତିବଦଳରେ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ ପାଇଁ ମଜୁରୀ

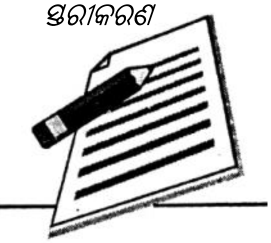

ଟୀପ୍ପଣୀ

ପା'ନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମାର୍କ୍ସ 'ଶ୍ରେଣୀ' (Class) ଶବ୍ଦର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ପରିଭାଷା, ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବା ମାଲିକାନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଏଣୁ ଶ୍ରେଣୀ ହେଉଛି ଏକ ସାମାଜିକ ସମୁହ, ଯାହାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମ ସହିତ ସମାନ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ ।

କାର୍ଲ ମାର୍କ୍ସଙ୍କର ମତରେ ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମର ମାଲିକାନା ହାସଲ କରିଥା'ନ୍ତି, ସେହିମାନେ ମଧ୍ୟ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି । ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷମତାରୁ ରାଜନୈତିକ ଓ ଆଇନଗତ କ୍ଷମତା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବାରୁ ସେମାନେ ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବଳ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଆଇନଗତ କ୍ଷମତା ଦୃଢ଼ଭାବରେ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥା'ନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମର ମାଲିକ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ମାର୍କ୍ସ 'ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀ' (Ruling class)ର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମର ମାଲିକାନାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୁଏ, ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ମାଲିକ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ଓ 'ସେବାକାରୀ ଶ୍ରେଣୀ' (Service class) ଭାବେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହା ଏକ ନିମ୍ନ, ଅଧସ୍ତନ ସ୍ଥିତିରେ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ, କାରଣ ଏହା ପାଖରେ ରାଜନୈତିକ ପନ୍ଥା ନ ଥାଏ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀକୁ ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ଆଇନ (ଯାହା ଶାସକ ବର୍ଗର ସ୍ୱାର୍ଥ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ) କୁ ମାନିବାକୁ ପଡ଼େ । ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଆଇନ ହେଉଛି ଶୋଷଣ ଓ ଅତ୍ୟାଚାର ର ଏକ ମାଧ୍ୟମ, କାରଣ ଏହା ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ।

କେବଳ ଯେ ସମ୍ବଳ ଉପରେ ମାଲିକାନା ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ସୃଷ୍ଟି କରେ, ତା'ନୁହେଁ; ପରନ୍ତୁ, ଏହା ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଏକ ସୁବିଧାଜନକ ସ୍ଥିତିରେ ରଖେ- ଯେଉଁଠି ରହି ଏହା ବିଚାର ଧାରା ଓ ଆଦର୍ଶକୁ (ଯାହାକି ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥାଏ) ମଧ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ଏହା ଏପରି ଏକ ଆଦର୍ଶବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଯାହା ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀର ଉଚ୍ଚସ୍ଥିତିକୁ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରେ । ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ମତରେ ସମାଜ ରେ ଏକ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଚାରଧାରା ହେଉଛି ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସଂପନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ବିଚାରଧାରା । କ୍ଷମତା ଓ ଆଦର୍ଶ ବାଦ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ, ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରେ । ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି, ସେହିମାନେ ସେହି ନିୟନ୍ତ୍ରଣକୁ ସମୟ କ୍ରମେ, ପିଢ଼ୀରୁ ପିଢ଼ୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବ୍ୟାହତ ରଖିଥା'ନ୍ତି ଏବଂ ସେବାକାରୀ ଶ୍ରେଣୀ (Service class) ର ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଧସ୍ତନ ସ୍ଥିତିରେ ସବୁ ସମୟ ରେ ରହିଥା'ନ୍ତି, ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ତରୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କୌଣସି ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନ ହୁଏ ।

ମାର୍କ୍ସ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ମାନବ ସମାଜ ସବୁବେଳେ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥାଏ - ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ସେବାକାରୀ ଶ୍ରେଣୀ । ମାର୍କ୍ସଙ୍କ ଅନୁସାରେ ପୁଞ୍ଜିବାଦ (Capitalism) ହେଉଛି ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଜିତ ସମାଜର ଶେଷ ଅବସ୍ଥା, ଯେଉଁଥିରେ ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ସେବାକାରୀ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ସଂଘର୍ଷ (Class struggle / Conflict) ସମାଜକୁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିହୀନ ସମାଜ ରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରେ । ଯେଉଁଠାରେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରହେ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ସମାଜକୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସମାଜ ବା ସାମ୍ୟବାଦୀ ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ମାର୍କ୍ସଙ୍କ ବିଚାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜରେ ସ୍ତରୀକରଣ, ଏକ ଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ସବୁ ସମୟ ପାଇଁ ରହିବ ନାହିଁ । ମାନବ ସମାଜ, ଯାହାକି ଶ୍ରେଣୀହୀନ ସମାଜ ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ହୀନତା ଆଡ଼କୁ ଫେରି ଆସିବ । ତେବେ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଶ୍ରେଣୀ-ବିଭାଜିତ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିବ ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

୧୬.୩.୨ ମାକ୍ସ୍ ୱେବର ଙ୍କ ମତ (Views of Max Weber)

କାର୍ଲ ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ପରେ ସ୍ତରୀକରଣ ର ଧାରଣାକୁ ନେଇ ମାକ୍ସ୍ ଓ୍ୱବର ନିଜର ମତ ରଖିଥିଲେ । କାର୍ଲ ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ମତରେ ସ୍ତରୀକରଣ ର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଶ୍ରେଣୀ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ୱେବର ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟତୀତ ସ୍ତରୀକରଣ ର ଆଉ ଦୁଇଟି ପ୍ରମୁଖ ସ୍ୱରୂପ ରହିଛି - ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ କ୍ଷମତା ।

ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ଭଳି ୱେବର ଶ୍ରେଣୀକୁ ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ରୁ ବିଚାର କରନ୍ତି । ତେବେ ସେ ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ଠାରୁ ଆଗେଇ ଯାଇ କହନ୍ତି ଯେ ବଜାର ଅର୍ଥନୀତିରୁ ଶ୍ରେଣୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଯେହେତୁ ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ସମାଜ ଶ୍ରେଣୀ ର ଲକ୍ଷଣ ବହନ କରିଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ସେହି ସବୁ ସମାଜ କୁ ବଜାର ଅର୍ଥନୀତିର ସମାଜ କୁହାଯାଏ । ପୁଞ୍ଜିବାଦ ରେ ପରିବାର, ଉତ୍ପାଦନ ର ଏକକ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଏଠାରେ ବଜାର, ଉତ୍ପାଦନର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ଉତ୍ପାଦ ମାନଙ୍କର ବଣ୍ଟନ କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ । ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଓ ସେବା ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲୋକମାନେ ବଜାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଲୋକମାନେ ନିଜର ଦକ୍ଷତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳ କୁ ନେଇ ବଜାର ରେ ବିକ୍ରୟ କରି ସେଥିରୁ ହେଉଥିବା ରୋଜଗାର ରେ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରିଥା'ନ୍ତି । କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ କାରିଗରୀ ବିଦ୍ୟା (ଯେପରିକି ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବିଦ୍ୟା - engineering, technology - ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଓ ଭେଷଜ ବିଦ୍ୟା - medicine) ବଜାରରେ ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ବିଦ୍ୟା ମାନଙ୍କରେ ଦକ୍ଷତା ଥାଏ (ଯାହାକୁ ବିକ୍ରିଯୋଗ୍ୟ ଦକ୍ଷତା କୁହାଯାଏ) ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଉତ୍ତମ ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ସମ୍ପତ୍ତି (ଭୂ-ସମ୍ପତ୍ତି- ଜମି, ଘର ଇତ୍ୟାଦି) ର ମୂଲ୍ୟ - ଏହାର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି (- ଯେପରିକି ଗ୍ରାମ, ସହର, ସହରତଳି) କୁ ନେଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଥାଏ । ବଜାର ମଧ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତିର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ରେ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଏଥିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରକ୍ଷା (ଯାହାକୁ କି ଜୀବନ ର ଅବସର ବା ସୁବିଧା (life chances) କୁହାଯାଏ), ମଧ୍ୟ ବଜାର ସ୍ଥିତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଲୋକମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳ ତା'ର ଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାଏ, ଓ ଏହା ବଜାର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ଲୋକ ମାନଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକାନା ନ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ବଜାର ଯୋଗ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳ ଥାଏ, ସେମାନେ ଉତ୍ତମ ଭାବେ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରି ପାରନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସର୍ବହରା ବା ଧନହୀନ କହିବା (ଯେମିତିକି ମାର୍କ୍ସବାଦୀ ମାନେ କହନ୍ତି) ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ୱେବର ମଧ୍ୟ ଶାସକ ଶ୍ରେଣୀର ଧାରଣା କୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

- ➩ ମାର୍କ୍ସଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମର ମାଲିକାନା ହାସଲ କରିଥିବା ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ ।
- ➩ ୱେବର ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମ ର ମାଲିକାନା ସବୁବେଳେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାର ଦିଏନାହିଁ ।
- ➩ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷମତା ବଳରେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ନିଜର ବଜାର କୌଶଳ, ଦକ୍ଷତା, ବିନିମୟ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ କୌଶଳ, ସେମାନଙ୍କର ଇସ୍ତାହାର, ସାଂଗଠନିକ କୌଶଳ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ନିଷ୍ଠା ଇତ୍ୟାଦି ବଳରେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ପାଇଥା'ନ୍ତି ।
- ➩ ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷମତା ଓ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ଏକତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିବା ସେତେ ଦୃଢ଼ ନିଶ୍ଚିତ ନୁହେଁ ।

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

➪ ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ କ୍ରମରେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ପାହାଚ ବା ସ୍ତର ରହିବ- ପ୍ରଥମଟି ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ତର /ପାହାଚ, ଯେଉଁଥିରେ ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଥା'ନ୍ତି ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତର / ପାହାଚ ହେଲା, ରାଜନୈତିକ ସ୍ତର, ଯେଉଁଥିରେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ଜାହିର କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଥା'ନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୬.୨

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ଠିକ୍ ଥିଲେ 'T' ଓ ଭୁଲ ଥିଲେ 'F' ଲେଖନ୍ତୁ ।

(କ) ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ସମାଜ ରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରମୁଖ ଶ୍ରେଣୀ ଥାଏ ।

(ଖ) ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ତା'ର ଶ୍ରେଣୀ ନିରୂପଣ କରିଥାଏ ।

(ଗ) ଉତ୍ପାଦନର ମାଧ୍ୟମ ମାନ ହେଲା - ପ୍ରଯୁକ୍ତି କୌଶଳ,ପୁଞ୍ଜି ଓ ସମ୍ବଳ ।

(ଘ) ମାର୍କ୍ସଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଉତ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମର ମାଲିକାନାରୁ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

(ଙ) ପ୍ରାଣୀ ଜଗତର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ମଣିଷ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଣୀ ରହି ଆସିଛି ।

୧୬.୪ ପ୍ରସ୍ଥିତି (Status)

ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମ (hierarchy) ର ରାଜନୈତିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଏହି ଦୁଇ ପାହାଚ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଏକ କ୍ରମ ବା ପାହାଚ ରହିଛି ଯାହାକୁ ପ୍ରସ୍ଥିତି କୁହାଯାଏ । ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଅନ୍ୟ ଦୁଇ କ୍ରମ (hierarchy) ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଟେ ।

ପ୍ରସ୍ଥିତି ଶବ୍ଦ "ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି" କୁ ସୂଚାଏ । ଆନ୍ତଃକ୍ରିୟାର ପରିସ୍ଥିତି (interaction situation) ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଏକ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେମାନେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ଥିତିକୁ ଧାରଣ କରିଛ ଓ ମୁଁ ଏକ ପାଠ୍ୟ-ଲେଖକର ସ୍ଥିତିରେ ରହିଛି । ନିଜେ ରହିଥିବା ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ଅନୁସାରେ ତୁମେ ପୁଅ, ପୁତୁରା, ନାତି, ଛାତ୍ର, ଖେଳାଳୀ, ସାଙ୍ଗ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେ କ'ଣ ସ୍ଥିତିକୁ ଧାରଣ କରିଥାଅ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ ଭାବ ବିନିମୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ସଂପର୍କ ଆଧାରରେ ତୁମର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ନିରୂପିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ଅନୁସାରେ ତୁମେ ଏକ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥାଅ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିରେ ତୁମଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଅ । ତେଣୁ ଯଦି ପ୍ରସ୍ଥିତି ଏକ 'ସ୍ଥିତି' କୁ ଦର୍ଶାଏ, ତେବେ ଭୂମିକା ହେଉଛି ସେହି ସ୍ଥିତିଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା 'ବ୍ୟବହାର' ।

୧୬.୪.୧ ଅର୍ଜିତ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ଆହରଣଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି (Ascribed and Achieved status)

ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଦୁଇପ୍ରକାରର ପ୍ରସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ କହିଥା'ନ୍ତି । ଅର୍ଜିତ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ ଆହରଣଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି । ବ୍ୟକ୍ତିର ଜନ୍ମ ଭିତ୍ତିରେ, ଅର୍ଜିତ ପ୍ରସ୍ଥିତି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମିଳିଥାଏ ବା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏହା ଏକ ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା ହୋଇଥାଏ । ଯେପରିକି ଏକ କରଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଜଣେ କରଣ । ମୁଁ, ମୋ'ପାଇଁ ଏହି କରଣ ଜାତିର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିକୁ ବାଛିନାହିଁ । ସେହିପରି ଏକ ପୁରୁଷ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଏକ ପୁଅ, ପୁତୁରା, ନାତି ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନ ରେ ଏକ ସ୍ୱାମୀ, ବାପା, ଦାଦା ଓ ଜେଜେବାପା ଇତ୍ୟାଦିର ସ୍ଥିତି ସବୁ କୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ଧାରଣ କରିପାରୁଛି । ଏକ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥିତିକୁ ଧାରଣକରେ, ବା ଏକ ଲିଙ୍ଗ ସମୂହର ପରିଚୟ ହାସଲ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ହେଉଛି ଅର୍ଜିତ ପ୍ରସ୍ଥିତିର ଉଦାହରଣ । ଏହିସବୁକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ଯେଉଁ ସମୟରୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମହେବା ଯୋଗୁଁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ହାସଲ କରେ, ସେହି ସମୟରୁ ତା'ର ଭବିଷ୍ୟତ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିର ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ କରାଯାଇପାରିବ । ଯଦି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପୁରୁଷ

ଟୀପ୍ପଣୀ

ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ଆମେ ଅତି ସହଜରେ କହିପାରିବା ଯେ ଭବିଷ୍ୟତ ରେ ସେ ଜଣେ ବାପା, ଦାଦା, ଜେଜେ ଇତ୍ୟାଦି ହେବ ।

ଏହାଛଡା ଅନ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିକୁ "ଆହରଣ ଲବ୍ଧ" ପ୍ରସ୍ଥିତି କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜରେ କେତେକ ସ୍ଥିତି ପ୍ରତିଯୋଗିତା ମାଧ୍ୟମରେ ପୂରଣ ହେବାପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେତେକ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ପାଇଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହିସବୁ ସ୍ଥିତି, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି (Achieved status) କୁହାଯାଏ । ଯଦି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଲୋକସେବା ଆୟୋଗ ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଜଣେ ପ୍ରଶାସନିକ ଅଧିକାରୀ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଆମେ ତାକୁ ସେହି ସ୍ଥିତିକୁ ଆହରଣ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି କହୁ । ସରଳ ସମାଜ ମାନଙ୍କରେ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ସବୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ଥିଲା । ଯେପରିକି 'ଉତ୍ତମ ଶିକାରୀ', 'ଉତ୍ତମ କାରିଗର', 'ଉତ୍ତମ ଉଦ୍ୟାନ ସଂରକ୍ଷକ' ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ ଏହା ତୁଳନାରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଧୁନିକ ଓ ଜଟିଳ ସମାଜରେ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ସବୁ ଅଧିକାଂଶ ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ଅଟେ । ତେବେ ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଅର୍ଜିତ ପ୍ରସ୍ଥିତି ସବୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇଯାଇଛି । ପରନ୍ତୁ ଅନେକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଅର୍ଜିତ ସ୍ଥିତିମାନେ ଏକ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଆହରଣ / ହାସଲର ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏକ ପୁରୁଷ ହେବା, ଅନେକ ସମାଜରେ ବହୁତ ସୁବିଧାକୁ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏକ ପୁରୁଷ ପାଇଁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନ ଥିଲା ବେଳେ ମହିଳାମାନଙ୍କ ପାଇଁ କଟକଣା ମାନ ଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ପୁରୁଷମାନେ ମହିଳାମାନଙ୍କଠାରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେତେକ ପ୍ରସ୍ଥିତି ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ସୁଯୋଗ ପାଇଥା'ନ୍ତି ।

ପ୍ରସ୍ଥିତି ମାନଙ୍କୁ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ କ୍ରମରେ ରଖାଯାଇ ଥାଏ । ତେବେ ଏହି କ୍ରମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ (Ranking) ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମାଜରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏହି ସମସ୍ତ ସମାଜରେ, ସଦସ୍ୟ ମାନେ ନିର୍ବାହ କରୁଥିବା ଜୀବନ ଶୈଳୀ ଆଧାରରେ ଏକ 'ପ୍ରସ୍ଥିତି ସମୁହ' ପରିଭାଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ପ୍ରସ୍ଥିତି ସମୁହ, ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଶୈଳୀ ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟ ସମୁହମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରସ୍ଥିତି ସମୁହର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ଭାରତୀୟ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୬.୩

ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ସାମାଜିକ ________ ହିସାବରେ ପ୍ରସ୍ଥିତିର ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଏ । (ସ୍ଥିତି, କାର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ୟବହାର)

(ଖ) ଭୂମିକା ________କୁ ଦର୍ଶାଏ । (ବ୍ୟବହାର, ପରିସ୍ଥିତି, ବ୍ୟକ୍ତି)

(ଗ) ଜନ୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ମିଳିଥିବା ପ୍ରସ୍ଥିତିକୁ ________ ପ୍ରସ୍ଥିତି କୁହାଯାଏ । (ଅର୍ଜିତ, ଉଚ୍ଚ, ଭିନ୍ନ)

(ଘ) ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଅଧିକାଂଶ ________ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଏ । (ଜଟିଳ, ସରଳ. ଯୌଥ)

(ଙ) 'ପୁଅ' ପ୍ରସ୍ଥିତି ________ର ଏକ ଉଦାହରଣ ଅଟେ । (ଅର୍ଜିତ, ଆହରଣ ଲବ୍ଧ, ଉଭୟ)

୧୬.୫ ଜାତି (Caste)

ଆମେ ଆଗରୁ କହିଛୁ ଯେ ଶ୍ରେଣୀ ଓ କ୍ଷମତା ଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥିତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମ ଥାଏ, ଯାହାକି ଏକ ସମୁହର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଜୀବନଶୈଳୀ ଆଧାରରେ ପରିଭାଷିତ ହୋଇଥାଏ । ସମାଜରେ ଜଣେ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି କିମ୍ବା ଜଣେ ଧନୀ ବ୍ୟବସାୟୀ ଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଜଣେ ଗରିବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଉଭୟ ରାଜନେତା ଓ ବ୍ୟବସାୟୀ ତା'ର ପାଦଛୁଇଁ ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରିଥା'ନ୍ତି । ଜଣେ ନୂତନ ରାଜା ଙ୍କର ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦ୍ୱାରା ରୀତିନୀତି ନ

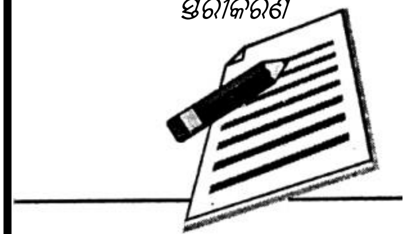

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ ପାରି ନ ଥାଏ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ର ନୀତିନିୟମ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ, ପାରିବାରିକ, ସାମୁଦାୟିକ ଘଟଣା ସମ୍ପର୍କରେ ହିନ୍ଦୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୁରୋହିତ ର ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ାଯାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କୁ ସମାଜର ବିଦ୍ୱାନ ଶ୍ରେଣୀ ର ଦର୍ଜା ଦିଆଯାଏ । ଏହି ଦର୍ଜା ବ୍ୟବସ୍ଥା (ranking) ରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଥା'ନ୍ତି ।

ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା- ଭାରତ ର ସମାଜ ର ଏକ ଲକ୍ଷଣ । ତେବେ ଏହା ଦକ୍ଷିଣ ଏସୀୟ ଦେଶ ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଦ୍ୟପି ଜାତି ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ନିଜ ସମାଜ କୁ ସଂଗଠିତ କରିଥା'ନ୍ତି, ଏହି ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା କେତେକ ଅଣ-ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯେଉଁ ସବୁ ଧର୍ମ, ଜାତିଗତ ଅସମାନତା ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ଏବେ ସେହି ସବୁ ଧର୍ମ ନିଜର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଜାତିଗତ ପରିଚୟକୁ ସହ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ଫଳରେ ମୁସଲିମ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ, ଶିଖ, ଜୈନ, ଇହୁଦୀ ଓ ଜୋରାଷ୍ଟ୍ରିଆନ୍ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବି ଜାତି ପ୍ରଥା ଦେଖାଯାଉଛି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ଅନେକ ଜନଜାତି ସମୁଦାୟ ମଧ୍ୟ ଜାତିପ୍ରଥାରେ ସାମିଲ ହୋଇ ସାରିଲେଣି । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଜାତି-ଜନଜାତି ନିରନ୍ତରତା (tribe-caste continuum) କୁହାଯାଉଛି । ଯେଉଁଥିପାଇଁ ସମୟକ୍ରମେ କିଛି ଜନଜାତି, ଜାତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରୁ ଏହାର ଆଧାର ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦ (ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତ) ଅନୁସାରେ ଭଗବାନ ଙ୍କର ଶରୀର ର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ରୁ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି । ଭଗବାନ ଙ୍କ ମୁଖ ରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବାହୁରୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ଜଂଘରୁ ବୈଶ୍ୟ ଓ ପାଦରୁ ଶୂଦ୍ର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ସେଥିପାଇଁ ଚାରିବର୍ଣ୍ଣ ରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଛି । ଏହି ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜୀବିକା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ, ପୂଜାପାଠ କରନ୍ତି, କ୍ଷତ୍ରିୟ ମାନେ ସମୁଦାୟର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବାହ୍ୟ ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତି ଓ ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି । ବୈଶ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ କରନ୍ତି ଓ ଉଚ୍ଚ ନୀଚ କ୍ରମ ର ସର୍ବଶେଷ ରେ ବା ତଳେ ଶୂଦ୍ର ଜାତି ରହି ଅନ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଜାତି ମାନଙ୍କର ସେବା କରନ୍ତି । ଏହି ମୁଖ୍ୟ ଚାରିବର୍ଣ୍ଣ ପୁନଶ୍ଚ, ଅସଂଖ୍ୟ ଉପଜାତି ରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ଜାତିର କେତେକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ପରସ୍ପର ଅନ୍ତ-ସମ୍ପର୍କିତ ଅଟନ୍ତି ।

- ➪ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶୁଦ୍ଧ-ଅଶୁଦ୍ଧ ବା ପବିତ୍ର-ଅପବିତ୍ର ଧାରଣା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଅଟେ ।
- ➪ ବୃତ୍ତି ଛଡ଼ା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ନିଜସ୍ୱ ଜୀବନ ଶୈଳୀ ରହିଛି ।
- ➪ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବେଶଭୂଷା, ଘରଦ୍ୱାର, ଖାଦ୍ୟ ପାନୀୟ, ଅଳଙ୍କାର, କହିବା ଶୈଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ରୁ ତା'ର ଜାତିର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।
- ➪ ଏହା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଏକ ନିଜସ୍ୱ କଥିତ ଭାଷା ଅଛି, ଯାହା ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଭାଷା ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।
- ➪ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ନିଜସ୍ୱ ଅନ୍ତର୍ବିବାହୀ ନିୟମ (endogamy) ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ସଦସ୍ୟ ମାନେ ନିଜ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ କରିଥା'ନ୍ତି । ତେବେ ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରାମ ବାହାରେ ବିବାହ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହିପରି ବିବାହ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାତି-ଅନ୍ତର୍ବିବାହୀ ନିୟମ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟ-ବହିର୍ବିବାହୀ ନିୟମ ଏକ ସଙ୍ଗେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । (caste-endogamy and village-exogamy work together in case of marriage.)

ଟୀପ୍ପଣୀ

- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଜାତି ପରିଷଦ ବା ଜାତି ପଞ୍ଚାୟତ ଥାଏ, ଯାହା ଜାତି ସମ୍ପର୍କୀତ ବିବାଦ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘଟଣା ସବୁର ସମାଧାନ କରିଥାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ନିଜସ୍ୱ ଦେବାଦେବୀ ଥା'ନ୍ତି । ରୀତି-ନୀତି ଓ ଲୋକାଚାର ଥାଏ ।

ଜାତିର ଉପରୋକ୍ତ ବିଶ୍ଳେଷଣ, କେବଳ ଏକ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥିତିରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆଜିର ସ୍ଥିତିରେ ଆଧୁନିକୀକରଣ ଓ ଅନ୍ୟ ମାନବୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ପ୍ରଭାବରେ ଜାତି ନିଜର ଶୁଦ୍ଧତା ହରାଉଛି । ସହରୀକରଣ ଓ ଆଧୁନିକ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଜାତି-ସମ୍ବନ୍ଧିତ କଠୋର ଆନ୍ତଃ-ଜାତି ପୂର୍ବାଗ୍ରହ ଓ ଦ୍ୱେଷ ସବୁକୁ ବିଘଟିତ କରୁଛି ।

ଏକ ଜାତିର ଏକତା, ଏହାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସମାନ ଲକ୍ଷଣ ମାନଙ୍କରୁ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଏ ।

ଏଥିରୁ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ସ୍ୱୟଂ-ଚାଳିତ ଅଟନ୍ତି । ଜନଜାତି ସମାଜ ଭଳି ଜାତି, ପୃଥକୀକୃତ (isolated) ସମାଜ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥା'ନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତିରେ ଉତ୍କର୍ଷ ହାସଲ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଗ୍ରାମର ଏକତା ଆନ୍ତଃ-ଜାତି ନିର୍ଭରଶୀଳତାରୁ ହିଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରାଯାଉଛି ଯେ ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାରକମାନେ ଜାତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଥା'ନ୍ତି । ତେବେ ଏହା ବାସ୍ତବରେ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଅତି ପୁରାତନ କାଳରୁ ଏହା ଦେଖାଯାଉଛି, ଯେ ଜାତିର ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ କ୍ରମରେ କିଛି ଜାତି ଉପରକ୍ରମ / ପାହାଚକୁ ଉଠିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ସଂଚାଳନ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ତଥା କଥିତ ନିମ୍ନ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ନିଜର ବେଶଭୂଷା, ଚାଲିଚଳନ ଓ ଜୀବନଶୈଳୀକୁ ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଜୀବନ ଶୈଳୀ ଆଧାରରେ ବଦଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ 'ସଂସ୍କୃତିକରଣ' କୁହାଯାଏ ।

୧୬.୫.୧ ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ (Caste and Class)

ଜାତି ଶ୍ରେଣୀ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଶ୍ରେଣୀ ଆର୍ଥିକ ଶବ୍ଦରେ ପରିଭାଷିତ ହେଲାବେଳେ, ଜାତି ଏକ ବଂଶଗତ ଏକକ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଏ ତଥା ଏକ ଜୀବନ ଶୈଳୀ ରୂପେ ପରିଭାଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ରେ ଜନ୍ମ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହାକୁ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଉନ୍ନତ ସ୍ତରକୁ ଉଠିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ରହିଥାଏ । ଏହା ତୁଳନାରେ, ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ଥିତି, ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ରହିଥାଏ । ତେବେ ଯଦି ଏକ ଜାତି ସାମୁହିକ ଭାବରେ ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ, ସେଥିପାଇଁ ଏକ ସୀମିତ ତଥା ସାମାନ୍ୟ ସୁଯୋଗ ଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଜାତିକୁ ଏକ "ଆବଦ୍ଧ" ବ୍ୟବସ୍ଥା (Closed system) କହିଥା'ନ୍ତି । ତେବେ ଏହା ତୁଳନାରେ ଶ୍ରେଣୀ ଏକ ମୁକ୍ତ ତଥା 'ଉନ୍ମୁକ୍ତ' ବ୍ୟବସ୍ଥା (Open system) ଅଟେ କାରଣ ଏଥିରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ଥିତି ପରିବର୍ତ୍ତନର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏଥିରେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ସ୍ଥିତି ଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠିବା ପାଇଁ, ତାକୁ ତା'ର ସମୁହ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େନାହିଁ । ସେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରି ନିଜର ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତିକୁ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ନୂଆ ନୂଆ ଉପାୟ କରି ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ରୁ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ, ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ରୁ ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ କୁ ଉଠି ପାରିବାର ସୁଯୋଗ ଥାଏ ।

ଏହା ସହିତ ଆମକୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ର ବୈଧତା ଧର୍ମ ଦ୍ୱାରା ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରେଣୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଜାତି, ପବିତ୍ରତା ଓ ଅପବିତ୍ରତା ର ଧାରଣା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁଥିରେ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ ଯେ, ପୂର୍ବଜନ୍ମ ର 'କର୍ମ' ଆଧାରରେ ଜଣେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଜାତିରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନେ ପବିତ୍ର ହୋଇଥା'ନ୍ତି ଓ

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଜାତିର ଉଚ୍ଚ ନୀଚ କ୍ରମ ରେ ଉଚ୍ଚତମ ପାହାଚ ରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଏହାର ବିପରୀତ ଉଚ୍ଚ ନୀଚ କ୍ରମ ର ନିମ୍ନତମ ପାହାଚ ରେ ତଥାକଥିତ ନିମ୍ନ ତଥା ଅପବିତ୍ର ଓ ଅଶୁଦ୍ଧ ଜାତିମାନେ ରହିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ପାହାଚ କ୍ରମରେ ତଳକୁ ଖସିବା ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧତା ଓ ପବିତ୍ରତା କମି ଯାଏ ଓ ପାହାଚ ରେ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ଶୁଦ୍ଧତା ଓ ପବିତ୍ରତା ବଢ଼ିଯାଏ । କେତେକ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ଙ୍କ ମତରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଛାପ ଅଟେ, ଯାହାକୁ ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ଆଇନତଃ ଅସିଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରକାର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ର ରୀତି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ତରୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଦେଖାଯାଏନାହିଁ ।

୧୬.୫.୨ ସାଂପ୍ରତିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଜାତିର ମହତ୍ତ୍ୱ (Significance of Caste in contemporary India)

ସଂପ୍ରତି ଭାରତରେ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଛି । ତେବେ ଏଥିରୁ ଏହି ନିଷ୍କର୍ଷ ବାହାର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହୋଇଯାଇଛି । ଏହାର କାରଣ ମାନ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

- ⇨ ଅନେକ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ବିବାହ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିଛି ।
- ⇨ ଜାତି ଆଧାରିତ ସଂଗଠନଗୁଡ଼ିକ ଗଢ଼ି ଉଠୁଛି ।
- ⇨ ଜାତି ଆଧାରିତ ସଂଗଠନ ମାନେ ନିଜ ନିଜ ନାମରେ ବ୍ୟାଙ୍କ, ସ୍କୁଲ, କଲେଜ, ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ, ଡାକ୍ତରଖାନା ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାପନ କରୁଛନ୍ତି ।
- ⇨ ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୋଟ ହାସଲ ପାଇଁ ଜାତି ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ 'ମାଧ୍ୟମ' । ଏକ ଜାତିର ସଦସ୍ୟ ମାନେ କେତେକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ଭୋଟ ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୬.୪

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ମାନେ ଠିକ୍ ଥିଲେ 'T' ଓ ଭୁଲ ଥିଲେ 'F' ଲେଖନ୍ତୁ ।

(କ) ଜାତି ହେଉଛି ପ୍ରସ୍ଥିତି ସମୂହର ଏକ ଉଦାହରଣ ।

(ଖ) ଜାତି ମୂଳତଃ ଏକ ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଅଟେ ।

(ଗ) ପୃଥିବୀର ସବୁଠାରେ ଜାତି ଦେଖାଯାଏ ।

(ଘ) ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ ଏକ ସାମାଜିକ ସମୁହର ଅଧୀନ ।

(ଙ) ଭାରତରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ନିବାରିତ ହୋଇଛି ।

(ଚ) ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଘଟୁଥିବା ଏକ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ସାମାଜିକ ସଂଚାଳନ ଅଟେ ।

(ଛ) ଅଣ-ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ମଧ୍ୟ ଜାତି ଦେଖା ଯା'ନ୍ତି ।

(ଜ) କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ 'ବ୍ୟବସାୟୀ ଜାତି' ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

(ଝ) ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଶୁଦ୍ର ଜାତି ମାନେ ଥା'ନ୍ତି ।

(ଞ) ଜାତି ହେଉଛି ଏକ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

କ'ଣ ଶିଖିଲେ ।

- ⇨ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ସମାଜରେ ସବୁଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।
- ⇨ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣକୁ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଖଣ୍ଡିତ ସ୍ତରରେ ବିଭାଜନ ଭାବରେ ପରିଭାଷିତ କରାଯାଏ । ଯେଉଁଥିରେ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଓ ସମ୍ବଳର ବଣ୍ଟନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅସମାନ ଥା'ନ୍ତି ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

- ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ସାମାଜିକ ଅସମାନତାକୁ ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ସାମାଜିକ ଅସମାନତା ନୁହେଁ ।
- ଲିଙ୍ଗ ଓ ବୟସ ଭିତ୍ତିକ ଅସମାନତା, ସ୍ତରୀକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅସମାନତା ସହିତ ସମାନ ନୁହଁନ୍ତି ।
- ମାର୍କ୍ସଙ୍କ ମତରେ ସମାଜର ମୌଳିକ ବିଭାଜନ ଶ୍ରେଣୀ ଆଧାରରେ ହୋଇଥାଏ ।
- ମାକ୍ସ ୱେବର, କାର୍ଲ ମାର୍କ୍ସ ଙ୍କ ମତକୁ ସଠିକ୍ ଅବତାରଣା କରି କହିଥିଲେ ଯେ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଓ କ୍ଷମତା ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ତରୀକରଣର ଅନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ।
- ଜାତି, ଏକ ପ୍ରସ୍ଥିତି ସମୁହର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ।
- ଜାତିର ମୂଳ ଆଧାର ହେଉଛି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ।
- ଏହା ପବିତ୍ର ଓ ଅପବିତ୍ର ଧାରଣା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ହେଉଛନ୍ତି ଆର୍ଥିକ ଏକକ ର ଉଦାହରଣ ।
- ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ବଢ଼ିଛି, କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲୋପ ପାଇ ଯାଉଛି ।

ପାଠ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧- ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣ ଏକ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଘଟଣା କି ? ଆଲୋଚନା କର ।

୨- ଅର୍ଜିତ ଓ ଆହରଣ ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

୩- ଜାତିର ଲକ୍ଷଣ ମାନ କ'ଣ ?

୪- ଶ୍ରେଣୀ ଠାରୁ ଜାତି କିପରି ଭିନ୍ନ ? ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର

୧୬ . ୧

୧- କେତେକଙ୍କର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଥିବାରୁ ଲୋକମାନେ ଓ ସମୂହମାନେ ଏକ ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମରେ ରହିଥା'ନ୍ତି, ଯାହା ଅସମାନତା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

୨- ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ବା ଖଣ୍ଡରେ ବିଭାଜନ ।

୩- ସରଳ ସମାଜ ମାନେ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାନତାର ସ୍ଥିତିରେ ଥା'ନ୍ତି ।

୪- ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ଜଡ଼ିତ ହୋଇଥାଏ, ଯିଏ କି କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଏ । ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ହାସଲ କରେ ଓ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଧନଶାଳୀ ହୋଇଥାଏ ।

୧୬.୨

(କ) T, (ଖ) F, (ଗ) T, (ଘ) T , (ଙ) F

୧୬ . ୩

(କ) ସ୍ଥିତି, (ଖ) ବ୍ୟବହାର, (ଗ) ଅର୍ଜିତ, (ଘ) ଜଟିଳ, (ଙ) ଅର୍ଜିତ

୧୬ . ୪

(କ) T, (ଖ) F, (ଗ) T, (ଘ) F , (ଙ) T , (ଚ) T, (ଛ) T, (ଜ) F , (ଝ) T , (ଞ) F